

**PETAR LORINI – UČITELJ I UTEMELJITELJ SUVREMENOGA
HRVATSKOGA MORSKOG RIBARSTVA**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

**PETAR LORINI – UČITELJ I UTEMELJITELJ
SUVREMENOGA HRVATSKOGA MORSKOG
RIBARSTVA**

Izdavač:

Sveučilište u Zadru

Za Izdavača:

Dijana Vican, rektorica

Povjerenstvo za izdavačku djelatnost:

Josip Faričić, predsjednik

Urednik:

Josip Faričić

Recenzenti:

Alen Soldo

Ivan Župan

Lektor:

Robert Špralja

Prijevod sažetaka na engleski jezik:

Sandra Mlađenović

Grafičko oblikovanje i prijelom:

Ines Bralić, Grafikart d.o.o.

Tisak:

Sveučilišna tiskara d.o.o.

Naklada:

250

ISBN 978-953-331-388-7

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

Znanstvene knjižnice u Zadru pod brojem

161120003

PETAR LORINI

UČITELJ I UTEMELJITELJ
SUVREMENOGA HRVATSKOGA
MORSKOG RIBARSTVA

Zadar, 2022.

Sadržaj

<i>Predgovor</i>	7
<i>Foreword</i>	15
Ante Bralić i Ante Gverić <i>Društveno-gospodarske prilike u Dalmaciji u vrijeme Lorinijeva djelovanja</i>	23
Dijana Vican <i>Petar Lorini – učitelj djece i naučitelj puka</i>	59
Lav Bavčević <i>Osvrt na upravljanje u ribarstvu i razvoj akvakulture na početku 20. stoljeća</i>	81
Bosiljka Mustać <i>Sistematizacija znanja o ribolovu krajem 19. st. na istočnoj obali Jadrana s osvrtom na sadašnjost</i>	95
Gvido Piasevoli <i>Ekološki aspekt u djelu Petra Lorinija</i>	111
Nikola Vuletić i Hrvoje Bazina <i>Lorini i naše ribarsko nazivlje (morska fauna i ribarske sprave)</i>	121
Vladimir Skračić <i>„Da je Lorini živ, još bi bilo ribe u Kurnati“</i>	133
Josip Faričić <i>Pogled kroz Lorinijev dalekozor: poziv na umjerenost i razboritost u ribarstvu na hrvatskom dijelu Jadranskog mora</i>	145

Petar Lorini (Osnovna škola Petar Lorini, Sali)

Predgovor

Sveučilište u Zadru je, potaknuto idejom Nenada Marčine, predsjednika Društva prijatelja Dugog otoka i Zverinca, u suradnji s tom udrugom obilježilo 100. obljetnicu smrti Petra Lorinija (Sali, 30. travnja 1850. – Beograd, 17. srpnja 1921.) organizacijom znanstvenog kolokvija koji je održan 16. srpnja 2021. godine. Možda se može postaviti pitanje zbog čega je 100 godina nakon Lorinijeve smrti potrebno dati *hommage* tom čovjeku i to učiniti znanstvenim kolokvijem, a zatim i posebnom publikacijom? Različiti su načini vrednovanja nečijih ostvarenja, posebno kada ona nadilaze lokalne i regionalne okvire. Lorini je zasigurno među onim osobama koje imaju nacionalni značaj. Riječ je o jednom od najistaknutijih učitelja i pedagoških pisaca u Dalmaciji te o vrhunskom stručnjaku za morsko ribarstvo na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Rodom iz Sali na Dugom otoku, a životom i djelovanjem povezan s mnogim hrvatskim i drugim gradovima i selima na jadranskoj obali od Trsta do Kotora, Petar Lorini bio je uronjen u samu esenciju društveno-gospodarskog sustava toga dijela Sredozemlja. Uzorno je živio svoj učiteljski poziv zahvaćajući u njegove gravitacijske sfere dvije osnovne ekonomske aktivnosti najvećeg dijela stanovništva hrvatske obale i otoka – poljoprivredu i, posebno, ribarstvo. S pozicije prvoga nadzornika za ribarstvo za Dalmaciju, Istru, Trst i Goričko primorje pri Pomorskoj vladi u Trstu vješto je i sustavno povezivao strateške smjernice razvoja ribarstva s njihovom operacionalizacijom, nikada ne izostavljajući iz motrišta visoko rangiranoga austrougarskog činovnika „običnog“ i „malog“ čovjeka – ribara i težaka. Njegovi znanstveni i stručni uvidi temeljili su se na proučavanju tadašnje relevantne literature, posebno one objavljene na talijanskom i francuskom jeziku, ali i na empiriji – vlastitim spoznajama koje je stjecao još kao dječak, a zatim i u zreloj dobi među saljskim ribarima, a od 1897. surađujući s ribarima cijeloga istočnog Jadrana koji se tada nalazio u sastavu Austro-Ugarske Monarhije.

Petar Lorini je osjećao bilo i potrebe hrvatskog naroda, posve se dajući za opće dobro na svim onim poljima gdje je mogao konkretno pridonijeti, naravno, najviše na polju obrazovanja i ribarstva, zatumljujući pritom osobne probitke i ne podlažući se partikularnim interesima pojedinaca i moćnih grupacija. U tom nam je pogledu i danas uzor. Obitelji Lorini i Basioli iz kojih je potekao, poput nekih drugih saljskih obitelji (Armanini, Guerini, Petricioli, Piasevoli i dr.) podrijetlom su iz Italije. Međutim, oni su se brzo asimilirali s hrvatskim

sumještanima koje su obogatili mnogim inovacijama na polju poljoprivrede, ribarstva i obrtništva. Salima, Zadru i Hrvatskoj su dali nemjerljiv doprinos i na mnogim drugim društveno-gospodarskim područjima, između ostaloga i u kulturi i znanosti.

Lorini je domovini služio na mnoge načine. Nije se razmetao velikim riječima, prigodno upućenim sladunjavim frazama, već je djelovao. U svojim je rodnim Salima, nedugo nakon namještenja za pučkog učitelja, uveo nastavu na hrvatskom jeziku 1873. godine. Stoga je s pravom u prigodi 100. obljetnice tog događaja osnovna škola u Salima imenovana po njemu. U rodnom je mjestu Lorini svaki svoj trenutak, a izgleda da ih nije bilo slobodnih, posvetio svojem zanimanju, štoviše svojem pozivu. Po(d)učavao je sve generacije Saljana, od temeljnog opismenjavanja do upoznavanja s aktualnim društvenim i gospodarskim prilikama u svijetu i u domovini. Saljani su to znali cijeniti. Njegovo kumče Šime Grandov zapisao je kako su ga svi njegovi sumješteni ispratili sa saljske rive u Zadar kamo je otputovao jer je bio premještan za nastavnika na Preparandiji (Učiteljskoj školi) u Arbanasima.

Lorinijeva su ostvarenja i danas aktualna, unatoč posve drugačijem državno-pravnom poretku i gospodarskom sustavu te strelovitom napretku tehnologije i etabliranju ekologije. Uputio je na važnost znanstvenog istraživanja ribarstva i važnost podučavanja ribara obilježjima morske biologije i ekologije, upotrebi ribolovnih tehnika i alata, preradi ribe, osmišljavanju združivanja malih ribara i programa financiranja ribolova te socijalne skrbi o starijim ribarima te potrebi održivog upravljanja ograničenim bogatstvima mora, što je, poznavajući neumjerenost mnogih sudionika u morskom ribarstvu, moguće postići preciznom regulacijom ribolova zakonskim i podzakonskim zabranama i nadzorom provedbe tih akata. Posebno su dragocjene njegove vizionarske ideje o važnosti akvakulture. Lorini je tako poput svjetionika trasirao „navigaciju“ hrvatskoga morskog ribarstva, upućujući na pravi put i upozoravajući na opasnosti. Međutim, mnogi problemi na koje je Lorini upozoravao nisu riješeni ni danas, štoviše, mnogi su samo produbljeni, posebno u pogledu bezobzirnoga crpljenja prirodnih resursa Jadranskog mora.

Uzimajući u obzir potrebu osmišljavanja održivog i pametnog upravljanja prirodnim bogatstvima, smatrali smo prikladnim i potrebnim komemorirati najvažnija Lorinijeva postignuća kao podsjetnik na ono što je bilo, kao pregled onoga što jest i kao pogled prema onomu što će možda biti u hrvatskom morskom ribarstvu.

Reminiscencija i svrhovit suvremeni uvid u Lorinijeva ostvarenja umnogome olakšavaju dosadašnje evaluacije njegovih doprinosa na polju pedagogije te na polju morskog ribarstva. Prvi leksikografski zapis o Loriniju objavljen je u publikaciji *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. do 1925.* Već samo uvrštavanje nekoliko redaka o Loriniju u tom djelu dovoljno govori o tome kako se na toga znamenitog Saljanina gledalo nedugo poslije njegove smrti. Taj kraći tekst napisao je Ante Cividini (1925., 164). Lorinijeva su ostvarenja na području morskog ribarstva vrlo rano imala zapažen odjek. Uz ostalo, na Lorinija se kao na vodeći autoritet referirao nadučitelj Vinko Belamarić koji je u Šibeniku 1909. objavio poučno djelo *Priručnik za ribare, ljubitelje ribarstva i ribarskog obrta.*

Cjelovit životopis s osobnim uvidima u djelovanje Petra Lorinija i njegovu recepciju među Saljanima dao je saljski kroničar Šime Grandov, najprije rukopisom koji se čuva u Državnom arhivu u Zadru (1950.), a zatim i člankom objavljenim u *Zadarskoj smotri* (1956.). Isti je autor napisao i kraći tekst o Lorinijevom patentu – plivarici za lov na malu plavu ribu koja se kolokvijalno nazivala *mriža Lorini* (1960.). Nevenka Božanić-Bezić (1972.) dala je prikaz prvoga tečaja pomorskog ribarstva za pučke učitelje koji je Lorini održao u Komiži, tadašnjem srcu hrvatskoga ribarstva, 1897. godine.

U prigodi 100. obljetnice uvođenja nastave na hrvatskom jeziku u saljskoj pučkoj školi toj je školi dano ime Osnovna škola Petra Lorinija, ispred nje je postavljeno Lorinijevo brončano poprsje koje je izradio akademski kipar Ante Orlić, rodom Saljanin, a objavljeno je i nekoliko tekstova o Loriniju. Među njima se ističu članci dvojice Saljana – Josipa Basiolija (1973.) koji je među znanstvenicima možda najneposredniji Lorinijev baštinik, i Ćirila Petešića (1973.). Njihovi su tekstovi, uzastopno objavljeni u časopisu *Morsko ribarstvo*, cjeloviti biografski pregledi s naglaskom na Lorinijeve doprinose ribarstvu. J. Basioli napisao je i radove u kojima je razmotrio Lorinijeva nastojanja da se talijanskim ribarima ne dopusti ribolov u neposrednoj blizini hrvatske obale, što je bio predmet pregovora između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije. Lorinijevo protivljenje zahtjevima talijanskih pregovarača čak je nakratko zaustavilo pregovore. Oni su konačno zaključeni potpisivanjem tzv. Brijunske konvencije o ribolovu koja je bila nepovoljnija od onoga što je predlagao Lorini (Basioli, 1973b, Basioli, 1973c). O toj je temi kasnije izvrstan članak napisala i S. Reiter (2015.). Ć. Petešić je, uz Š. Grandova, napisao najcjelovitiji Lorinijev životopis (1973a), a k tome je više kraćih tekstova o Loriniju objavio u četiri broja *Školskih novina* (1973.b-e). Tim radovima vrijednu i važnu nadopunu dao je Mate Zaninović ističući Lorinijev pedagoški rad (1979.).

O doprinosu Petra Lorinija razvoju hrvatskog morskog ribarstva pisali su Perica Cetinić (1979.), Šime Županović (1995., II) te Perica Cetinić i Alen Soldo (2000.). Ti su morski, odnosno ribarstveni biolozi i biotehnolozi s Instituta za oceanografiju i ribarstvo (IOR) u Splitu hvalevrijedan dio plejade vrhunskih znanstvenika te ustanove koja je osnovana u Splitu upravo na Lorinijev poticaj. Štoviše, Š. Županović je metode i iskustva hrvatske ribarstvene biologije pronio širom svijeta kao stručnjak Organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO) pri Ujedinjenim narodima. Znakovite su njegove riječi o Loriniju: „Smrću P. Lorinija u srpnju 1921. godine naše ribarstvo izgubilo je svog oca“ (Županović, 1995., II, 26, bilješka 46a). Potrebno je istaknuti da je IOR postao svojevrsna matica koja je potakla ili pomogla osnivanje drugih hrvatskih znanstvenih jezgri koje se bave ribarstvom. Uz promjene imena i organizacijskih struktura to su danas Sveučilišni odjel za studije mora Sveučilišta u Splitu i Institut za more i priobalje Sveučilišta u Dubrovniku. Baštinici su Lorinijevih ideja i znanstvenici s Odjela za ekologiju, agronomiju i akvakulturu Sveučilišta u Zadru, Centra za istraživanje mora Instituta Ruđer Bošković u Rovinju i Katedre za biologiju mora Fakulteta prirodnih znanosti Sveučilišta u Puli.

Mjesni saljski kroničar Mauricij Frka-Petešić napisao je pregledan životopis o Petru Loriniju u prigodi 100. obljetnice njegove smrti u Beogradu u kojem se zatekao braneći interese nove južnoslavenske državne tvorevine od posezanja Italije u pogledu ostvarivanja prava na ribolov u hrvatskom akvatoriju. Tekst M. Frke-Petešića dostupan je na mrežnim stranicama Općine Sali (2021.).

Saljaninu Božidaru Finki, akademiku, ide najveći dio zahvala na organizaciji pretiska Lorinijeve najvažnije publikacije – knjige *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora* izvorno objavljene 1903. Pretisak je organiziran 1995. u prigodi proslave 1000. obljetnice arhivskog spomena ribolova u zadarskom akvatoriju, preciznije u uvalama Telašćica na Dugom otoku i Molašćica na Molatu. B. Finka napisao je pogovor tom pretisku, a zatim i prigodni tekst u zborniku radova *Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata* koji je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti objavila 1997. Pretisak Lorinijeva djela više nije dostupan u knjižarama i antikvarijatima što dovoljno svjedoči o važnosti i želji za posjedovanjem te knjige. Stoga je izrazito vrijedno što je Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu u sklopu programa *Digitalna NSK* digitalizirala Lorinijev izvornik iz 1903. i mrežno ga objavila te tako učinila neograničeno dostupnim. Mrežno su dostupne i kraće enciklopedijske natuknice o Loriniju u *Hrvatskoj enciklopediji*

i *Hrvatskoj tehničkoj enciklopediji* koje je objavio Leksikografski zavod Miroslav Krleža u Zagrebu. Isti je nakladnik objavio i opsežniju mrežno dostupnu enciklopedijsku natuknicu o Petru Loriniju u *Hrvatskom biografskom leksikonu* koji su priredili Ćiril Petešić, Mate Zaninović i Redakcija (2017. –2021.).

Svako proučavanje Lorinijeva djela nezaobilazno uključuje arhivsko gradivo koje je pohranjeno u Osobnom fondu Petra Lorinija, 1861. – 1950. koji se nalazi u Državnom arhivu u Zadru (HR-DAZD-370). Korištenje tog fonda olakšano je arhivističkim obavijesnim pomagalom koje je priredila Dubravka Kolić (2009.) i koje je dostupno na mrežnim stranicama Državnog arhiva u Zadru. Uz to arhivsko gradivo potrebno je spomenuti i građu koju u Salima danas čuva Dinko Basioli, po majčinoj strani potomak obitelji Piasevoli koja je naslijedila Lorinijeve nekretnine i pokretnine u Salima. Dio tih predmeta je uz odobrenje vlasnika fotografiran i objavljen u ovoj knjizi.

Prigodom obilježavanja 90 godina od objavljivanja Lorinijeve knjige *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora* znanstvenici koji se bave istraživanjem hrvatskoga morskog ribarstva okupili su se u Salima 1994. godine na savjetovanju *Hrvatsko morsko ribarstvo – stanje i prijedlozi mjera za unapređenje* i tom su prilikom progovorili o potencijalima ali i problemima s kojima se suočava ta važna gospodarska djelatnost. Kao rezultat tog savjetovanja nije objavljena posebna publikacija već su pojedini radovi objavljeni u znanstvenoj periodici.

Uvažavajući sva spomenuta istraživanja Lorinijeva opusa i na temelju arhivskoga gradiva tim znanstvenika priredio je tekstove koji daju ocjenu tog velikana kroz motrište današnjega naraštaja. Sveučilište u Zadru, koje sustavno proučava maritimnu kulturnu baštinu, ovom prigodnom knjižicom odaje spomen Loriniju, a preko njega svim hrvatskim ribarima, znanstvenicima koji se bave ribarstvom i svima onima koji tu djelatnost, štoviše *genre de vie*, potiču, podržavaju i proučavaju kao kompleksan fenomen koji je jedan od tvorbenih elemenata hrvatskoga mediteranskog identiteta.

Urednik
Josip Faričić

Arhivska građa o Petru Loriniju

HR-DAZD-370 Državni arhiv u Zadru,
Osobni fond Petra Lorinija, 1861. –
1950., Kutija 1, Sign. 1-88

Bibliografija radova o Petru Loriniju

Basioli, J. (1973.): Petar Lorini i Brionska konvencija o ribolovu, *Morsko ribarstvo*, 25 (2), 79-83.

Basioli, J. (1973.): Petar Lorini i njegovo djelo, *Morsko ribarstvo*, 25 (1), 1-3.

Basioli, J. (1973.): Ribari Italije na našem moru, *Pomorski zbornik*, 11, 121-145.

Božanić-Bezić, N. (1972.): Prvi tečaj pomorskog ribarstva za pučke učitelje, *Školski vjesnik*, 21 (2), 155-159.

Cetinić, P. (1997.): Doprinos Petra Lorinija razvoju hrvatskog morskog ribarstva, u: *Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata*, ur. Božidar Finka, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Odbor za obilježavanje Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata i Institut za oceanografiju i ribarstvo u Splitu, Zagreb, 309-317.

Cetinić, P., Soldo, A. (2000.): Petar Lorini – utemeljitelj suvremenog ribarstva u istočnom Jadranu, *Annales – anali za istrske in mediteranske študije. Series historia naturalis*, 10 (19), 115-120.

Cividini, A. (1925.): Lorini, Petar, u: *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. do 1925.*, ur. E. Laszowski, Odbor za izdanje knjige *Znameniti i zaslužni Hrvati 925. – 1925*, Zagreb, 164.

Finka, B. (1997.): Javno predstavljanje pretiska knjige Petar Lorini: Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora, u: *Tisuću godina prvog*

spomena ribarstva u Hrvata, ur. Božidar Finka, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Odbor za obilježavanje Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata i Institut za oceanografiju i ribarstvo u Splitu, Zagreb, 345-348.

Grandov, Š. (1960.): Mriža Lorini – prilog historiji plivarice i historiografiji Petra Lorinija, *Morsko ribarstvo*, 12 (10), 158-159.

Grandov, Š. (1956.): Petar Lorini, *Zadarska revija*, 5 (1), 49-52.

Kolić, D. (2009.): *HR-DAZD-370 Petar Lorini, učitelj i stručnjak za ribarstvo, 1861. – 1950.*, Sumarni inventar, Državni arhiv u Zadru.

Petešić, Č. (1973.): Petar Lorini i ribarstvo, *Morsko ribarstvo*, 25 (3), 126-131.

Petešić, Č. (1973.): Petar Lorini, *Školske novine*, 24 (20), 15.

Petešić, Č. (1973.): Petar Lorini, *Školske novine*, 24 (21), 16.

Petešić, Č. (1973.): Petar Lorini, *Školske novine*, 24 (22), 16.

Petešić, Č. (1973.): Petar Lorini, *Školske novine*, 24 (23), 16.

Reiter, S. (2015.). Ribolovno razgraničenje između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije kroz prizmu Brijunske konvencije o ribolovu iz 1921. godine, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 57, 297-316.

Zaninović, M. (1979.): Petar Lorini (1850 – 1921), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio društvenih znanosti*, 18 (8), 241-252.

Županović, Š. (1995.): *Hrvati i more – Od koga Hrvati naučiše ribarstvo i ribarsku terminologiju, Knjiga druga: Ribarstvo*, AGM i Udruga Vila Velebita – Split, Zagreb.

Ribarski alati: lijevo – vrša (Lorini, 1903., 104); desno – osti (Lorini, 1903., 109)

Petar Lorini u nadzorničkoj uniformi (Ć. Petešić, 1973., 128)

Dijelovi svečane uniforme P. Lorinija (Obiteljska zbirka D. Basioli, Sali)

PETAR LORINI – EDUCATOR AND FOUNDER OF MODERN CROATIAN SEA FISHERIES

Foreword

Inspired by the idea of Mr. Nenad Marčina, the president of the Society of Friends of Dugi otok and Zverinac, the University of Zadar decided to join forces with this society to commemorate the 100th anniversary of the death of Petar Lorini (Sali, 30 April 1850 - Belgrade, 17 July 1921) with a colloquium held on 16 July 2021. This perhaps merits the question why, a hundred years after Lorini's death, it would be necessary to pay homage to this man at all, let alone with a scientific colloquium, followed by a special publication? There are different ways of measuring someone's achievements, especially when they extend beyond local and regional horizons. Lorini can certainly be counted among the persons of national importance. He is one of the most prominent educators and authors in the field of pedagogy in Dalmatia and a top expert in marine fisheries in the period between the 19th and 20th centuries. Petar Lorini was born in Sali on the Dugi otok island, but his life and career path lead him to form connections with many Croatian and other towns and villages on the Adriatic coast from Trieste to Kotor, which is why he had such innate understanding of the very essence of the socio-economic system in this part of the Mediterranean. He performed his teaching vocation in an exemplary manner, capturing in its gravitational sphere two basic economic activities of the majority of the population on the Croatian coast and islands - agriculture and, in particular, fishing. As the first fisheries inspector for Dalmatia, Istria, Trieste and the Goričko Littoral with the Central Maritime Government in Trieste, he skillfully and systematically joined the strategic guidelines for fisheries development with their implementation, never letting his position of a high-ranking Austro-Hungarian official obscure his view of the "ordinary" and "common" man - fisherman and farmer. For his scientific and professional insights, he relied on relevant contemporary publications, especially the works published in Italian and French, but also on empirical knowledge - his own experiences as a boy, and then as an adult man, gained among Sali fishermen, and since 1897 in cooperation with fishermen from the entire eastern Adriatic which was then part of the Austro-Hungarian Empire.

Petar Lorini had his finger on the pulse of the Croatian people and their needs, devoting himself entirely to the common good wherever he was able

to make a palpable contribution, which was naturally predominantly in the field of education and fisheries, all the while disregarding opportunities for personal gain and turning a blind eye to interests of individuals and powerful lobbies. In this respect, he still remains a role model for us. The Lorini and Basioli families from which he descended, just like some other Sali families (Armanini, Guerini, Petricioli, Piasevoli, etc.), originally came from Italy. However, they quickly assimilated with their Croatian neighbors, supplying them with many innovations in agriculture, fisheries and craft trades. In many other socio-economic areas, including culture and science, their contribution to Sali, Zadar and Croatia has been immeasurable.

Lorini served his homeland in many ways. He did not go around spouting empty rhetoric and opportunistically aimed maudlin platitudes – he took action. In his native Sali, shortly after his appointment as a school teacher, he introduced classes in the Croatian language in 1873. That is why the primary school in Sali was deservedly named after him on the occasion of the 100th anniversary of this event. In his hometown, Lorini devoted every moment, few of which were dedicated to leisure, to his profession, or rather, to his vocation. He educated all generations of the Sali people on everything from elementary literacy to the current social and economic situation at home and abroad. These efforts were appreciated by the people of Sali. His godson Šime Grandov wrote down that all his fellow citizens came to the Sali waterfront to see him off to Zadar, where he was transferred to teach at the Preparandija (Teachers' School) in Arbanasi.

Lorini's achievements are still relevant today, despite a vastly different landscape in terms of statehood, legislation and economy, as well as rapid advances in technology and the emergence of ecology. He emphasized the importance of scientific research about fisheries and the importance of teaching fishermen the insights gained in marine biology and ecology, the use of fishing techniques and tools, fish processing, organizing small fishermen and developing programs for financing fisheries and social welfare for elderly fishermen, the need to manage limited marine resources sustainably, which – given the lack of restraint of many stakeholders in marine fisheries – can be achieved by strict regulation of fishing activities through laws and regulations, and then closely monitor the implementation of these acts. His visionary ideas about the importance of aquaculture are especially valuable. A true beacon, Lorini paved the way for Croatian marine fisheries, pointing in the right direction and warning of perils. However, many of the issues Lorini warned about remain unresolved, what is more, many have only grown worse, especially with regard to the reckless exploitation of natural resources of the Adriatic Sea.

Since the matter of sustainable and smart management of natural resources is a universal priority, we considered it appropriate and necessary to commemorate Lorini's most important achievements as a reminder the past, a review of the present, and a view towards a potential future of the Croatian marine fisheries.

Recalling the past and providing expedient contemporary insight into Lorini's achievements greatly facilitate previous evaluations of his contributions in the field of pedagogy and in the field of marine fisheries. The first lexicographical record of Lorini appeared in the publication *Notable and Meritorious Croats 925 – 1925*. The mere fact that these few lines about Lorini were included here speaks volumes about the perception of this famous man from Sali in the period shortly after his death. This short text was written by Ante Cividini (1925, 164). Lorini's achievements in marine fisheries were immediately noticed. For instance, Lorini was referred to as the leading authority by the head teacher Vinko Belamarić, who himself published an instructive work in Šibenik in 1909: *Handbook for Fishermen, Admirer of Fisheries and Fishing Trade*.

A comprehensive biography with personal insights into the work of Petar Lorini and his reception among the people of Sali was provided by the Sali chronicler Šime Grandov, first in a manuscript that is now kept in the State Archives in Zadar (1950), and then in an article published in *Zadarska smotra* (1956). The same author also penned a short text about Lorini's patent - a seine net for catching small pelagic fish, colloquially called the Lorini net (1960). Nevenka Božanić-Bezić (1972) gave an overview of the first maritime fisheries course for school teachers, held by Lorini in 1897 in Komiža, which was then the hub of fishing activities in Croatia.

At the 100th anniversary of the introduction of the Croatian language in the Sali elementary school, the school was named Petar Lorini Elementary School, Lorini's bronze bust by Ante Orlić, a native of Sali, was unveiled in front of it, and several texts about Lorini were published. Among them, the articles by two men from Sali stand out – one is Josip Basioli (1973), perhaps the most direct heir of Lorini's legacy in the scientific circles, and the other is Ćiril Petešić (1973). Their texts, published successively in the journal *Morsko ribarstvo*, present comprehensive biographical reviews with an emphasis on Lorini's contributions to fisheries. J. Basioli also wrote papers in which he considered Lorini's efforts to prevent Italian fishermen from fishing in the immediate vicinity of the Croatian coast, which was the subject of negotiations between the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Kingdom of Italy. Lorini's opposition to the demands of Italian negotiators even put a brief stop to the negotiations. They were finally concluded by signing the

so-called Brijuni Fisheries Convention, which was less favorable than what Lorini had proposed (Basioli, 1973b; Basioli, 1973c). An excellent article on this topic was later written by S. Reiter (2015). Together with Š. Grandov, Č. Petešić authored Lorini's most comprehensive biography (1973a), and he also published several short texts about Lorini in four issues of *Školske novine* (1973b-e). Mate Zaninović provided a valuable and important addendum to these publications, emphasizing Lorini's pedagogical work (1979).

Perica Cetinić (1979), Šime Županović (1995, II) and Perica Cetinić and Alen Soldo (2000) wrote about Petar Lorini's contribution to the development of Croatian marine fisheries. These marine, i.e. fisheries biologists, and biotechnologists from the Institute of Oceanography and Fisheries (IOR) in Split are valued members of the team of top scientists at this institution that was founded in Split precisely at Lorini's incentive. Not only that: Š. Županović has disseminated the methods and experiences of Croatian fisheries biology around the world as an expert with the Food and Agriculture Organization (FAO) of the United Nations. What he said about Lorini is revealing: "With the death of P. Lorini in July 1921, our fishery lost its father" (Županović, 1995, II, 26, note 46a). It should be noted that the IOR evolved into a sort of core that has either encouraged or helped to establish other Croatian scientific hubs dealing with fisheries, such as the Department of Marine Studies at the University of Split and the Institute for Marine and Coastal Research at the University of Dubrovnik, whose names and organizational structures had undergone several changes. Lorini's ideas also live on among the scientists from the Department of Ecology, Agronomy and Aquaculture at the University of Zadar, the Center for Marine Research at the Ruđer Bošković Institute in Rovinj, and the Department of Marine Biology at the Faculty of Natural Sciences of the University of Pula.

Local chronicler in Sali, Maurcij Petešić-Frka, wrote a summary of Petar Lorini's life on the occasion of the 100th anniversary of his death in Belgrade. The text by M. Petešić-Frka is available on the website of the Sali Municipality (2021).

Božidar Finka from Sali, member of the Croatian Academy of Sciences and Arts, is to be credited for the reprint of Lorini's most important publication - the book *Fishing and Fishermen's Equipment on the Eastern Coast of the Adriatic Sea*, originally published in 1903. The reprint was arranged in 1995 to celebrate the 1000th anniversary of the first mention of fishing in the Zadar water area, more precisely in the Telašćica bay on Dugi otok and Molašćica on Molat. For that reprint B. Finka wrote an afterword, and then a commemorative text in *One Thousand Years Since the First Mention of Fisheries in Croatia//Proceedings*, published by the Croatian Academy of Sciences and

Arts in 1997. This reprint of Lorini's work is no longer available in bookstores or antique shops, which is evidence enough of the importance of this work and the desire to own it. The National and University Library in Zagreb has therefore made a significant contribution when it digitalized Lorini's original from 1903 as part of its *Digital NSK* program, and published it online, thus removing any limitations to its availability. Short encyclopedic entries about Lorini in the *Croatian Encyclopedia* and the *Croatian Technical Encyclopedia*, published by the Miroslav Krleža Institute of Lexicography in Zagreb, are also available online. The same publisher also published a more extensive online encyclopedic entry about Petar Lorini in the *Croatian Biographical Lexicon*, edited by Ćiril Petešić, Mate Zaninović and Editorial Board (2017-2021).

Every study of Lorini's work inevitably includes archival material stored in the Personal Fund of Peter Lorini, 1861-1950, which is located in the State Archives in Zadar (HR-DAZD-370). The use of this fund has been facilitated by an archival information application developed by Dubravka Kolić (2009) and made available on the website of the State Archives in Zadar. In addition to these archival materials, there are the files now kept in Sali by Dinko Basioli, a descendant of the Piasevoli family on his mother's side – the family that inherited all Lorini's movable and immovable property in Sali. Some of these items were photographed with the owner's permission and published in this book.

On the occasion of the 90th anniversary of the publication of Lorini's book *Fishing and Fishermen's Equipment on the Eastern Coast of the Adriatic Sea*, scientists researching Croatian marine fisheries gathered in Sali in 1994 for a conference entitled *Croatian Marine Fisheries – Current Situation and Proposed Improvement Measures*, in order to address the potentials as well as the problems of this important economic activity. No special publication was dedicated to the conclusions reached at this conference, although individual papers were published in various scientific periodicals.

Taking into account the entire scope of research undertaken by Lorini and the archival materials, a team of scientists prepared for publication a number of texts whose aim was to assess the efforts of this great man from the point of view of today's generation. With this publication, the University of Zadar, which is engaged in a systematic study of maritime cultural heritage, commemorates not only Lorini, but also all Croatian fishermen, all scientists researching fisheries, and all those who encourage, support and study this activity – or rather *genre de vie* – as a complex phenomenon that constitutes one of the key elements of the Croatian Mediterranean identity.

Editor
Josip Faričić

Archival sources for Petar Lorini

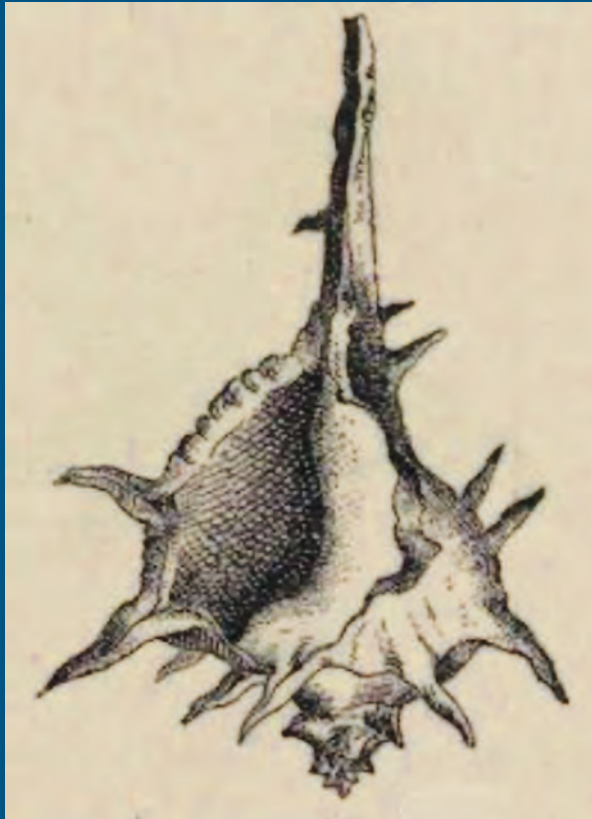
HR-DAZD-370 The State Archives in Zadar, Personal Fund of Petar Lorini, 1861 – 1950, Box 1, Sign. 1-88

Bibliography of works about Petar Lorini

- Basioli, J. (1973): Petar Lorini i Brionska konvencija o ribolovu, *Morsko ribarstvo*, 25 (2), 79-83.
- Basioli, J. (1973): Petar Lorini i njegovo djelo, *Morsko ribarstvo*, 25 (1), 1-3.
- Basioli, J. (1973): Ribari Italije na našem moru, *Pomorski zbornik*, 11, 121-145.
- Božanić-Bezić, N. (1972): Prvi tečaj pomorskog ribarstva za pučke učitelje, *Školski vjesnik*, 21 (2), 155-159.
- Cetinić, P. (1997): Doprinos Petra Lorinija razvoju hrvatskog morskog ribarstva, in: *Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata*, ed. Božidar Finka, Croatian Academy of Sciences and Arts, Committee for Commemoration of One Thousand Years Since the First Mention of Fisheries in Croatia and Institute of Oceanography and Fisheries in Split, Zagreb, 309-317.
- Cetinić, P., Soldo, A. (2000): Petar Lorini – utemeljitelj suvremenog ribarstva u istočnom Jadranu, *Annales – anali za istrske in mediteranske študije. Series historia naturalis*, 10 (19), 115-120.
- Cividini, A. (1925): Lorini, Petar, in: *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. do 1925.*, ed. E. Laszowski, Publishing Committee for Notable and Meritorious Croats 925 – 1925, Zagreb, 164.
- Finka, B. (1997): Javno predstavljanje pretiska knjige Petar Lorini: Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora, in: *Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata*, ed. Božidar Finka, Croatian Academy of Sciences and Arts, Committee for Commemoration of One Thousand Years Since the First Mention of Fisheries in Croatia and Institute of Oceanography and Fisheries in Split, Zagreb, 345-348.
- Grandov, Š. (1960): Mriža Lorini – prilog historiji plivarice i historiografiji Petra Lorinija, *Morsko ribarstvo*, 12 (10), 158-159.
- Grandov, Š. (1956): Petar Lorini, *Zadarska revija*, 5 (1), 49-52.
- Kolić, D. (2009): *HR-DAZD-370 Petar Lorini, učitelj i stručnjak za ribarstvo, 1861. – 1950.*, Summary inventory, The State Archives in Zadar.
- Petešić, Č. (1973): Petar Lorini i ribarstvo, *Morsko ribarstvo*, 25 (3), 126-131.
- Petešić, Č. (1973): Petar Lorini, *Školske novine*, 24 (20), 15.
- Petešić, Č. (1973): Petar Lorini, *Školske novine*, 24 (21), 16.
- Petešić, Č. (1973): Petar Lorini, *Školske novine*, 24 (22), 16.
- Petešić, Č. (1973): Petar Lorini, *Školske novine*, 24 (23), 16.
- Reiter, S. (2015): Ribolovno razgraničenje između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije kroz prizmu Brijunske konvencije o ribolovu iz 1921. godine, *Works of the Croatian Academy's Institute for Historical Sciences in Zadar*, 57, 297-316.
- Zaninović, M. (1979): Petar Lorini (1850 – 1921), *Works of the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zadar; Social Sciences Division*, 18 (8), 241-252.
- Županović, Š. (1995): *Hrvati i more – Od koga Hrvati naučiše ribarstvo i ribarsku terminologiju*, *Knjiga druga: Ribarstvo*, AGM and the association *Vila Velebita* – Split, Zagreb.

Velika kolajna dodijeljena Petru Loriniju na Gospodarsko-šumarskoj jubilarnoj izložbi u Zagrebu 1891. (Obiteljska zbirka D. Basioli, Sali)

Volak (Lorini, 1903., 148)

Ante Bralić

Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru
abralic@unizd.hr

Ante Gverić

Državni arhiv u Zadru
ante.gveric@dazd.hr

DRUŠTVENO-GOSPODARSKE PRILIKE U DALMACIJI U VRIJEME LORINIJEVA DJELOVANJA

U radu se, nakon uvodnoga kraćeg životopisa Petra Lorinija, razmatraju društveno-gospodarske prilike u Dalmaciji u razdoblju od Lorinijevog imenovanja za prvog nadzornika ribarstva 1897. do njegove smrti 1921. To razdoblje je obilježeno sporim gospodarskim razvojem Dalmacije, što je bilo posljedica više uzroka: nepovoljni odnosi u poljoprivredi (kolonat), rentijerska orijentacija posjedničkog sloja, prometna izoliranost, loša obrazovna struktura i slaba potpora središnjih vlasti. Tome trebamo pridodati bolest vinove loze (filoksera) te „vinsku klauzulu“ koje su devastirale dalmatinsko vinogradarstvo. Ipak, uslijed djelovanja dalmatinskih političara i javnosti kao i krize dualizma, bečka vlada je odlučila 1907. započeti državno subvencioniran program ulaganja u Dalmaciji nazvan „Beckov program“.

Ključne riječi: društvo, gospodarstvo, Dalmacija, Austro-Ugarska Monarhija, Petar Lorini

Uvod

Petar Lorini ostavio je zapažen i u nacionalnim razmjerima relevantan trag na polju odgoja i obrazovanja, poljoprivrede i morskog ribarstva u posljednjim desetljećima 19. i prva dva desetljeća 20. stoljeća. Na njegov život i djelovanje umnogome su utjecale društveno-gospodarske prilike u Dalmaciji koja je tada bila u sastavu Austro-Ugarskog Carstva, i to austrijskoga dijela te dvojne monarhije.

Petar Lorini rođen je u Salima 30. travnja 1850. U matičnoj knjizi krštenih upisan je kao Bepo, Anton, Pjero.¹ Otac mu je bio Trifon, a majka Antonia, rođena Tarabachia, rodnom iz Malog Lošinja. Kršten je 13. svibnja iste godine.

¹ Matična knjiga krštenih Sali 1844. – 1874., Inv. br. 2167, Zbirka matičnih knjiga. Državni arhiv u Zadru, HR-DAZD-378.

Kumovi su bili Ivan Fortis iz Trogira i Dumina udova Tarabachia iz Malog Lošinja,² zasigurno rođakinja iz majčine obitelji. Obitelj Lorini doselila se sredinom 16. stoljeća iz Bergama u Zadar, a sredinom 17. stoljeća iz Zadra u Sali doselio je Zuanne Battista Lorini s obitelji.³

Nakon završenih pet razreda realne gimnazije na talijanskom jeziku u Zadru, Petar Lorini stekao je učiteljsko obrazovanje na preparandiji u Arbanasima.⁴

U travnju 1869. imenovan je učiteljem trećeg i četvrtog razreda pučke škole u Korčuli, a dvije godine kasnije postavljen je za upravitelja te škole. Godine 1870. premješten je u Kotor kao pomoćni učitelj, gdje je tri godine kasnije promaknut u učitelja II. klase. Iste, 1873. godine, vratio se u rodno mjesto kao učitelj,⁵ gdje je ostao sljedećih 20 godina. Na vlastitu inicijativu poučavao je na hrvatskom jeziku, iako je od osnivanja škole 1840. godine nastavni jezik u toj školi bio talijanski (Zaninović, 1979.). Lorini se istaknuo među zadarskim i uopće dalmatinskim učiteljima svojim redovitim izlaganjima na godišnjim pokrajinskim skupštinama učitelja.⁶

Kao mladi učitelj, prema svjedočenju Saljana, potpuno se dao u svoju službu. Svoje poslanje shvaćao je i izvan granica profesionalnih dužnosti. Podupirao je svaku dobru inicijativu za napredak mjesta. Organizirao je tzv. večernje škole za odrasle, na kojima je podučavao mještane o poljodjelstvu, ribarstvu, jeziku, o politici i događajima u svijetu.⁷ Za rad s odraslima dobio je više pohvalnica Kotarskog i Pokrajinskog školskog vijeća. Za vrijeme službe

² Krštenica Petra Lorinija. Osobni fond Petar Lorini, jedina kutija. Državni arhiv u Zadru, HR-DAZD-370. Sign. 1.

³ *Petar Lorini*, napisao Šime Grandov, 15. svibnja 1950. Strojopis. HR-DAZD-370. Sign. 88.

⁴ Neki autori (Grandov, 1956., 49 i Basioli, 1973., 1) navode da je učiteljsku školu završio u Dubrovniku, ne navodeći izvore za tu tvrdnju. Izgleda da istini više odgovara tvrdnja Mate Zaninovića da je Lorini završio tek otvorenu preparandiju u Arbanasima (Zaninović, 1979., 241-242).

⁵ Dopis Školskog vijeća u Kotoru upravi Narodne škole u Kotoru o premještanju P. Lorinija u Sali. HR-DAZD-370. Sign. 19.

⁶ U Osobnom arhivskom fondu Petar Lorini sačuvano je nekoliko njegovih izlaganja na skupštinama učitelja: „Koja sredstva ima uporaviti učitelj da se oplemeni djetinja ćud?“, govor na 6. učiteljskoj kotarskoj skupštini zadarskog i benkovačkog kotara, 1880. godine. „Kako će učitelj, i izvan kazna, djecu priučavati školskomu zaptu?“, govor na 7. učiteljskoj skupštini zadarskog i benkovačkog kotara, 1882. godine. „Što se može zahtijevati od učitelja u Dalmaciji u ime predavanja tjelovježbe obzirom na učevna sredstva kojima učitelj može da razpolaze?“. Govor na 10. učiteljskoj skupštini.

⁷ *Petar Lorini*, Šime Grandov, HR-DAZD-370. Sign. 88.

u Salima postao je dopisni član Hrvatskoga pedagogijsko-književnog zbora i povjerenik Matice hrvatske iz Zagreba.⁸ Kao cijenjen mještatin, Lorini je 1877. godine imenovan članom Povjerenstva javne dobrotvornosti u Salima, a 1888. godine Općina Sali imenovala ga je svojim posrednikom u izvansudskom rješavanju sporova među mještanima kako bi bili oslobođeni sudskih troškova (Zaninović, 1979.).

U siječnju 1893. imenovan je privremenim učiteljem u muškoj učiteljskoj školi (preparandiji) u Zadru. Stalno zaposlenje u toj instituciji dobio je 1897. godine.⁹ Međutim, svega nekoliko mjeseci kasnije postavljen je za voditelja ribarskog odsjeka pri Pomorskoj vladi u Trstu, nadležnoj za Dalmaciju, Istru, Trst i Goričko primorje. Ondje se Lorini posve posvetio ribarstvu koje je proučavao i kojim se bavio čitav život. U okviru djelokruga svoje službe pripremio je niz uredaba o reguliranju ribarenja (Grandov, 1956.). Uz to, posvetio se i publicističkom radu objavivši više radova, od kojih je najznačajnije djelo „Ribanje i ribarske sprave“, objavljeno u Beču 1903. godine.

S visoke pozicije u Trstu učinio je puno i za svoje mjesto. U listopadu 1904. organizirao je posjet Salima ondašnjeg predsjednika Pomorske vlade Natalea Ebnera, a u svrhu izgradnje tvornice za preradu srdela te izgradnje i obnove obale, gata i škvera u Salima. Godine 1907. konstruirao je mrežu plivaricu za lov srdela na otvorenom moru.¹⁰

U srpnju 1912. umirovljen je kao viši dvorski savjetnik te je boravio u Zadru i u Salima. Nakon Rapallskog ugovora (1920.) bio je voditelj ribarskog odsjeka pri Zadružnom savezu u Splitu. Ubrzo je imenovan delegatom jugoslavenske komisije za pregovore s Italijom oko trgovačko-ribarskih ugovora koji su trebali biti sklopljeni nakon uspostave jugoslavensko-talijanske granice u Rapallu. Vršeći tu službu, umro je u Beogradu 17. srpnja 1921. (Grandov, 1956.) Pokopan je u rodnim Salima. Obavještavajući javnost o njegovoj smrti, splitske novine *Novo Doba* istaknule su da je Petar Lorini bio „skoro jedini koji je kod nas stručno pisao o ribarstvu“.¹¹

U znak zahvale i priznanja za Lorinijev rad na području dvadesetogodišnjeg obrazovanja u Salima, te za njegov ogroman doprinos kao ribarskog stručnjaka,

⁸ Imenovanje dopisnim članom Hrvatskoga pedagogijsko-književnog zbora od 19. siječnja 1885., HR-DAZD-370. Sign. 26. Imenovanje povjerenikom Matice hrvatske, 5. veljače 1886. HR-DAZD-370. Sign. 72.

⁹ Imenovanje stalnim učiteljem od 9. ožujka 1897. HR-DAZD-370. Sign. 43.

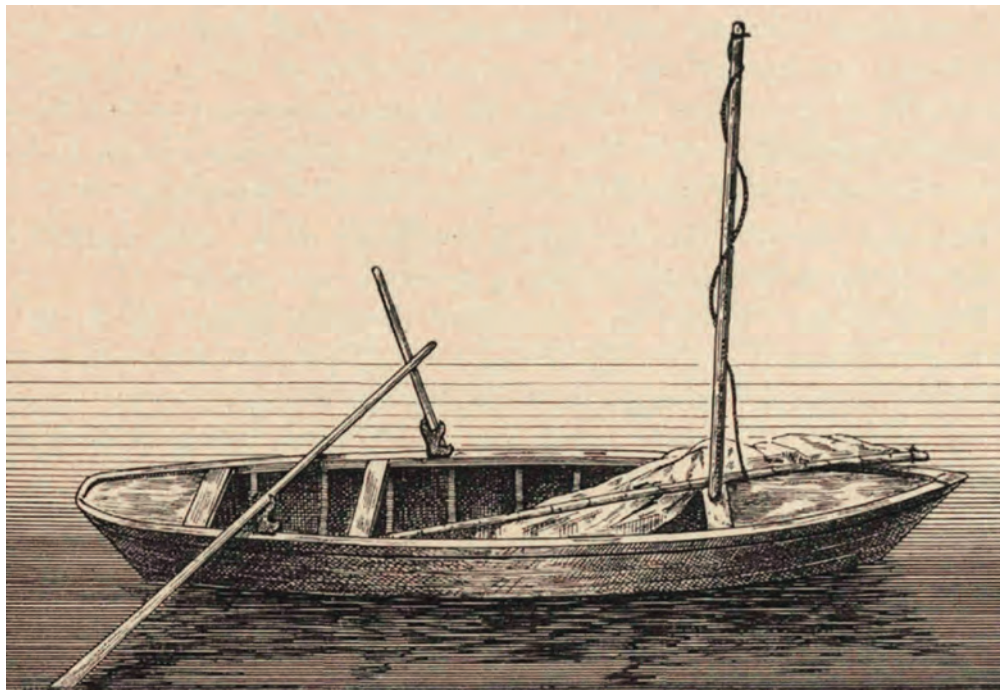
¹⁰ *Petar Lorini*, Šime Grandov, HR-DAZD-370. Sign. 88.

¹¹ *Petar Lorini*, *Novo Doba*, br. 161, god. IV, Split, 19. 7. 1921.

u Salima je 1973. godine priređena izložba o njegovu pedagoškom radu i djelovanju saljske škole kroz sto godina. Tom je prilikom škola imenovana po Petru Loriniju, a u školskom dvorištu podignuto je njegovo poprsje u bronci, rad akademskog kipara Ante Orlića (Petešić, 1973.).

Djelovanje Petra Lorinija na području unaprjeđivanja ribarstva, kao i njegov pedagoški rad, rijedak je primjer izuzetno uspjeloga angažmana pojedinca poteklog iz malog mjesta, bez značajnijih potpora državne uprave na tom putu. Njegov rad na području ribarstva premašuje granice ne samo lokalne sredine, nego i znatno šire.

Petar Lorini pripada onoj plejadi dalmatinskih učitelja koji su bili bolno svjesni zaostalosti dalmatinske poljoprivrede. O tome je detaljno pisao u tiskanom govoru dalmatinskim pučkim učiteljima pod naslovom *Poljodjelske prilike kotara Zadarskoga i Pučki učitelji* (1891.). I sam je od 1891. do postavljanja na mjesto ribarskog nadzornika podučavao poljodjelstvo na Vježbaonici pri zadarskoj Preparandiji obrazujući buduće učitelje temeljnim znanjima. Pučki su učitelji često puta u seoskoj zajednici, uz župnika, jedini imali šire formalno obrazovanje i kao takvi su mogli poslužiti kao medijatori modernizacijskih procesa. Međutim, loša obrazovna struktura učitelja (ispočetka su imali samo tri, a kasnije četiri razreda učiteljskog naukovanja), potplaćenost, življenje u zajednici koja nerijetko nije shvaćala važnost obrazovanja – osobito djevojčica, često su obeshrabrivali pučke učitelje u poduzimanju prosvjetiteljskih radnji u poljoprivredi. Država je, želeći potaknuti širenje znanja iz poljoprivrede, osnivala poljoprivredne škole kao npr. u Gružu (1887.) i Splitu (1905. – 1907.), a plaćala je putujuće „poljodjelske“ učitelje koji bi kroz pokrajinu podučavali seljake novim, modernijim i efikasnijim metodama obrade zemljišta. S istim je ciljem u Splitu 1894. osnovana „C. K. Kemično gospodarstvena pokušajna postaja“ (Tambača, 1974., 197-198). U tom smislu može se promatrati i Lorinijevo djelovanje na polju morskog ribarstva. Kao ribarski nadzornik prosvjećivao je dalmatinske ribare novih tehnikama i alatima u ribarstvu. Uzevši u obzir ukupno teško gospodarsko stanje u Dalmaciji, Lorini je poduzimao sve što je u moći jednoga pojedinca, koji svrhovito i požrtvovno ulaže sve svoje kompetencije za opće dobro. Naravno, takvo djelovanje pojedinca u nepovoljnim društveno-gospodarskim okolnostima nije uvijek nailazilo na plodno tlo niti je moglo potaknuti revolucionarne promjene u svim aspektima djelovanja. No, Lorinijeve zasluge, posebno u pogledu razvoja morskog ribarstva, bile su očite i dugosežne, a od relevantnih vrednovatelja prepoznate i poštovane.

Batelina (Lorini, 1903., 57)

Društveno-gospodarske prilike u Dalmaciji na početku 20. stoljeća

Kraljevina Dalmacija – kako se službeno nazivala austrijska pokrajina od 1816. godine – protezala se od Raba na sjeveru do Spiča (pred Barom) na jugu. Imala je površinu od 12.835 km². Dalmacija je u upravnom smislu bila podijeljena u 14 kotara (pretura) i to: Zadar, Benkovac, Knin, Šibenik, Sinj, Split, Imotski, Makarska, Brač, Hvar, Korčula, Metković, Dubrovnik i Kotor. Na tom području djelovalo je 86 općina. Lorini je rođen na Salima koje su bile sjedište istoimene općine Zadarskog kotara koji je još obuhvaćao i općine Rab, Pag, Nin, Silbu, Novigrad, Biograd te Zadar.¹²

Većinu stanovništva višetničke Dalmacije činili su Hrvati. Pod austrougarskom upravom nacionalna pripadnost nije se zasebno evidentirala

¹² U tekstu je korišten djelomično dio magistarskog rada A. Bralića (2002.): *Zadarsko novinstvo uoči Prvog svjetskog rata*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, od stranice 23 do 32.

u popisima stanovništva pa je nacionalni sastav stanovništva moguće utvrditi kombinacijom vjerske i jezične pripadnosti. Broj Hrvata utvrđen je tako da je od ukupnog stanovništva koje je govorilo hrvatski jezik oduzet dio koji se odnosi na pravoslavno stanovništvo, a dodan je malen udio jezično neopredijeljenih (Tabl. 1). Kod Srba je isti slučaj, dok se kod Talijana kao meritoran koristi podatak o jezičnoj pripadnosti stanovništva. Za ostale narodnosti vrijedi, također, kombinacija vjerskog i nacionalnog opredjeljenja, npr. kod Židova vjerski princip, a kod Čeha jezični princip.

Tablica 1. Nacionalna struktura stanovništva Kraljevine Dalmacije

Narodnost	1880.		1890.		1900.		1910.	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Hrvati	369.531	77,62	423.536	80,30	481.499	81,09	520.073	80,56
Srbi	78.852	16,56	87.160	16,53	96.466	16,25	106.308	16,46
Talijani	27.305	5,73	16.000	3,03	15.279	2,57	18.028	2,79
Ostali	414	0,09	730	0,14	540	0,09	1.257	0,19
Ukupno	476.102	100	524.426	100	593.784	100	645.666	100

Izvor: tablica je izrađena prema Diklić, 1998., 22.

Socijalnu strukturu Dalmacije obilježavala je nerazvijena društvena stratifikacija (Tabl. 2). Zaostalost dalmatinske industrije je bila takva da ona nije mogla apsorbirati porast stanovništva nakon 1880. godine, pa je zbog toga popisom iz 1890. evidentiran porast udjela poljoprivrednog stanovništva, što nije slučaj u razvijenijim društvima. Tek je lagani uspon industrije, u kombinaciji s velikim iseljavanjem primorskog stanovništva, doveo do malenog pada udjela poljoprivrednog stanovništva u kasnijim popisnim godinama.

Tablica 2. Socijalna struktura stanovništva Kraljevine Dalmacije¹³

Godina	1880.	1890.	1900.	1910.	
Ukupan broj stanovnika	476.102	527.426	593.784	645.666	
Primarni sektor – Poljodjelstvo, šumarstvo i ribarstvo	Vlasnici	88.201	68.709	81.497	93.441
	Službenici	1.153	60	38	29
	Radnici	121.998	220.160	223.197	225.461
	Ukućani	179.143	165.204	192.567	213.562
	Sluge	3.272	81	98	763
	Ukupno	393.767	454.214	497.397	533.256
	Udio (%)	82,71	86,12	83,77	82,60
Sekundarni sektor – Rudarstvo, industrija i zanat	Vlasnici	5.241	4.412	4.305	5.438
	Službenici	215	134	203	182
	Radnici	5.789	6.513	9.265	9.372
	Ukućani	10.924	12.680	16.462	15.725
	Sluge	710	427	499	402
	Ukupno	22.879	24.166	30.734	31.119
	Udio (%)	4,80	4,58	5,18	4,82
Tercijarni sektor – Trgovina, bankarstvo i promet	Vlasnici	3.551	3.288	3.353	5.705
	Službenici	372	993	794	1.126
	Radnici	2.728	4.178	4.255	6.196
	Ukućani	10.443	12.218	15.461	16.916
	Sluge	881	819	851	1.100
	Ukupno	17.975	21.496	24.714	31.043
	Udio (%)	3,77	4,08	4,16	4,81
Državne službe i umirovljenici	Nezavisne osobe	17.942	15.688	22.141	27.690
	Ukućani	19.679	10.026	15.921	19.963
	Sluge	3.859	1.836	2.877	2.533
	Ukupno	41.480	27.550	40.939	50.186
	Udio (%)	8,71	5,22	6,89	7,77

Izvor: tablica je preuzeta iz Diklić, 1998., 19.

¹³ Pojašnjenja za primarni sektor: po popisu iz 1890. najveći dio službenika i slugu prebačen je u radničko zanimanje. Radnici u poljodjelstvu u najvećem dijelu nisu bili najamnici, nego su to bili punoljetni članovi kućanstva koji nisu bili vlasnici zemlje. Za ovoliki broj radnika u poljodjelstvu „zaslužne“ su i kućne zadruge.

Gospodarsko stanje u Dalmaciji na početku 20. stoljeća

Poljoprivreda i ribarstvo

Velika većina stanovništva u Dalmaciji primarno su bili poljoprivrednici. U Dalmaciji se samo petina zemljišta mogla obrađivati, dok se ostalo zemljište moglo koristiti samo u ekstenzivnom stočarstvu ili šumarstvu. Premda su se prilično velike površine zemljišta nalazile pod žitaricama, ipak njihova proizvodnja nije mogla, zbog slabog uroda, zadovoljiti potrebe stanovništva, nego su se svake godine uvezile velike količine žitarica (Peričić, 1995., 119). Dodatno su lošem stanju dalmatinskog gospodarstva pogodovala dva procesa. S jedne strane, to je bilo stanje u vinogradarstvu, a s druge strane prelazak s jedrenjaštva na parobrodarstvo. Dalmacija je uoči Prvoga svjetskog rata proizvodila između 1.000.000 i 1.200.000 hektolitara vina, od čega je polovica odlazila u izvoz. Vinogradarstvo je predstavljalo jednu od rijetkih grana poljoprivrede koja je donosila kapital u Dalmaciju. Osobiti poticaj razvoju vinogradarstva u Dalmaciji bilo je izbijanje bolesti filoksera u Francuskoj, Španjolskoj i Italiji krajem 60-tih godina 19. stoljeća, uslijed čega je nastala potražnja za vinima u cijeloj Europi. Nakon pojave te bolesti u zapadnoeuropskim vinogradarskim regijama, u Dalmaciji je nije bilo još tri desetljeća (u Dalmaciji se pojavila 1894.; Tambača, 1974., 200), što je omogućilo nagli razvoj vinogradarstva i vinarstva te veliki izvoz vina. Međutim, s obzirom na to da je dalmatinsko vino bilo niže kvalitete, uslijed zastarjele proizvodnje vina i podrumarstva, Dalmacija nije u potpunosti iskoristila svoje mogućnosti u tom razdoblju vinske konjunktura. U procesu konjunktura prodaje vina sadili su se novi vinogradi krčenjem, ali i nauštrb starih kultura, posebno maslina, što je krajem 19. stoljeća, kada je došlo do krize dalmatinskoga vinogradarstva, umnogome pridonijelo stagnaciji pa i nazadovanju poljoprivrede. Kriza je uzrokovana pojavom filoksera u Dalmaciji kao i “vinskom klauzulom” iz 1892. koja je omogućila talijanskim vinima povoljan carinski tretman na austrougarskom tržištu. Državna uprava je učinila veoma malo na popravljanju stanja u Dalmaciji. Nudila je za obnovu vinograda beskamratne kredite, ali je pokrajina trebala sudjelovati s polovicom za to predviđenih financijskih sredstava. S obzirom na to da su pokrajinske financije bile iznimno siromašne (manje od 3 milijuna kruna), a opterećene redovitim rashodima, nisu se mogla naći adekvatna sredstva za obnovu vinograda. Unatoč tomu što su nadležne vlasti podizale matične nasade američke loze kao podlogu otpornu na filokseru i što je “vinska

klauzula” ukinuta 1904. godine, sve to je bilo kasno i nedovoljno pa je Dalmacija izgubila svoje mjesto na europskom tržištu vina.¹⁴

Drugi segment koji je utjecao na dalmatinsko gospodarstvo bio je prelazak s jedrenjačkog na parno brodarstvo. Dok je za izgradnju i održavanje jedrenjaka trebalo relativno manje sredstava, dotle su za izgradnju parobroda kao i njegovo održavanje bila potrebna puno veća sredstva. Dalmatinski brodari jednostavno nisu imali dovoljno kapitala niti državne pomoći da preuzmu nova prometna sredstva. U austrijskom dijelu Monarhije, vlasti su subvencionirale tršćanski „Austrijski Lloyd“, dok su u ugarskom dijelu subvencionirale riječku „Ungaro-croatu“. U takvim okolnostima, djelomična konsolidacija brodarstva zbila se tek početkom 20. stoljeća (Fio, 1962.).

Dalmacija je bila izrazito zaostala zemlja u pogledu poljoprivredne proizvodnje. Na to jasno upućuju podatci službene austrijske statistike. Unatoč sve većim površinama korištenim u poljoprivredi (Tabl. 3), proizvodnja hrane nije bila dovoljna. Pišući o stanju poljoprivrede u zadarskom kotaru, P. Lorini vrlo je izravno izrazio svoj pogled na zaostalost te gospodarske djelatnosti: ... *naj veća šteta nije u tom što po našem političkom kotaru nije gojena svaka grana poljodjelstva, nego baš u tom što ove te se goje tako su zaostale, da čovjek koji ne opći s narodom, mučno i vjeruje* (Lorini, 1891., 3). Objašnjavajući uzroke te zaostalosti, istakao je: *..narod nam propada, narod nam u nekim mjestima od gladi skapa. Što zar da je narod raskalašen te ne prijanja uz posao koliko bi trebalo? (...) nu, pri moru, poimenice po otocima, narod je uzorom štednje, a radi tako neumorno, da ti puca srce kad gledaš koji plod bere s njegova truda. (...) Našem narodu fali: 1. voda, 2. gnoj, 3. odlučnost da se pri svom poslu lati novih izuma i racijalnog postupanja* (Lorini, 1891., 3-4).

Tablica 3. Obradivo zemljište u Dalmaciji (u hektarima)

Godina	oranice	livade	vrtovi	vinogradi	maslinici
1890.	133.084	10.492	18.534	77.256	32.606
1900.	133.938	10.492	12.156	77.812	32.585
1912.	137.000	11.000	37.000	82.000	37.000

Izvor: tablica izrađena prema Diklić, 1998, 25.

¹⁴ Filokseru (žiložderu) je u Dalmaciji prvi utvrdio putujući učitelj poljodjelstva Mate Dudan, i to na Olibu, Silbi i Novalji na Pagu 1894. godine (Ožanić, 1955.). O problemima nastalim širenjem bolesti vinove loze (filoksere) i „vinske klauzule“ vidi: Perić (1978.), Kraljević (1994.), Čuka i dr. (2017.). Nakon početka veće državne intervencije kroz „Beckov program“ pojačana je sadnja novih vinograda otpornijih na filokseru. U samo tri godine od 1907. do 1910. zasađeno je 15 tisuća novih (zamijenjenih) vinograda (Tambača, 1974., 200).

Ukupna produkcija osnovnih živežnih namirnica počela je opadati i prije Prvoga svjetskog rata, a zatim se taj proces nastavio i tijekom rata (Tabl. 4). Tijekom rata poljoprivredna proizvodnja opala je, uz postojeće probleme u poljoprivredi, i zbog angažmana muške ratne snage na bojištima.

Tablica 4. *Dalmatinska produkcija namirnica (u kvintalima)*

Namirnica	1911.	1914.	1916.
pšenica	315.246	226.200	101.457
raž	49.413	41.145	10.049
zob	14.033	15.576	6.550
kukuruz	-	404.897	84.571
sočivo	-	45.232	16.361
krumpir	261.031	333.002	192.505
duhan	-	26.036	2.891

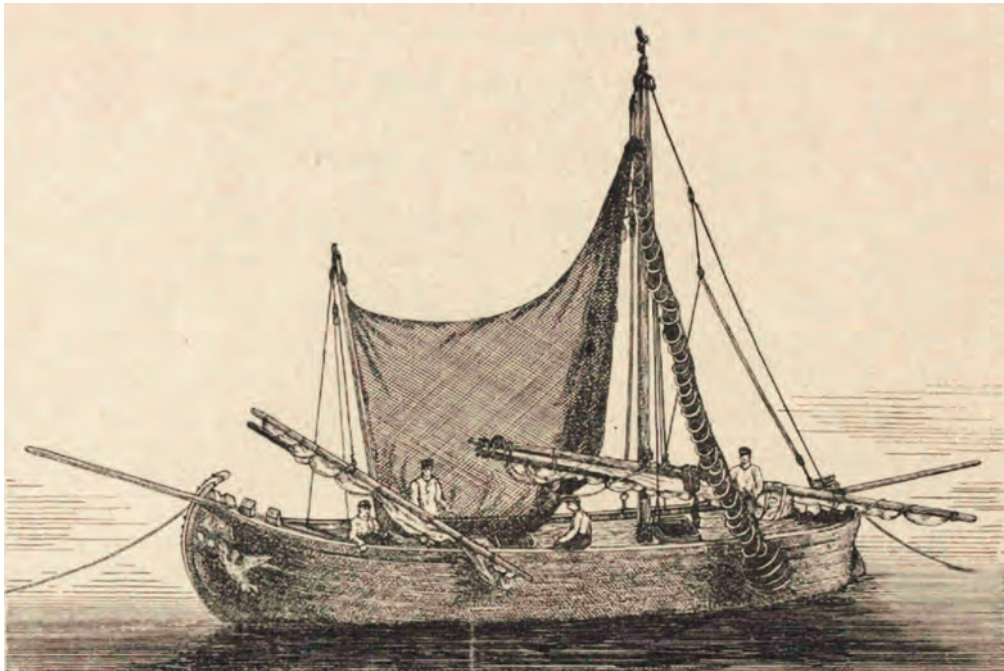
Izvor: tablica preuzeta iz Bralić, 1999., 162.

Loša situacija poprimila je katastrofalne razmjere tijekom Prvoga svjetskog rata, što je vidljivo iz podataka o prosječnom urodu pojedinog poljoprivrednog proizvoda u kvintalima po hektaru iz 1916. godine. Za usporedbu, iste kulture davale su mnogo veći urod u Češkoj, na što zasigurno nisu utjecale samo pedološka i klimatska obilježja, već i stupanj razvijenosti poljoprivrede (Tabl. 5).

Tablica 5. *Prosječan urod poljoprivrednih kultura po hektaru u Dalmaciji i Češkoj (u kvintalima)*

Namirnica	Dalmacija 1911.	Dalmacija 1916.	Češka 1916.
pšenica	8,9	4,6	10,9
raž	6,9	3,7	8,8
zob	3,8	2,5	11,6
kukuruz	5,8	2,4	-
sočivo	-	3,4	-
krumpir	55,7	23,4	48,4
duhan	-	9,8	-

Izvor: tablica izrađena prema Bralić, 1999., 162 i D'Alia, 1917., 17-22.

Bragoc (Lorini, 1903., 54)

Za razvitak dalmatinske poljoprivrede bila je nepovoljna činjenica što se gotovo nijedan veleposjednik nije aktivno bavio poljoprivredom, nego su davali zemlju u zakup seljacima ili su krajem 19. i početkom 20. stoljeća počeli prodavati zemlju samim obrađivačima kao što je, primjerice, bilo na Silbi, Istu, Viru, Olibu, Ravi i Kornatima.¹⁵ U Dalmaciji je bilo vrlo malo poljoprivrednih

¹⁵ Silbenjani su otkupili posjede na svom otoku od zemljoposjednika Marka Raguzina još 1852. (Jurić, 1910.; Starešina, 1973.) Na sličan su način Iščani otkupili zemlju na Istu i pripadajućim otočićima od obitelji Lantana i Deponte 1862. (Smoljan, 2008.), a Murterini i Betinjani su „kupovštinom“ došli u posjed najvećeg dijela kornatskog arhipelaga, otkupljujući ga u nekoliko navrata od zadarskih zemljoposjednika, ponajviše od obitelji Tippman i Afrić (Kulušić, 1965., 1984., 2001.; Juran, 2004.; Skračić, Bašić, 2004.). Virani su početkom 20. st., od 1904. do 1914., otkupili posjede na svom otoku od obitelji Obradović, odnosno od ženskoga ogranka zadarske obitelji Bakmaz (Bašić, 2005.), a Ravljani su početkom 20. st. otkupili zemlju od samostana franjevac trećoredaca na Školjiću pokraj Preka i zemljoposjednika iz Zadra, Velog Iža i Solina itd. (Faričić, 2012.). J. Faričić navodi da (se) u tradiciji pojedinih otočnih naselja otkup zemljišta smatrao se prvorazrednim događajem, usporedivim s novim „rađanjem“ cijele seoske zajednice (Faričić, 2012., 228). Isti autor ističe primjer proslave godišnjice otkupa zemljišnih čestica na Olibu koje su otočani kupili, posredovanjem zadarskoga nadbiskupa Vinka Pulišića, od Dunata Filippija 1900. godine (Pulišić, 1929.).

imanja gdje se obavljala racionalnija i na znanstvenim temeljima zasnovana obrada zemlje.

Zadarski kraj je bio u nešto povoljnijem položaju glede velikih dobara, jer su postojala državna dobra na Vrani i u Arbanasima, a katolički muški red trapista imao je svoje imanje u Zemuniku. Također, u samoj okolici grada (na Brodarici) postojala je ogledna peradarna. Veliki problem kod uzgoja peradi je bila kokošja kuga koja je u velikoj mjeri uništavala perad. Jedna od djelotvornijih mjera bila bi redovita izmjena pitke vode za perad, međutim, kako većina naselja u Dalmaciji ne samo da nisu imala vodovod, nego su i oskudijevala vodom u ljetnim mjesecima, ta je preventivna mjera ostajala mrtvo slovo na papiru (Bralić, 1999., 158).

Na niski stupanj dalmatinske poljoprivrede dijelom je utjecala nepovjerenost seljaka prema inovacijama. Zbog toga pokušaji austrijskih vlasti da tečajevima i organizacijom terenskog rada putujućih učitelja poljoprivrede upute poljoprivrednike na nove tehnike i tehnologije koje bi mogle unaprijediti proizvodnju često nisu nailazili na plodno tlo. Ipak, mnogi putujući učitelji poljodjelstva ostavili su zamjetan trag tako što su prigodnim predavanjima i pokaznim vježbama upoznavali poljoprivrednike s različitim tehnikama obradbe različitih agrarnih kultura, mogućnostima inovacije novih sorti i pasmina te proizvodnje poljoprivrednih proizvoda (Ožanić, 1955.). Među njima se posebno istaknuo Stanko Ožanić, koji je svoju aktivnost nastavio i u razdoblju između dva svjetska rata (Defilippis, 1994., Stipetić, 1994.). Lorini, pak, o nepovjerenju i predrasudama seljaka prema tim aktivnostima piše: *Bilo je dobrih duša te su narodu od srca progovorile, bilo je ljudi koji su narodu priopćili koješta o napretku znanosti, koji su mu do ruku donijeli sredstva kojima da se pomogne; ali su ti ljudi naišli na prevelike poteškoće, imali su se boriti sa svakovrsnim presudama koje su duboko ukorjenjene, u našim težacima, koje im koprenu pred oči steru eda bijedni ne progledaju* (Lorini, 1891., 5). Na drugom mjestu dodaje: *I dočim uljudno čeljade lakše prijania uz istinu, dočim uljudba ista ne da prkosi, neuk seljak, u svojoj ukočenosti i tvrdoglavosti teško da popusti; a to tim teže kad je govor o stvari gdje on smatra sebe jedinim vještakom, dok je upit u uvjerenju da čovjek koji ne maše motikom, ne može da progovori o težačkim poslovima, a kamo li da on njega uči i savjetuje* (Lorini, 1891., 11). No, progovara kao svjedok i osoba svjesna problema koji treba rješavati, a ne kao pesimistični kritičar. Potičući učitelje da učine sve što je u njihovoj moći kako bi doprinijeli razvoju poljoprivrede, naglašava sljedeće: *Učitelj će osobitim načinom nastojati da opetovnicu upotrebi za širenje racionalizma u poljodjelstvu. Nastojaće još da primami k sebi odraslu čeljad svoga sela, kojoj će, svakom prigodom, a osobito u naročito zavedenim večernjim sastancima, i obzirom na posebne potrebe kotara*

Zadarskoga, prestati kobne posljedice tamanjenja sitnogorice, palenja pašnjaka, nepametnog postupanja sa gnojem, a naj više pak nemarnosti u uporabi srestava što je znanost otkrila kao obranu proti nametnicima i zareznicima, te su navalili na vinograd i na maslinu. Učitelju se na dušu stavlja da svojim radom doprinese tomu da koliko u djeci, toliko u odraslima potiče neprestano ljubav za poljsko gospodarstvo i za težački stališ, ističući svakom prilikom ljepotu težačkog zanimanja za ljudsku zadrugu, te budeći ponos u mladim i odraslim težacima za svoj stališ (Lorini, 1891., 12).

Dalmatinski seljak je, u najvećoj mjeri, bio u teškom materijalnom stanju bez mogućnosti formiranja bilo kakvog kapitala ili akumulacije. Pored državnih poreza (zemljarine koju je u prosjeku plaćao 1,5 kruna po hektaru, što nije predstavljalo veliko opterećenje; Foretić, 1969a, 47), zakupnik je morao davati dio prinosa vlasniku zemlje, što se kretalo od 1/3 do 1/4 proizvoda. S obzirom na to da se vlasnicima zakupnina davala iz kulture vinove loze i maslina, što je vlasnik najlakše mogao kontrolirati, to je također doprinosilo usporavanju poljoprivrednog razvitka. Uz te poreze, postojala su i razna davanja crkvi, kao npr. redovina. Seljak bi se našao u osobito teškoj situaciji kada bi se morao zadužiti. Tijekom čitavog 19. stoljeća seljacima nisu bili dostupni uobičajeni bankarski krediti pa su se zaduživali kod lihvara koji su ogromnim kamatama upropaštavali seljake. Tek je osnutak "Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije" 1892. polako istisnuo lihvare iz dalmatinskog sela. Taj hipotekarni zavod, koji je bio potpomognut od Dalmatinskog sabora, imao je veliku ulogu u poboljšanju stanja seljaka (Foretić, 1969b, 32).

Tablica 6. Prosječna godišnja proizvodnja poljoprivrednih proizvoda u zadarskom kotaru uoči Prvoga svjetskog rata (godine 1912., 1913. i 1914.)

Poljoprivredne kulture	kukuruz	raž	ječam	zob	pšenica	sočiva
Površina (ha)	3.266	559	4.247	1.377	7.253	92
Urod (q)	25.606	3.590	18.091	5.378	66.022	1.407

Izvor: tablica izrađena prema Smiric, 1920., 16-17.

Velik problem dalmatinske poljoprivrede bila je slaba diversifikacija proizvodnje te prevelika usmjerenost na svega nekoliko poljodjelskih kultura (ponajprije na maslinu i vinovu lozu na otocima i priobalju te na nekoliko ratarskih kultura u zaobalju). Lorini je slikovito opisao takvo stanje: ... napokon pčelarstvo, gojenje kunaca, krmadi, kokošiju, svilenih buba itd. od kojih se

obrta po drugim stranama unaša u kuću lijep novac, ovgje su nazaslužna, nespretna a i dosadljiva zabava, koja se povjerava gdje i gdje, kad i kad, samim ženama, koje u težačkim kućama to toliko da zasluže za pregačicu, jal rubac, ili da podmire ženske i dječje sitnarijice, za koje bi mučno od ljudi dobile novaca (Lorini, 1891., 2-3). Valja, međutim, istaknuti, proizvodnju duhana kojom se bavilo 2100 poljoprivrednika koji su proizveli 189.158 kilograma duhana (Smiric, 1920., 19).

Stočarstvo Dalmacije bilo je u još gorem stanju od ratarstva. Ekstenzivno bavljenje stočarstvom, uz siromašne pašnjake, onemogućavao je napredak stočarstva. Usprikoš relativno velikom broju ovaca, Dalmacija je morala uvoziti mliječne proizvode, kao npr. sir, a 1910. postojala je samo jedna mljekarska zadruga, osnovana u Zemunik 1906. godine (Ganza Aras, 1986., 159). Niska produktivna razina u stočarstvu imala je teške posljedice tijekom Prvog svjetskog rata kada je tov domaćih životinja opadao još i više (Tabl. 7).

Tablica 7. Pad broja stoke u Dalmaciji tijekom rata

Vrsta stoke	1910.	1917.	Manjak 1910. – 1917.
konji	26.520	13.568	12.959
goveda	104.716	81.458	23.258
mazge i magarci	42.697	32.471	10.208
ovce	1.027.747	715.768	311.978
koze	254.849	175.479	79.370
svinje	70.849	32.194	38.655

Izvor: tablica preuzeta iz Bralić, 1999., 165.

Od početka 20. stoljeća može se pratiti postupno organiziranje poljoprivrednih zadruga u Dalmaciji.¹⁶ Često je organiziranje zadružnog života bilo povezano s političkim gibanjima, u prvom redu dalmatinskih pravaša koji su tako željeli uspostaviti kontrolu nad hrvatskim selom u Dalmaciji. U tome su imali pomoć slovenskih konzervativaca (*Slovenske ljudske stranke*), najjače stranke u slovenskim zemljama. Potrebno je istaknuti da je u Dalmaciji zadružni pokret najčešće bio ograničen na zajedničku nabavu poljoprivrednog repromaterijala, dok su jači integrativni oblici zadružnog organiziranja bili

¹⁶ Godine 1905. u Dalmaciji je djelovalo oko 120 poljoprivrednih zadruga, različita stupnja aktivnosti (Tambača, 1974., 197).

rijetki. Najjača ustanova tog tipa bio je Zadrudni savez Dalmacije sa sjedištem u Splitu (Kovačević, 1977., Mataga, 1991.).

Ribarstvo Dalmacije predstavljalo je gospodarsku djelatnost kojom se 1909. bavilo 16.707 ribara na 4.754 broda, a oni su ulovili ribe u vrijednosti od 7.468.016 kruna ili 40 kruna po ribaru, dok su istodobno ribari iz Chioggie, tzv. Ćozoti, ostvarivali ulov vrijedan 1440 kruna po ribaru. Slatkovodno ribarstvo postojalo je samo na Vranskom jezeru i na Neretvi te se godišnje lovilo 60 tona ribe (Foretić, 1969b, 19).

Dalmacija je statistički obilovala šumama, čak 30% teritorija ili 380.000 hektara pokriveno je šumama.¹⁷ Međutim, osim u slučaju šume hrasta crnike koja je zauzimala relativno velike površine na otocima Rabu, Olibu i Mljetu, u vegetaciji najvećeg dijela Dalmacije prevladavali su različiti degradirani oblici šumskog pokrova, najčešće u obliku makije koja je u gospodarskom smislu bila male vrijednosti. Uzroci degradacije dalmatinskih šuma bili su višestruki. Glavni razlog tome bilo je nesređeno vlasničko stanje šuma. Naime, najveći dio šuma, oko 200.000 hektara, bio je u općinskom vlasništvu. Tim šumama nije se održivo gospodarilo. Općine nisu imale niti jednu stručnu osobu koja bi upravljala šumama (Foretić, 1969b, 20). Iskorištavanje šuma slabo je nadzirano (za ogrjev, drvenu građu, loženje vatre pri proizvodnji vapna i dr.). Lorini stoga o šumarstvu lapidarno progovara: *Šuma se ne zna niti cijeniti, te šumarstvo ne zna se ni što je* (Lorini, 1891., 3). Drugi razlog uništavanja šuma bio je uzgoj koza koje su oštećivale drveće i grmlje pa je austrijska vlast ograničavala površinu šuma koje su mogle biti korištene za ispašu koza što je zatim limitiralo broj grla te sitne stoke.

U Zadarskom kotaru šume su pokrivale površinu od 35.737 ha, od čega je bilo 900 ha državne šume, 18.036 ha činile su općinske šume, dok je 16.801 ha šuma bilo u privatnom vlasništvu. Iz svih tih šuma proizvodilo se godišnje 67.900 m³ drva. Znakovito je da je samo 4.045 m³ otpadalo na drvo koje se upotrebljavalo u daljnjoj proizvodnji (u građevinarstvu ili industriji namještaja), dok je 63.855 m³ odlazilo na drvo koje je služilo za gorivo (Foretić, 1969b, 28-29). To je podatak koji dovoljno govori o niskom stupnju razvijenosti dalmatinskog šumarstva, a i gospodarstva u cjelini.

¹⁷ Prema podacima za 1900., Dalmacija je imala površinu od 1.283.511 hektara, od čega je šumama bilo prekriveno 380.875 hektara ili 29,67 % (*Općinski rječnik*, 1908., 89).

Industrijska proizvodnja

Dalmatinska industrija u najvećoj mjeri je bila prerađivačka. Od bazne industrije može se spomenuti industriju cementa u okolici Splita kao i proizvodnju električne energije na rijeci Krki. Zadar je imao razvijenu industriju proizvodnje likera maraskina kao i grafičku djelatnost. Najveći dio te industrije nalazio se u rukama stranaca. Mnogo je razloga niske razvijenosti industrije u Dalmaciji, a među njima mogu se istaknuti prometna izoliranost, nedostatak domaćeg kapitala, kao i nebriga državne vlasti prema Dalmaciji. Treba spomenuti rentijerski duh bogatijih dalmatinskih slojeva koji su svoje kapitale radije ulagali u zemljište, banke ili razne vrste rente. Prema procjenama, od oko 100 milijuna kruna dalmatinskog kapitala, čak $\frac{3}{4}$ bilo je uloženo u razne vrijednosne papire, državne založnice, a tek $\frac{1}{4}$ u domaće novčane zavode i industriju (Foretić, 1969b, 21). U industriji zbog toga i nije radio veći broj radnika, a među njima najveći dio radio je u malim radionicama koje su zapošljavale do 20 radnika. Uoči Prvoga svjetskog rata Dalmacija je imala 24.000 radnika, od kojih je 15.000 radilo u tvornicama ili bolje rečeno radionicama koje su zapošljavale manje od 20 radnika. Samo jedna trećina ili 9.000 radnika radilo je u 71 tvornici koje su zapošljavale više od 20 radnika (Foretić, 1969b, 27).

Trgovina i promet

Povezanost Dalmacije s ostalim dijelovima Austro-Ugarske i sa svijetom uopće odvijala se morem. Glavni razlog takvom stanju je bilo nepostojanje željezničke veze između Dalmacije i Banske Hrvatske. Razloge za prometnu izoliranost Dalmacije historiografija je već detaljno objasnila, a najvažniji je bilo protivljenje vodećih austrijskih, a još više ugarskih vladajućih krugova prometnoj i bilo kojoj drugoj integraciji hrvatskog naroda, kao i zaštita parcijalnih interesa (austrijska zaštita tršćanske i ugarska zaštita riječke luke). Tek uoči rata, kada je Ugarska postala svjesna prometne ograničenosti riječke luke i kada su vojni krugovi Monarhije vršili velik pritisak u smjeru gradnje pruge zbog strateške važnosti dalmatinske obale, krenula je izgradnja pruge Knin – Ogulin. Realizacija izgradnje te strateški važne prometne infrastrukture zastala je zbog rata pa je pruga dovršena tek 1925. godine. Od željezničkih pruga austrijska uprava sagradila je krnje pruge normalnog kolosijeka Split – Knin i Šibenik – Knin. Također je napravljena uskotračna pruga Split – Sinj koja je preko Aržana trebala biti spojena s bosanskohercegovačkom

željezničkom mrežom u Bugojnu. Uslijed vojnih potreba za ratnu luku u Boki kotorskoj, Dubrovnik je povezan uskotračnom prugom s Hercegovinom (Ćurak, 2013.). Problem prometnog spoja Dalmacije s Hrvatskom, kao i općenita nerazvijenost željezničke mreže, izazivali su žučne reakcije dalmatinskih političara, bez obzira na stranačku pripadnost ili nacionalnost.

Za razliku od skromnog ulaganja u željeznice, austrijska uprava¹⁸ veću je pozornost posvetila izgradnji cestovne mreže u Dalmaciji. Ceste su joj bile bitne radi strateških razloga i radi povezivanja najvažnijih naselja unutar pokrajine. Ipak, kraj austrijske vlasti Dalmacija je dočekala sa svega 1015,8 km državnih i 470 km pokrajinskih cesta, što je bilo izuzetno malo prema ukupnoj površini te pokrajine.

Najveći opseg prometa odvijao se morem, a tri najveće luke po prometu bile su splitska, zadarska i gruška. Promet zadarske luke rastao je ravnomjerno (Tabl. 8). Broj jedrenjaka, kao i njihova tonaža stagnerali su, pa i opadali, dok je broj parobroda rastao, a osobito njihova tonaža. Godine 1911. splitska luka imala je promet od 6.206 brodova s 1.544.923 tone, a gruška luka 3.291 brod s 1.183.097 tona (Foretić, 1969b, 29).

Tablica 8. *Promet zadarske luke na početku 20. stoljeća*

Godina	Jedrenjaci		Parobrodi		Ukupno	
	broj	NRT	broj	NRT	broj	NRT
1900.	405	10.514	2.994	665.305	3.290	675.819
1903.	512	14.065	3.289	775.598	3.801	789.663
1908.	325	13.488	4.190	979.375	4.515	992.863
1911.	354	10.349	4.283	1.178.450	4.637	1.188.792

Izvor: tablica napravljena prema Maštrović, 1962., 1631.

Dalmatinsko brodarstvo je iznimno teško dočekalo izmjenu jedrenjaka s parobrodima. Dalmacija je imala razvijeno jedrenjačko brodarstvo, a za izgradnju parobroda trebala je veća koncentracija kapitala, kao i državna potpora. Dalmacija nije imala ni jedan od tih dvaju važnih preduvjeta. Prvi ozbiljniji pokušaj stvaranja domaćih parobrodskih društava zbio se 1878. s poduzećem braće Rismondo iz Makarske. Nakon toga su broderske tvrtke

¹⁸ Treba napomenuti da su Francuzi za vrijeme uprave nad Dalmacijom (1806. – 1813.) započeli gradnju ceste od Knina do Dubrovnika.

osnovali Pio Negri u Šibeniku 1890. i Serafin Topić u Visu 1891., dok je u Zadru 1892. osnovana broderska tvrtka “Zaratina”. Sva navedena poduzeća su se ujedinila 1908., uz pomoć austrijskog kapitala, u poduzeće “Dalmatia” čije je formalno sjedište bilo u Zadru, ali u stvarnosti to je bio Trst. Izvan integracija ostala je Dubrovačka plovidba poznatija pod imenom Ragusea¹⁹.

Brodogradnja u Dalmaciji nakon sutona jedrenjaka ulazi u veliku krizu. Jedino su se u Splitu i Korčuli gradili manji parobrodi (često od drva), te je značajniji prihod dalmatinskih brodogradilišta bio u popravku brodova. Ali i taj prihod je bio iznimno malen kad ga se uspoređi s Trstom. Uoči rata (1910. – 1912.) u svih pet dalmatinskih brodogradilišta (Zadar, Split, Trogir, Korčula i Gruž) godišnje se popravljalo između 16 i 22 parobroda, dok se istovremeno u tršćanskom brodogradilištu popravljalo između 432 i 457 parobroda godišnje (Fio, 1962., 171).

Dalmatinska izvozna trgovina svodila se na izvoz vina i maslinovog ulja. Vina je 1907. izvezeno 650.000 hektolitara. Glavni uvozni proizvod bile su žitarice kojih se uvozilo oko 650.000 kvintala godišnje. Dalmacija je u robnoj trgovini 1911. ostvarila suficit: izvezla je 617 tisuća tona robe, a uvezla je 214 tisuća tone robe (Foretić, 1969b, 30).

Bankarstvo u Dalmaciji bilo je razvijenije nego drugi oblici privrede, iako je i taj oblik privređivanja zaostajao za bankarstvom u ostalim austrijskim pokrajinama. Glavni razlozi relativne razvijenosti su u tome što nisu bile razvijene ostale privredne grane u koje bi se mogao ulagati višak sredstava, te s tim povezana konzervativnost dalmatinskih veleposjednika koji su svoja sredstva najradije ulagali u banke. Treba naglasiti da su većinu kapitala domaći ljudi ulagali u njemačko-austrijske i talijanske banke, dok se tek manji dio sredstava štedio u domaćim novčarskim zavodima. Porast štednje u domaćim zavodima osjetio se u zadnja dva desetljeća uoči Prvog svjetskog rata kad su domaće banke povećale svoju kreditnu aktivnost. U Dalmaciji je djelovalo šest domaćih banaka, kao i filijale stranih banaka. Tih šest banaka su: “Banca popolare di Zara” (osnovana 1902.), “Dalmatinska gospodarska banka” (osnovana u Zadru 1911.), “Prva pučka dalmatinska banka” (osnovana u Splitu 1871.), “Banca commerciale spalatina” (osnovana u Splitu 1877.), “Dubrovačka trgovačka banka” (osnovana u Dubrovniku prije 1907.) te “Hrvatska veresijska banka” (osnovana u Dubrovniku 1902.). Uz banke treba spomenuti da je Dalmacija bila premrežena brojnim općinskim i zadružnim štedionicama. Također, bile su aktivne i poštanske štedionice (Foretić, 1969b, 32-33).

¹⁹ Više o razvoju parobrodarstva u Dalmaciji vidi rad Fio, 1962.

Tablica 9. Bruto pokrajinski proizvod po pokrajinama austrijskog dijela Monarhije 1913.

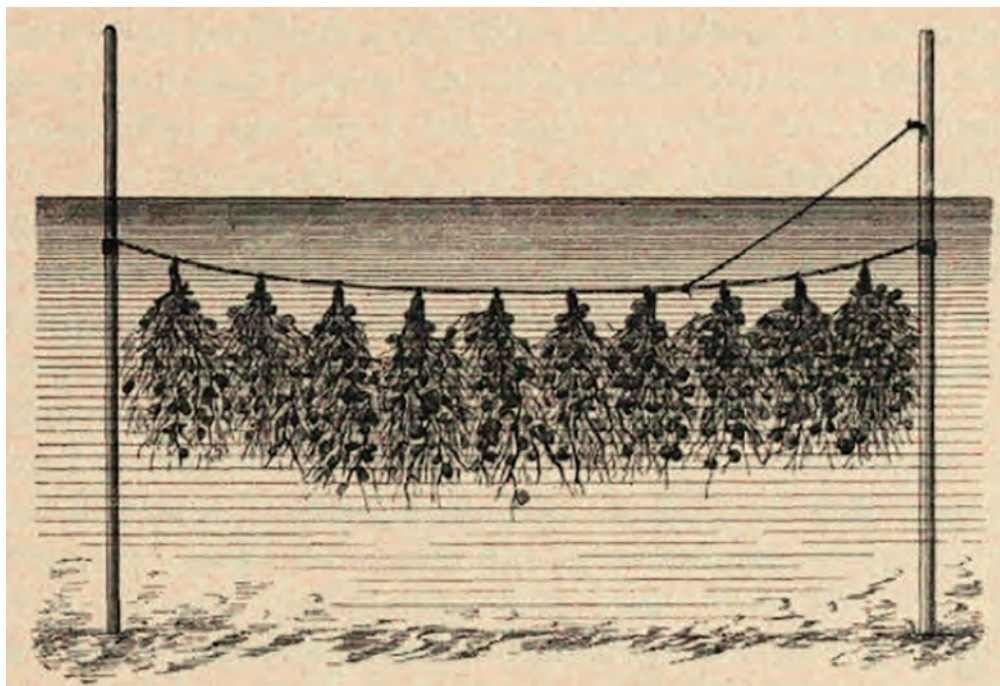
Pokrajina	Pokrajinski BDP u milijunima kruna	Pokrajinski BDP po stanovniku
<i>Alpske zemlje</i>		
Donja Austrija	3.011	850
Gornja Austrija	532	626
Salzburg	139	641
Štajerska	750	519
Koruška	220	556
Tirol	655	600
<i>Češke zemlje</i>		
Češka	5.158	761
Moravska	1.703	648
Šleska	472	619
<i>Južne zemlje</i>		
Kranjska	230	439
Austrijsko primorje	464	522
Dalmacija	171	264
<i>Karpatske zemlje</i>		
Galicija	2.546	316
Bukovina	250	310
Austrija (ukupno)	16.301	569

Izvor: tablica preuzeta iz Bralić, Kraljev, 2011., 270.

Konstantno i sve veće dalmatinsko gospodarsko zaostajanje, uz istodobni pritisak dalmatinskih političara i javnog mnijenja (posebno o pitanju „vinske klauzule“), potaklo je bečku vladu da početkom 20. stoljeća počne razmišljati o državnoj intervenciji u cilju poboljšanja gospodarskog stanja u pokrajini. U ljeto 1906. sastalo se međuvladino povjerenstvo, tzv. Dalmatinski komitet, koji je trebao sastaviti plan poboljšanja stanja u Dalmaciji. On je obuhvaćao mjere unutar sektora prometa, zdravstva, obrazovanja, poljoprivrede, trgovine (Karaman, 1980.).

Uoči izbora za Carevinsko vijeće 26. veljače 1907., vlada u Beču donijela je plan mjera nazvan „Program državnih mjera za gospodarsko podizanje Dalmacije“, koji je u historiografiji poznatiji pod imenom „Beckov program“,

a tako je nazvan po ministru predsjedniku Maxu Wladimiru von Becku. Po tom planu, u roku od 10 godina trebalo je izvršiti niz investicija kao što je bilo željezničko povezivanje Dalmacije s Bansom Hrvatskom, gradnja novih cesta, melioracija zemljišta (osobito isušivanje močvarnog tla), gradnja i obnova luka, hotela, telefonskog spajanja Dalmacije itd. U nekim segmentima program se pokazao izrazito uspješnim, npr. program isušivanja močvara, a napokon je 1913. započela i gradnja željezničkog spoja Knin – Ogulin koja je trebala biti završena 1917. Obnovljeno je ili je izgrađeno oko 50 pristaništa, izgrađeno je 173 državnih i drugih cesta, izgrađeno je oko 120 bunara i raznih manjih poboljšica u vodoopskrbi po selima (Duré, 1914a i Duré, 1914b). Država je povećala godišnju dotaciju s oko 100 tisuća na 300 tisuća kruna (Ströll, 1900., 46). Kad se uzme u obzir da je čitav izvršeni program ulaganja (za čitav program izgradnje cesta u duljini od 615 km trebalo je uložiti 16 milijuna kruna; Duré, 1914a) bio manji od ulaganja u bojni brod tipa *dreadnoughta* („Viribus unitis“, izgrađen 1911.), čiji je trošak narastao na 60,6 milijuna kruna, tada se dobiva jasnija slika odnosa austrijskih državnih vlasti prema prioritetima (Vego, 2006.).

Pergolari puni kamenica (Lorini, 1903., 151)

Školske prilike

Zadnje godine austrijske uprave u Dalmaciji, uoči Prvoga svjetskog rata, 68.992 djece bilo je zakonski dužno pohađati školu. To je i radilo njih 67.257 pa se udio djece koja pohađaju nastavu time približio 100%. Međutim, treba naglasiti odredbu „zakonski dužno pohađati“ jer velik dio djece nije bilo zakonski obvezno pohađati nastavu s obzirom na to da nisu imali školu unutar 4 kilometra od mjesta stanovanja. Po procjenama učitelja I. Dizdara, preko 90.000 tisuća djece trebalo je pohađati školu, a do tog je broja došao proučavajući dalmatinsku demografsku strukturu. Po njegovim izračunima, u zaobalnim kotarevima Knin, Benkovac, Sinj i Imotski broj djece koja pohađaju školu nije dostizao niti 50% od ukupnog broja djece. Primjerice, u sinjskom kotaru od 8008 djece, školu je pohađalo njih 3220, a u imotskom kotaru od 5908 djece, u školu je išlo samo njih 2761 (Dizdar, 1919., 16).²⁰

Tablica 10. Stanje javnih pučkih škola 1900. po kotarevima

Kotar	Muška	Ženska	Mješovita	Pomoćna	Ukupno škola	Učitelja
Benkovac	1	0	21	1	23	26
Dubrovnik	3	3	25	2	33	44
Hvar	6	6	10	1	23	49
Imotski	1	1	8	0	10	17
Knin	3	2	18	0	23	25
Korčula	3	3	20	3	29	52
Kotor	4	2	40	2	48	55
Makarska	3	1	13	1	18	26
Metković	0	0	10	1	11	16
Sinj	1	0	15	0	16	24
Split	12	11	39	6	68	120
Šibenik	9	5	10	0	24	37
Zadar	6	2	46	3	57	84
Ukupno	52	36	275	20	383	575

Izvor: tablica preuzeta iz Bralić, 2017., 112.

²⁰ Više o dalmatinskom školstvu pod austrijskom upravom vidi u: Bralić, 2017.

U pučkim je školama jedno od najvažnijih pitanja bilo ono nastavnog jezika. To nije bilo samo tehničko pitanje na koji način se provodi nastava. Naime, odabir jezika nije bilo samo tehničko pitanje načina održavanja nastave, nego je odabir jezika značio i odabir nacionalnog narativa, što je uključivalo integraciju nacionalnih simbola u obrazovanje. Kroz jezik kao medij komunikacije pozivalo se na književna djela, povijesne osobe i događaje pa su se učenici uključivali u nacionalnu kulturu. Stoga je upravo pitanje izbora jezika bilo političko pitanje *par excellence* i oko njega su se vodile oštre borbe. Od samog početka austrijske uprave postojala je raznolika praksa. Postojale su škole na hrvatskom jeziku, talijanskom jeziku kao i utrakvističke (dvojezične) škole, o čemu je odlučivala pokrajinska uprava sve do uvođenja ustavnog stanja 1860. Nakon toga, određivanje nastavnog jezika u pučkim školama prešlo je u nadležnost općinskih vlasti i Pokrajinskoga školskog vijeća. Preuzimanje općinskih uprava 70-ih i 80-ih godina 19. stoljeća kao izravnu posljedicu imalo je pohrvaćivanje pučkog školstva. Jedino je općinska uprava u Zadru ostala u talijanskim rukama, što se reflektiralo i na jezik pučkih škola u tom gradu. Općina Sali je već 1873. uvela hrvatski jezik u pučke škole, u čemu je ulogu imao i Petar Lorini.

Uoči Prvoga svjetskog rata, od 383 javne pučke škole samo je jedna djelovala na talijanskom jeziku (muška pučka škola u Zadru). Od 575 nastavnika, bilo je 338 učitelja, 217 učiteljica i 20 pomoćnih učitelja. Broj učitelja je početkom 20. stoljeća rastao nešto bržim tempom, što je povezano s većim državnim ulaganjima („Beckov program“) u dalmatinsko pučko školstvo. U šk. godini 1913./14. u dalmatinskim javnim pučkim školama radio je 421 učitelj i 407 učiteljica, dok je vjeronauk predavalo njih 425, od kojih je 53 bilo svjetovnjaka (laika), tj. učitelja zaposlenih u tim školama. U privatnim školama je radilo 67 učitelja i učiteljica (Dizdar, 1919., 17). Po procjeni Dizdara, uzevši omjer od 70 učenika na 1 učitelja, broj potrebnih učitelja u Dalmaciji uoči Prvoga svjetskog rata trebao je biti oko 1300.

Tablica 11. Broj potrebnih i zaposlenih učitelja u Dalmaciji 1914.

Kotar	Potrebnih učitelja	Broj zaposlenih učitelja	
		u javnim puč. školama	u privatnim puč. školama
Benkovac	88	34	0
Dubrovnik	82	72	7
Hvar	55	65	0
Imotski	85	24	0

Kotar	Potrebnih učitelja	Broj zaposlenih učitelja	
		u javnim puč. školama	u privatnim puč. školama
Knin	110	32	0
Korčula	62	67	4
Kotor	81	74	3
Makarska	56	50	2
Metković	30	23	0
Sinj	114	33	3
Split	200	105	16
Supetar	47	57	0
Šibenik	120	65	11
Zadar	170	127	21
Ukupno	1300	828	67

Izvor: tablica preuzeta iz Bralić, 2017., 114.

Dizdarevi podatci o broju učitelja jasno upućuju na različite stope razvijenosti priobalne i zaobalne Dalmacije (Tabl. 11). Dok su otočni kotari kao što su Hvar, Korčula i Supetar imali povoljniji standard od 70 djece po učitelju, dotle je u Imotskom kotaru na 1 učitelja dolazilo čak 125 djece, iako je zakonsko ograničenje bilo 80 djece po učitelju. Takva razlika u dostupnosti obrazovanja doprinosila je perpetuiranju razlika u stupnju modernizacije između priobalnog i zaobalnog područja Dalmacije.

Tablica 12. Broj učitelja prema broju stanovnika po nekim pokrajinama austrijskog dijela Monarhije 1914.

Pokrajina	Broj učitelja na 100 stanovnika	Pokrajina	Broj učitelja na 100 stanovnika
Dalmacija	800	Šlezija	493
Donja Austrija	229	Galicija	658
Češka	305	Bukovina	673
Moravska	307	Kranjska	674
Tirol s Voralbergom	423	Istra	930
Štajerska	461		

Izvor: tablica preuzeta iz Bralić, 2017., 114.

Potrebno je istaknuti da su u dvjema austrijskim pokrajinama u kojima su većinski živjeli Hrvati (Dalmacija i Istra) bili najgori rezultati dostupnosti obrazovanja (Tabl. 12). To se podudara i s općenitim lošim modernizacijskim pokazateljima u tim dvjema pokrajinama.

Loša situacija u pučkom školstvu utjecala je na to da Dalmacija nije mogla pratiti trendove opismenjavanja u Monarhiji. Hrvatske zemlje imale su najgoru situaciju glede pismenosti u svim habsburškim zemljama, a među njima Dalmacija ponajgoru razinu pismenosti (Tabl. 13).

Tablica 13. Udio nepismenog stanovništva u ukupnom stanovništvu u hrvatskim zemljama (%)

Pokrajina	1880.	1890.	1900.	1910.
Banska Hrvatska	73,9	66,9	54,4	45,9
Dalmacija	87,4	82,9	72,9	62,9
Istra	73,9	65,3	53,9	40,3

Izvor: tablica preuzeta iz Leček, 1993., 133.

Banska Hrvatska je u trideset godina smanjila udio nepismenih za 28%, Istra za 33,6% a Dalmacija za samo 24,5%. O stupnju modernizacije govori podatak o pismenosti žena. Što je veća pismenost ženskog dijela populacije, to su procesi modernizacije više proželi dotično društvo. I po tim parametrima, Dalmacija je pred kraj austrijske uprave imala najgore podatke.

Tablica 14. Nepismenost u hrvatskim zemljama po spolu 1910. (%)

Pokrajina	Muškarci	Žene
Banska Hrvatska	37,6	53,7
Dalmacija	52,6	72,7
Istra	33,7	44,6

Izvor: tablica preuzeta iz Leček, 1993., 135.

Izrazito usporeni procesi opismenjavanja za posljedicu su imali da je od svih zemalja unutar austrijskog dijela Monarhije, Dalmacija imala uvjerljivo najgore rezultate. Dok se u austrijskim i češkim zemljama nepismenost praktički iskorijenila u trideset promatranih godina, a u slovenskim zemljama (primjer Kranjske) gotovo da je bila pred nestankom, Dalmacija je počela

zaostajati čak i za zemljama ukrajinsko-poljskog područja (Galicija i Bukovina) (Tabl. 15).

Tablica 15. *Nepismenost u izabranim pokrajinama Cislajtanije (%)*

Pokrajina	1880.	1910.
Donja Austrija	8,5	2,4
Trst s okolicom	29,4	8,5
Češka	8,4	2,1
Kranjska	45,5	12,2
Galicija	77,1	40,6
Bukovina	87,3	53,9
Dalmacija	87,4	62,9
<i>Ukupno Cislajtanija</i>	<i>34,3</i>	<i>16,5</i>

Izvor: tablica djelomično preuzeta iz Leček, 1993., 138.

U početnoj promatranoj godini 1880. indeks dalmatinske nepismenosti prema cislajtanijskom prosjeku bio je 2,55 (87,4 : 34,3) dok je taj indeks 1910. porastao na 3,79 (62,9 : 16,5). U isto vrijeme, kranjski indeks nepismenosti radikalno je pao s 1,33 (1880. god.) na 0,74 (1910. god.). Čak i kod nerazvijenih zakarpatskih pokrajina taj je indeks bio bolji, kao npr. kod Bukovine 1880. (tada je iznosio 2,55 kao i dalmatinski), da bi 1910. bio 3,27 i time se odmaknuo od dalmatinskog indeksa. Najradikalnija slika dalmatinskog zaostajanja vidi se u usporedbi s Češkom u kojoj je indeks nepismenosti 1910. iznosio 0,13 naspram dalmatinskog od 3,79 – dalmatinski indeks je tada bio gotovo 30 puta gori od češkog indeksa nepismenosti.

Društveno-gospodarski kontekst djelovanja Petra Lorinija od konca Prvoga svjetskog rata

Kraj Prvoga svjetskog rata donio je velike političke i uopće društvene promjene u naše krajeve. Propala je Austro-Ugarska Monarhija, kojoj je Dalmacija pripadala više od stotinu godina. Još tijekom rata dalmatinski krajevi postali su predmet interesa velikih sila. Italija je tako 1915. sklopila sa saveznicima (Antantom) tzv. Londonski ugovor temeljem kojega su joj, za

ulazak u rat na njihovu stranu, obećane određene teritorijalne kompenzacije u Istri i Dalmaciji. Osnajžena tim ugovorom, Italija je kao članica pobjedničkih sila 3. studenoga 1918. zaključila s poraženom Austro-Ugarskom ugovor o primirju (Krizman, 1969.) koji joj je omogućio okupaciju evakuiranih austrijskih područja u Dalmaciji. Već sutradan je započela okupacija srednjodalmatinskih i sjevernodalmatinskih područja iz smjera Venecije, Brindisija, Ancone i Barija. Zadar je okupiran 4. studenoga 1918. Spomenutim ugovorom o primirju (čl. 6) talijanske su vojne vlasti bile dužne zadržati postojeće mjesne (lokalne) civilne vlasti u mjestima koja su okupirali. To se, međutim, nije poštivalo. Okupacija je u praksi izgledala tako da je u pojedino mjesto prispio određen odred s manjim brojem vojnika čiji bi zapovjednik izvjesio talijansku zastavu i „proglasio okupaciju“. Preuzeli bi i civilnu upravu koja je kasnije u određenim mjestima i formalno bila svrgavana odlukama Enrica Milla, guvernera Vlade za Dalmaciju, dalmatinske i korčulanske otoke.²¹ Talijanske vojne vlasti istovremeno su preuzele i poslove aprovizacije, opskrbe hranom stanovništva koje je zbog ratnih nedaća živjelo u potrebi. Time su okupacijske vlasti računale i na stjecanje naklonosti stanovništva koju u nekim mjestima gdje su smatrani nasilnim okupatorima nisu dobili, već su, naprotiv, prkosno odbijani.

Talijanska mornarica s 35 mornara, predvođena poručnikom Edoardom Chiozzijem, iskrkala se u Salima 7. studenoga u 11.35 sati temeljem uputa kontraadmirala Galleanija, zapovjednika mornaričkog zapovjedništva iz Ankone. Uz Dugi otok, u istoj operaciji okupirano je i Žirje, a drugi zadarski otoci također su okupirani tih dana. U rano jutro toga dana kod otočića Blitvenica iz Ankone je prispio brod s namirnicama za mornare i lokalno stanovništvo.²² Prema izvješću zapovjednika Chiozzija²³ koji je izvršio okupaciju otoka, u Salima su ga dočekali Ante Matulina, carinski službenik, Mate Petrović, i Blaž Frogó Jagić, mjesni učitelj, za kojega navodi da je kao protivnik Austro-Ugarske izrazito jugoslavenski orijentiran. Općinski načelnik Grandov bio je odsutan u Zadru na nekoliko dana. U znak okupacije podignuta je talijanska zastava, dok su na nekim kućama bile izvješene hrvatske zastave.²⁴ Chiozzi

²¹ U Državnom arhivu u Zadru nalazi se arhivski fond HR-DAZD-117, nastao djelovanjem Vlade za Dalmaciju, dalmatinske i korčulanske otoke.

²² Istruzioni, 6. studenoga 1918., „Busta Millo“, Archivio Storico Marina Militare, Rim.

²³ Rapporto di missione, 8. studenoga 1918., „Busta Millo“, Archivio Storico Marina Militare, Rim.

²⁴ U izvješću stoji: „...le altre case erano imbandierate con i colori Jugo Slavi“. Razumije se da u studenome 1918. nije postojala „jugoslavenska zastava“.

piše da je stanovništvo hrvatskih narodnih osjećaja, te da talijansku okupaciju doživljava kao privremenu, u očekivanju mirovnih pregovora. Prema istom izvješću, Sali su tada imale 800, a cijeli otok 6000 stanovnika.

Na Grpašćaku se nalazila vojna posada sa zapovjednikom i dva mornara, opremljeni telefonskom linijom sa Salima (a odatle sa Zadrom i Šibenikom) i s dva topa. Na otoku se nalazilo mnogo bjegunaca austro-ugarske vojske, pretežito mornara.

Zdravstvena situacija na otoku je u tome trenutku bila zadovoljavajuća, unatoč epidemiji španjolske gripe od koje je umrlo između 30 i 40 osoba, a u jednom je danu navodno od 800 Saljana čak 500 bilo zaraženo.

U dogovoru s općinskim tajnikom i učiteljem, talijanski je zapovjednik okupio glavare obitelji gdje je u ime talijanskog kralja proglasio okupaciju otoka. Objasnio je novonastalu situaciju, što je, prema njegovim riječima, dočekano s odobravanjem. Potom je zatražio od okupljenih da iskažu svoje potrebe, na što su izložili sljedeće:

- potreba za užem različitih profila za ribarske mreže
- nabava duhana, lijekova, živežnih namirnica i uspostava poštanske veze sa Zadrom
- imenovanje povjerenstva za podjelu hrane koju su Talijani donijeli i revizija prethodnih podjela
- ribari su posebno istaknuli problem 283 barila soljene ribe (svaki po 25 kila), koje bi htjeli prodati ili mijenjati za hranu. Kako sama barila i sol nisu bili u vlasništvu ribara, zapovjednik Chiozzi je preporučio svojim nadređenima da za 3572 krune otkupe barila i sol, čime bi stekli simpatije mještana.

Na temelju ovoga izvješća, kontraadmiral Galleani uputio je nadređenima u Rimu i Veneciji kratku informaciju o okupaciji Dugoga otoka. Istakao je da odbori Narodnih vijeća imaju utjecaj na stanovništvo, ali da bi mnogi ipak prihvatili talijanske vlasti ako bi ove prema njima imale pravičan odnos. U mjestima gdje nema Narodnih vijeća, narod gaji simpatije prema Talijanima. Međutim, svećenstvo je gotovo u cjelini protiv Talijana.²⁵

Zanimljiva je kratka vijest koju je o okupaciji Sali prenio zadarski *Narodni list*:

²⁵ Galleani all'Ufficio del capo di Stato Maggiore della Marina; al Comando in capo del dipartimento Marittimo di Venezia, 8. studenoga 1918. Busta Millo, ASMM.

(...) Došli su nam Talijanci, ni zvani, ni željeni. Rekoše nam, da dodjoše za uzdržavanje reda. A nereda nije u nas nikad ni bilo! Zaposjednuše tvornicu srdjela i na njoj razviše talijansku zastavu. Živila Jugoslavija!²⁶

Nekoliko dana kasnije donosi se vijest kako su Talijani zaposjeli školu u Salima bez dozvole školskih vlasti.²⁷ Početkom prosinca talijanska je vojska gađala vatrenim oružjem gajetu Šime Dominisa kod rta Ploča (Planka), koji je u Split prevezio 43 barila slanah srdela.²⁸

Nakon Rapallskog ugovora (12. studenoga 1920.) talijanska se vojska trebala povući s područja dodijeljenih Kraljevini SHS u tri faze, prema tri zone okupiranog područja. Sali su se nalazile u tzv. trećoj okupacijskoj zoni s općinama Biograd, Nin, Novigrad, Silba i s dijelom bivše zadarske općine. Evakuacija treće zone trebala je uslijediti posljednja. Talijani su otezali s predajom zbog inzistiranja na ratifikaciji ekonomskih i kulturnih konvencija koje su predviđene Rapallskim ugovorom (Peričić, 1973.). Tako se talijanska vojska povukla s Dugog otoka tek 4. ožujka 1923.²⁹ Zadarske novine *L'Aquila del Dinara* donijele su zanimljivu crticu o incidentu koji se dogodio u Salima tri tjedna nakon evakuacije Talijana. Navodno je prijateljama onemogućeno pristajanje parobroda „Nibbio“, u vlasništvu tvrtke Tripcovich. Vikalo se „Dolje Italija!“ i pjevale uvredljive pjesme na račun talijanske vojske. Za incident je optužen pokrajinski namjesnik Stevan Metličić i neki njegov neimenovani suradnik, koji su bili u Salima. Kada su njih dvojica otišli, Sali su – piše *L'Aquila del Dinara* – opet postale mirno i prijateljsko mjesto. U članku se zaključuje da su jugoslavenski politički vođe oni koji vrše antitalijansku propagandu.³⁰

Ubrzo nakon povlačenja talijanske vojske, administrativno uređenje bivše saljske općine u Kraljevini SHS uslijedilo je Naredbom ministarstava unutarnjih poslova, pravde i financija u prosincu iste, 1923. godine, zajedno s ostalim područjem s kojeg su se Talijani evakuirali u ožujku. Osnovana je općina Sali u koju su, osim Sali, ulazila sljedeća mjesta i otoci: Brbinj, Božava, Dragove, Mali Iž, Veli Iž, Kornati, Luka, Rava, Savar, Soline, Veli Rat, Zaglav, Zverinac i Žman. Općina se zajedno s općinama Biograd, Preko i Zemunik

²⁶ Talijanci u Salima *Narodni list*, br. 53, god. 57, 12. studenoga 1918.

²⁷ Talijanci i naše škole, *Narodni list*, br. 54, god. 57, 16. studenoga 1918.

²⁸ *Narodni list*, br. 60, god. 57, 14. prosinca 1918.

²⁹ Notizie della Città, *L'Aquila del Dinara*, Zadar, br. 19, god. 1., 6. ožujka 1923.

³⁰ Gazzarra antitaliana, *L'Aquila del Dinara*, Zadar, br. 26, god. 1., 30. ožujka 1923.

Donji nalazila unutar Sreza Biograd, koji je činio dio Splitske oblasti. U Preku se nalazila Sreska ispostava za općine Preko i Sali. Općina Sali prostirala se na 212,96 km², u njoj je živjelo 6875 stanovnika u 1320 kuća.³¹

Saljski svećenici u Lorinijevo vrijeme

U vrijeme djelovanja Petra Lorinija u Salima su bili sljedeći župnici: Anđelo Piasevoli (1872. – 1896.), Šime Bobić (1896.), Vice Selem (1896. – 1904.), Ljubo Car (1904.), Ante Banić (1904. – 1909.), Augustin Padelin (1909. – 1918.), Ante Jagić (1918.), Vlade Cvitanović (1918. – 1920.) i Hugo Basioli (1920. – 1924.).

U to su vrijeme u Zadarskoj nadbiskupiji djelovala šestorica istaknutih svećenika rodom Saljana. Zasigurno je i sam Lorini s nekima od njih bio dobar poznanik, ako ne i prijatelj. Nekima od njih bio je i učitelj u pučkoj školi u Salima, gdje je došao na službu 1873. godine. Među svećenicima Saljanima posebno su se isticali, i bili postavljeni na odgovornim dužnostima u Nadbiskupiji, Anđeo Piasevoli, Jakov Čuka i Ante Jagić. Bili su među prvim suradnicima nadbiskupa Mate Dujma Dvornika (1901. – 1910.) i njegovog nasljednika Vinka Pulišića (1910. – 1922.). Isticali su svoje hrvatsko podrijetlo i hrvatsku političku misao, što – razumljivo – nije bilo prihvaćano od talijanski nastrojenih autonomističkih svećenika i zadarskog miljea općenito. To je napose došlo do izražaja prilikom odstupanja s dužnosti nadbiskupa Dvornika i dolaska Pulišića najprije kao apostolskog upravitelja, a kasnije i rezidencijalnog nadbiskupa. Naime, kada je siječnju 1910. Pulišić, kao šibenski biskup, postavljen za apostolskog upravitelja Zadarske nadbiskupije, imao je namjeru da zadarskog pomoćnog biskupa, izrazito protalijanski nastrojenog Giovannija Borzattija, postavi za generalnog vikara. Međutim, Borzatti je odmah zatražio od Pulišića da udalji iz kurije sve svećenike Saljane (Anđela Piasevolija, Jakova Čuku i Antu Jagića) te da se promijene ključanice na vratima kurije i nadbiskupskog arhiva. To je za Pulišića bio dovoljan razlog da odustane od svoje namjere te da upravo Piasevolija postavi za svojega prvog suradnika kroz službu generalnog vikara.³²

³¹ Administrativna podjela bivše zadarske općine, *Novo doba*, br. 277. god. VI., 3. prosinca 1923. Primorske oblasti. Podjela nekadašnje Pokrajine Dalmacije, *Novo doba*, br. 298. god. VI., 31. prosinca 1923.

³² Arhiv Zadarske nadbiskupije, HR-AZDN-39, Osobni fond Ivan Pulišić, Izjava Ivana Pulišića od 6. veljače 1941. Bez signature.

Anđelo Piasevoli bio je najstariji od navedene šestorice saljskih svećenika. Rođen je u Salima 1847. godine. Zaređen je za svećenika 1869. Bio je župnik u Salima od 1872. do 1896. Potom je bio kanonik, ekonom i generalni vikar Zadarske nadbiskupije. Umro je u Zadru 1927. godine i pokopan je na mjesnom groblju u Salima (Kero, 2018.).

Jakov Čuka rođen je u Zaglavu 1868. godine, ali ga se slobodno može smatrati saljskim svećenikom. Naime, Zaglav je u to doba bio pod župom Sali, Čuku su – poput Borzattija – smatrali Saljaninom, a i on je intenzivno bio povezan sa saljskim svećenicima. U Zadru je završio talijansku gimnaziju, potom 1888. bogosloviju. Studij je nastavio u Rimu, gdje je 1890. godine postigao doktorat iz crkvenoga prava. Najprije je poučavao hrvatski jezik u nadbiskupskom sjemeništu u Zadru, zatim je bio kapelan, upravitelj nadbiskupske kurije i koralni vikar, a od 1894. do 1904. kateheta u gimnaziji s talijanskim nastavnim jezikom. Istodobno je bio tajnik Matice dalmatinske te osnivač i urednik njezina Glasnika. Godine 1926. imenovan je rektorom Zavoda Sv. Jeronima u Rimu, gdje je ubrzo, 1928. godine, i umro. Pokopan je u Zaglavu. Kao književni kritičar djelovao je i pod pseudonimom Jakša Čedomil (Kero, 2001.).

Ante Jagić rođen je u Salima 1872. godine. Zaređen je za svećenika 1895. Bio je kateheta na državnoj Preparandiji u Arbanasima do 1919. i rektor nadbiskupskog đlačkog sjemeništa „Zmajević“ od 1912. do 1921. U Salima je bio župnik 1918. godine. Nakon što je Rapallskim ugovorom Zadar pripao Italiji, Jagić je poput Čuke napustio grad. Otišao je u Beograd, gdje je 1922. diplomirao klasičnu filologiju. Živio je i poučavao u gimnazijama u Peći i Bečeju. Potom je otišao u Zagreb, gdje je radio kao profesor na gimnaziji časnih sestara Milosrdnica. Umro je 1950. godine i pokopan u rodnim Salima (Kero, 2018.).

Roko Ušalj rođen je u Salima godine 1861. Zaređen je za svećenika 1894. Kao bogoslov je sudjelovao u ustanku protiv Turaka u Bugarskoj 1886. Bio je župnik Medviđe i Rodaljica od 1895. do 1896., u Vrsima od 1897. do 1900., Vrani od 1900. do 1901., Velome Ratu od 1901. do 1902., Ravi 1903. te u Slivnici 1905., Sutomišćici, Brbinju i Luki. Umro je u Zadru 1920., a pokopan u rodnim Salima (Kero, 2018.).

(H)ugo Basioli rođen je u Salima 1879. Klasičnu gimnaziju i bogoslovne nauke završio je u Zadru. Zaređen je za svećenika 1903. Nakon ređenja kratko je bio odgojitelj u sjemeništu „Zmajević“, a potom je od 1904. do 1920. bio župnik u Sukošanu i poslužitelj Bibinja 1919. i 1920. Od 1920. do 1924. bio je župnik u rodnim Salima, a od 1924. do 1933. župnik u Pakošanima, odakle je posluživao Vranu i Vrgadu. Godine 1934. imenovan je ravnateljem sjemeništa

u Šibeniku, gdje je ostao do konca Drugoga svjetskog rata, a onda se povukao u rodno mjesto. Umro je u Salima 1965. i pokopan je na mjesnom groblju u svećeničkoj grobnici (Kero, 2018.).

Ivan Milić rođen je u Salima 1863. Zaređen je za svećenika 1886. Bio je župnik u Savru, Brbinju i Malom Ižu gdje je sagradio novu crkvu, zatim u Murvici i Briševu te Posedarju i Islamu Latinskom (Kero, 2018.). Kao murvički župnik od kolovoza do listopada 1919. od talijanskih okupacijskih vlasti bio je interniran na Visovac zbog posjedovanja oružja i streljiva.³³ Povukao se u rodne Sali, gdje je 1941. godine umro i pokopan.

Zaključak

Gotovo pedesetogodišnji Lorinijev rad kao učitelja i kasnije nadzornika za ribarstvo u najvišim tijelima javnih vlasti, rijedak je primjer toga vremena kako je *domaći sin* uspio ostvariti toliko uspjeha i ostaviti toliko traga na profesionalnom području svojega djelovanja. Kao učitelj u Korčuli, Kotoru, a posebice u rodnim Salima i u Arbanasima, pokazivao je golemu želju za prenošenje znanja, ne samo učenicima, nego i odraslima koje je poučavao u mnogočemu. U službi nadzornika za ribarstvo pri Pomorskoj vladi u Trstu također je pokazivao ne samo veliko znanje o ribarstvu, već ljubav i strast koja je bila protkana u čitavom njegovom djelovanju. Nema sumnje da njegova ljubav prema moru ima zasade upravo u rodnim Salima, u obitelji koja se generacijama bavila ribarstvom. Tomu je išla u prilog i višestoljetna tradicija ribarstva njegovih Saljana, koji su ribarili na jednom od najbogatijih jadranskih lovišta sitne plave ribe.

Koristeći se dostupnim arhivskim izvorima, objavljenim statistikama i relevantnom literaturom, autori su prikazali i analizirali društveno-gospodarske i dijelom administrativno-političke okvire u kojima je Lorini djelovao. Riječ je o trima političkim, odnosno državnim uređenjima u kojima se Dalmacija nalazila u njegovo vrijeme: do 1918. godine unutar austrijskog dijela Austro-Ugarske Monarhije, od 1918. do 1920. godine dijelovi Dalmacije nalazili su se pod talijanskom okupacijom, dok je Rapallskim ugovorom manji dio Dalmacije potpao pod Kraljevinu Italiju, a veći dio (uključujući Lorinijeve

³³ Arhiv Zadarske nadbiskupije, HR-AZDN-16/2, Opći spisi Zadarske nadbiskupije, br. 1278 i 1818.

Sali) nalazio se unutar granica Kraljevine SHS. Lorini je najveći dio svoga djelovanja i uopće profesionalnih uspjeha ostvario za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, u kojoj je protekao najveći dio njegova života. Međutim, i pred kraj života, u novim društveno-političkim okolnostima, upravo zbog svojih iznimnih kompetencija, jugoslavenska vlada ga je angažirala kod trgovinskih pregovora s Italijom i donošenja konvencija nakon Rapallskog ugovora.

Društveno-gospodarske i političke okolnosti u kojima je Lorini djelovao nisu išle na ruku ostvarenju svih njegovih zamisli o znanstveno utemeljenom i racionalno organiziranom poljodjelstvu te održivom gospodarenju morskim resursima. U tom smislu, može se zaključiti da je Petar Lorini svojim idejama bio čovjek ispred svoga vremena, a svojim djelom čovjek koji je nadilazio geografske okvire svojeg djelovanja.

Izvori

Archivio Storico della Marina Militare, Rim

Buste „Millo“

Državni arhiv u Zadru

HR-DAZD-117, Vlada za Dalmaciju, dalmatinske i korčulanske otoke

HR-DAZD-118, Građansko povjerenstvo za Zadar i okupiranu Dalmaciju

HR-DAZD-370, Osobni fond Petar Lorini

HR-DAZD-378, Zbirka matičnih knjiga

Arhiv Zadarske nadbiskupije

HR-AZDN-39, Osobni fond Ivan Pulišić

HR-AZDN-16/2, Opći spisi Zadarske nadbiskupije

Novinski članci

Administrativna podjela bivše zadarske općine, *Novo doba*, Split, br. 277, god. 6, 3. 12. 1923.

Gazzarra antitaliana, *L'Aquila del Dinara*, Zadar, br. 26, god. 1, 30. 3. 1923.

Narodni list, Zadar, br. 60, god. 57, 14. 12. 1918.

Notizie della Città, *L'Aquila del Dinara*, Zadar, br. 19, god. 1, 6. 3. 1923.

Petar Lorini, *Novo doba*, Split, br. 161, god. IV, Split, 19. 7. 1921.

Primorske oblasti. Podjela nekadašnje Pokrajine Dalmacije, *Novo doba*, Split, br. 298, god. 6, 31. 12. 1923.

Talijanci i naše škole, *Narodni list*, Zadar, br. 54, god. 57, 16. 11. 1918.

Talijanci u Salima, *Narodni list*, Zadar, br. 53, god. 57, 12. 11. 1918.

Popisni podatci

Općinski rječnik za kraljevine i zemlje zastupane u Carevinskom vijeću obrađen na temelju rezultata narodnog popisa od 31. prosinca 1900., 14: Općinski rječnik za Dalmaciju, Beč 1908.

Literatura

- Basioli, J. (1973.): Petar Lorini i njegovo djelo, *Morsko ribarstvo*, 25 (1), 1-3.
- Bašić, I. (2005.): *Vir – Povijest mog otoka*, 2. dopunjeno izdanje, Općina Vir, Vir.
- Bralić, A. – Kraljev, K. (2011.): Proračuni dalmatinskih općina na početku 20. stoljeća (1900.-1908.), *Časopis za suvremenu povijest*, 43 (1), 265-291.
- Bralić, A. (1999.): Kako preživjeti u Zadru? Prvi svjetski rat, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 37, *Razdio povijesnih znanosti* (24), 155-175.
- Bralić, A. (2002.): *Zadarsko novinstvo uoči Prvog svjetskog rata*, magistrski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb.
- Bralić, A. (2017.): Das Bildungswesen in Dalmatien unter österreichischer Herrschaft, u: *Kroatiens Küste in Lichte der Habsburgermonarchie*, ur. Aneta Stojić, Anita Pavić Pintarić, New Academic Press, Wien, 103-140.
- Čuka, A., Mirošević, L., Faričić, J., Graovac Matassi, V. (2017.): Phylloxera revisited: The spread of grapevine disease in Dalmatia and its influence on socio-economic development and agricultural landscape, *Annales – Anali za istrske in mediteranske studije – Series Historia et Sociologia*, 27 (1), 101-118.
- Ćurak, Z. (2013.), *Bosanske uskotračne željeznice: bosanski „Ćiro“ od postanka do nestanka*, Vlast. naklada, Osijek.
- D'Alia, A. (1917.): *L' Agricoltura, le industrie, il commercio della Dalmazia*, Tip. del Ministero degli affari esteri, Roma.
- Defilippis, J. (1994.): Stanko Ožanić i gospodarski razvoj Dalmacije, *Zadarska smotra*, 43 (1-2), 143-144.
- Diklić, M. (1998.): *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvoga svjetskog rata*, Matica hrvatska i Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Zadar.
- Dizdar, I. (1919.): „Kratki pregled pučke nastave u Dalmaciji“, u: *I. program Muškog preparandija u Arbanasima za školsku godinu 1918.-1919.*, Muški preparandij u Arbanasima, Zadar, 2-18.
- Duré, F. (1914a): Vladino djelovanja za ekonomsko podignuće Dalmacije, *Gospodarski vjesnik*, XXII (7-8), 25-29.
- Duré, F. (1914b): Vladino djelovanja za ekonomsko podignuće Dalmacije, *Gospodarski vjesnik*, XXII (9-10), 49-53.
- Faričić, J. (2012.): *Geografija sjevernodalmatinskih otoka*, Školska knjiga, Zagreb.
- Fio, O. (1962.): *Parobrodarstvo Dalmacije 1878.-1918.*, Institut JAZU u Zadru, Zadar.
- Foretić, D. (1969a): Društvene prilike u Dalmaciji od polovice XIX stoljeća do prvog svjetskog rata, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Matica hrvatska, Zagreb, 46-76.
- Foretić, D. (1969b): O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX stoljeća do prvog svjetskog rata, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Matica hrvatska, Zagreb, 9-45.
- Ganza-Aras, A. (1986.): Pokušaji preobrazbe sela i zadružni pokret u

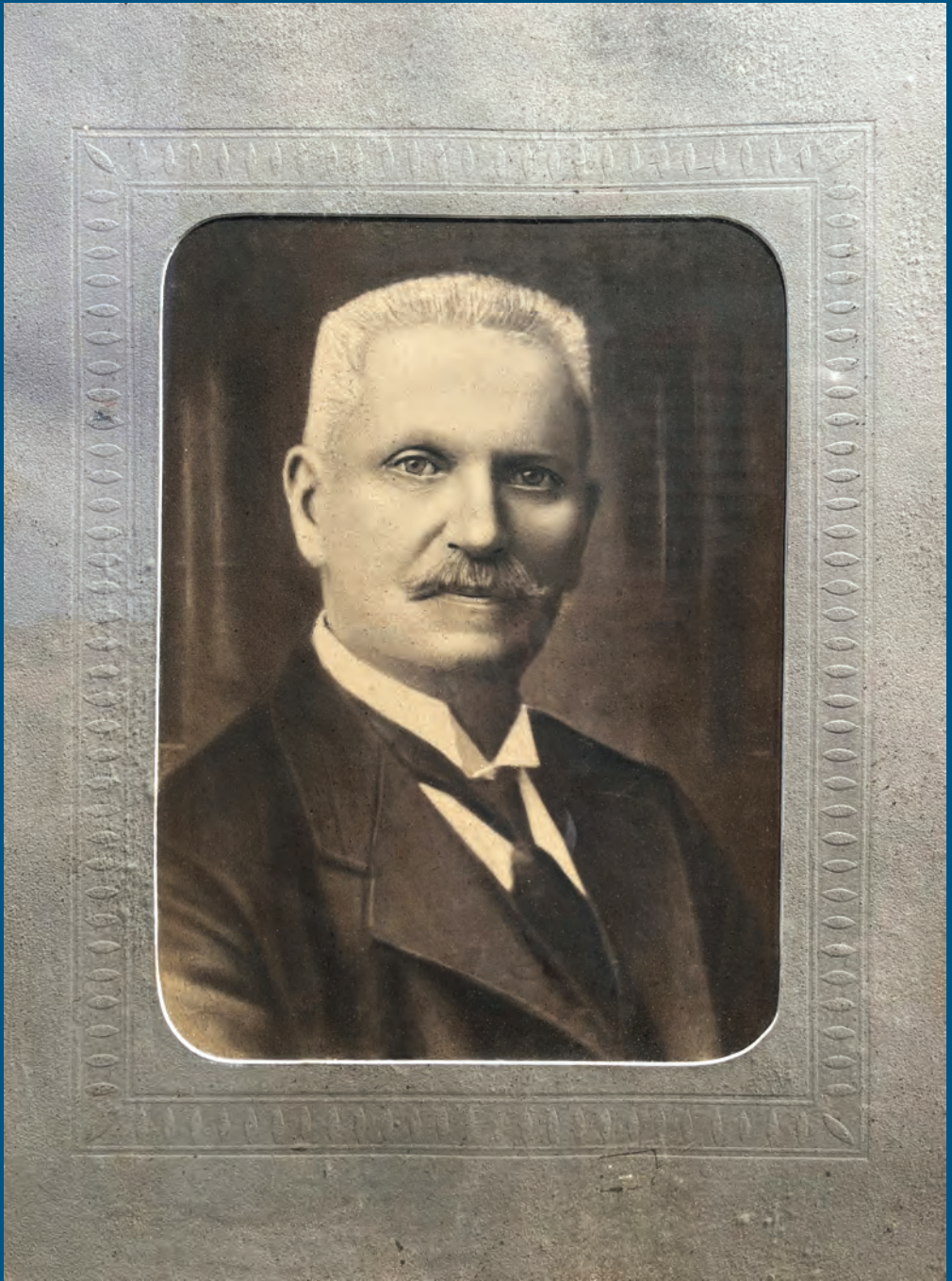
- austrijskoj Dalmaciji od razdoblja liberalizma do 1918. godine, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 19, 133-178.
- Grandov, Š. (1956.): Petar Lorini, *Zadarska revija*, 5 (1), 49-52.
- Gverić, A. (2016.): *Crkva i politika kroz službu zadarskog nadbiskupa Vinka Pulišića: (1910.-1922.)*, doktorski rad, Sveučilište u Zadru.
- Juran, K. (2004.): Povijesne okolnosti nastanka i širenja murterskog zemljišnog posjeda, *Murterski godišnjak*, 1, 63–88.
- Jurić, Lj. (1991.): *Silba*, Društvo za zaštitu prirode, Silba (pretisak iz 1910.).
- Karaman, I. (1980.): Društveno-ekonomsko stanje pokrajine i tzv. „vladina akcija za gospodarsko podizanje Dalmacije“ početkom 20. stoljeća, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 22 (1), 274-299.
- Kero, P. (2001.): Mons. dr. Jakov Čuka (1868 – 1928), u: *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901 – 2001)*, pr. J. Bogdan, Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima, Rim, 429-443.
- Kero, P. (2018.): *Leksikon svećenika Zadarske nadbiskupije*, u rukopisu, Zadar.
- Kovačević, R. (1977.): 70 godina Zadružnog saveza Dalmacije, u: *70 godina Zadružnog saveza Dalmacije*, Zadružna štampa, Zagreb, 9–30.
- Kraljević, R. (1994.): *Vinogradarski slom i demografski rasap Južne Hrvatske u osvit 20. st.*, Književni krug, Split.
- Krizman, B. (1969.): Ugovor o primirju savezničkih i udruženih sila s Austro-Ugarskom (3.XI.1918.), *Pomorski zbornik*, 7, 655-688.
- Kulušić, S. (1965.): Kornatska otočna skupina, *Geografski glasnik*, 27, 215-245.
- Kulušić, S. (1984.): *Murterski kraj*, Društveni centar, Murter.
- Kulušić, S. (2001.): Naseljenost i vrednovanje Kornatskih otoka od drevnih vremena do danas (nastavak), *Hrvatski geografski glasnik*, 63, 87-120.
- Leček, S. (1993.): Pokušaj smanjivanja nepismenosti u Banskoj Hrvatskoj početkom 20. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 26, 123-150.
- Lorini, P. (1891.): *Poljodjelske prilike kotara Zadarskoga i Pučki učitelji*, Pretiskano iz *Gospodarskog lista*, Nagragjena tiskarnica Petra Jankovića, Zadar.
- Maštrović, M. (1962.): Pomorstvo Zadra u XIX stoljeću (od 1797. do 1920. godine), *Pomorski zbornik*, II, Zagreb, 1615-1636.
- Mataga, Ž. (1991.): *Poljoprivredno zadruugarstvo Hrvatske – povijest, stanje, perspektive (1860.– 1990.)*, Zadružni zavod Hrvatske, Centar za informiranje u poljoprivredi Hrvatske, Zagreb.
- Ožanić, S. (1955.): *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti*, Društvo agronoma NRH – Podružnica Split, Split.
- Peričić, Š. (1973.): Prilog poznavanju talijanske okupacije Dalmacije od 1918. do 1923. godine, *Radovi instituta JAZU u Zadru*, 20, 7-48.
- Peričić, Š. (1995.): *Pomorska trgovina Dalmacije u XIX stoljeću*, Zadar: Ogranak Matice hrvatske Zadar.
- Perić, I. (1978.): Vinska klauzula u pretposljednem trgovinskom ugovoru između Austro-Ugarske i Italije i njene posljedice u Dalmaciji, *Rad JAZU*, 375, 257-296.

- Petešić, Č. (1973.): Petar Lorini i ribarstvo, *Morsko ribarstvo*, 25 (3), 126-131.
- Pulišić, V. (1929.): *Olib*, Tisak Katoličke hrvatske tiskarne, Preko.
- Skračić, V., Bašić, N. (2004.): Kolonija Kornati, *Murterski godišnjak*, 1, 89-133.
- Smiric, E. (1920.): *La Dalmazia non è povera, studio compilato sulla bese di dati e statistiche ufficiali*, Zadar.
- Smoljan, B. (2008.): *Iščunski ljetopisi*, rukopis, Ist i Zadar.
- Starešina, P. (1973.): Kolonat na Silbi (u povodu 120. obljetnice otkupa otoka), *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 20, 323-341.
- Stipetić, V. (1994.): Stanko Ožanić i njegov rad na strategiji poljoprivrednog razvoja Dalmacije, *Zadarska smotra*, 43 (1-2), 135-142.
- Ströll, A. (1900.): *Pučko školstvo u Dalmaciji od godine 1814. do godine 1900.*, Zadar.
- Vego, M. (2006.): *Austro-Hungarian Naval Policy 1904-1914*, London-New York: Routledge.
- Zaninović, M. (1979.): Petar Lorini (1850 – 1921). *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio društvenih znanosti*, 18 (8), 241-252.

Ante Bralić i Ante Gverić

Social and economic context of Petar Lorini's work

Following a short biography of Petar Lorini in the introduction, the paper goes on to discuss the socio-economic situation in Dalmatia in the period from Lorini's appointment as the first fisheries inspector in 1897 until his death in 1921. This period was marked by slow economic development in Dalmatia due to several causes: unfavorable agricultural relations (colonnate), rentierist attitude of landowners, remoteness from traffic routes, low level of educational attainment and weak support from central authorities. To this we must add the grapevine pest (phylloxera) and the "wine clause", both of which devastated Dalmatian viticulture. However, owing to the actions of Dalmatian politicians and the public as well as the crisis of dualism, in 1907 the Viennese government decided to institute a state-subsidized investment program in Dalmatia, called "Beck's Program".

Petar Lorini (Obiteljska zbirka D. Basioli, Sali)

Dijana Vican
 Odjel za pedagogiju Sveučilišta u Zadru
 dvican@unizd.hr

PETAR LORINI – UČITELJ DJECE I NAUČITELJ PUKA

Pedagoško-andragoško djelovanje Petra Lorinija u ovom se radu obrađuje u razdoblju od 1868. do 1897. godine, sadržajnom analizom arhivske dokumentacije, njegovih radova koje je napisao tijekom formalne učiteljske službe u Salima na Dugom otoku. Kroz interpretaciju Lorinijevih govora, savjetodavnih tekstova i predavanja namijenjenih učiteljima i žiteljima, razvidno je koliko je kao učitelj bio suvremenik u području odgoja i obrazovanja u drugoj polovici 19. stoljeća, te koje misli vrijede i danas.

Interpretativno-eksplikativnom metodom misli Petra Lorinija podijeljene su strukturno u tri cjeline – reformiranje odgoja i škole sa znanstvenom utemeljenošću, povezivanje obitelji i škole za dobrobit djeteta kroz stalni stručni razvoj učitelja, te prosvjećivanje svih žitelja u životnoj zajednici s ciljem društvenog i gospodarskog razvoja i napretka životne zajednice.

Ključne riječi: Petar Lorini, učitelj u drugoj polovici 19. stoljeća, moralne vrijednosti i moralni odgoj, tečajevi za odrasle

Uvod

Postati učiteljem u drugoj polovici 19. stoljeća na prostoru Dalmacije značilo je završiti učiteljsku školu (tečaj) i obnašati službu po dekretu. Učiteljsku profesiju je Petar Lorini ostvario profesionalnom i životnom ispunjenošću koju obilježava duboka dvadesetdevetogodišnja posvećenost odgojnom, obrazovnom i prosvjetiteljskom radu (1868. – 1897.) kakvoj mnogi učitelji i poučavatelji streme, a rijetki uspijevaju pretvoriti profesiju u *poziv* s dubokim smislom za opće dobro svoje životne zajednice.

Sažet biografski opis Petra Lorinija nalazimo u dojmljivom rukopisu njegova krizmanog kumčeta Šime Grandova koji je napisan prigodom stogodišnjice Lorinijeva rođenja (Grandov, 1956.),¹ a najnoviji u Hrvatskom

¹ HR-DAZD-370 Obiteljski fond Petra Lorinija, Signatura 88, Tekst Šime Grandova u povodu stogodišnjice rođenja P. Lorinija 15. svibnja 1950.

Isti tekst istog autora pod naslovom *Petar Lorini* objavljen je u Zadarskoj reviji, 5 (1956.), 49-52.

biografskom leksikonu.² Rođen je u mjestu Sali na Dugom otoku; odgajan je u hrvatskoj, katoličkoj obitelji. Otac Trifun i majka Ankica bili su u mogućnosti školovati ga, jer su i sami potjecali iz višeg i bogatijeg društvenog sloja; bili su veleposjednici i bavili su se ribarskom djelatnošću. Lorini je nakon pučke škole pohađao školu realku na talijanskom jeziku, a učiteljsku školu završio je u Zadru u „glavnom muškom normalnom učilištu zadarskom“ (Zaninović, 1979., 241).

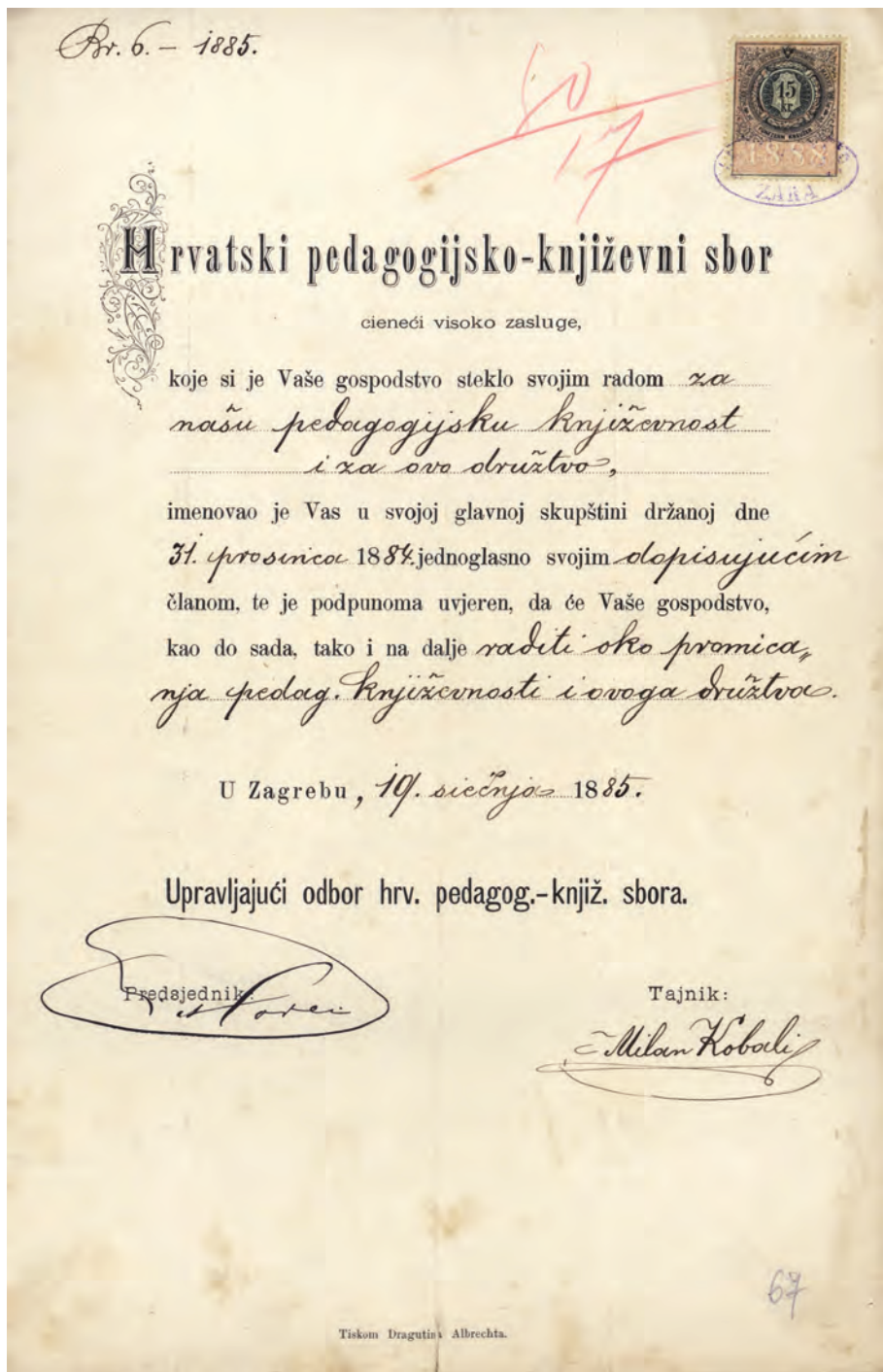
Učiteljsko službovanje vodilo ga je od Korčule do Kotora (1869. – 1897.), te od Kotora do Sali (1873.) (Petešić, 1973b, 16), njegova rodnog mjesta, malog i siromašnog kakva su bila brojna otočna mjesta.

Posebnu strast Lorini je gajio prema ribarstvu. S jedne strane zato što su otoci bili njegovo životno okruženje, a s druge strane, zato što je kao dijete najviše vremena provodio s ribarima. Prosvjetiteljska klica Petra Lorinija nicala je očigledno još iz djetinjstva kad je Lorini provodio vrijeme s ribarima i kad je zorno upijao sve što ribari rade. Odrastao je s njima razvijajući poseban senzibilitet prema njima, uočavajući njihov trud koji ne iskoračuje iz siromaštva i zaostalosti. Pomorska vlada u Trstu imenovala ga je 1897. godine nadzornikom ribarstva za Dalmaciju, Istru i Trst. Ostavio je iza sebe objavljeni priručnik *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora*, objavljen u Beču 1903. godine, koji ni danas nije izgubio na značenju.

Međutim, Petar Lorini nije poznat samo u području pomorskog ribarstva. On je čovjek kojemu se pripisuju mnoge zasluge u odgoju i obrazovanju, stručnom razvoju učitelja, prosvjećivanju žitelja u mjestu Sali i širom Dalmacije. Upravno vijeće najveće strukovne asocijacije, Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora, imenovalo ga je 1884. godine dopisnim članom radi promicanja pedagoške književnosti i promicanja društva.³ Povjerenikom Matice Hrvatske postao je 1886. godine kad se uočilo njegovo rodoljubno iskazivanje u školi i izvan škole (Petešić, 1973d, 16). Kao zapažen učitelj zbog svoga intenzivnog i širokog prosvjetno-pedagoškog djelovanja 1893. je unaprijeđen u učitelja vježbaonice pri učiteljskoj školi u Zadru.

² Pod inačicom Lorini Petar (Pietro), <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11960>

³ HR-DAZD-370 Obiteljski fond Petra Lorinija; Signatura 26, Imenovanje P. Lorinija dopisnim članom Hrvatskog pedagoško-književnog zbora 19. siječnja 1885.

Slika 1. Povelja o imenovanju Petra Lorinija dopisnim članom Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora (HR-DAZD-370, Kut. 1, Sign. 26)

Prepoznat kao dobar čovjek i duša sela, kako su ga zvali Saljani, 1877. godine postao je članom Povjerenstva javne dobrotvornosti, a godinu dana kasnije „pouzdanikom u posredničkom uredu za pokušaj pomirbe među parbacima“, općinskog pravnog tijela koje je bilo u funkciji pomirenja zavađenih mještana radi sprječavanja sudskih procesa i troškova (Petešić, 1973c, 16; Zaninović, 1979., 249). Jedan dio njegova iznimnog profesionalnog angažmana zasjenila je tematika ribarstva, a to je Lorinijevo pedagoško-andragoško djelovanje koje zavrjeđuje dublju interpretaciju, kako bi se pojasnio njegov ustrajan reformski duh u području odgoja i obrazovanja u turbulentnim povijesnim vremenima druge polovice 19. stoljeća na području Dalmacije.

Metodologija istraživanja pedagoško-andragoškog djelovanja Petra Lorinija

Analitičko-sadržajni istraživački okvir za obradu doprinosa Petra Lorinija izrađen je izdvajanjem njegovih izvornih tekstova o odgoju i obrazovanju djece te prosvjećivanju žitelja Sali na Dugom otoku, kao primarnih izvora sačuvanih u Državnom arhivu u Zadru, te članaka objavljenih u školskom časopisu „Zora“.⁴ U primarne izvore uvršteni su i tekstovi napisani o Lorinijevom prinosu u području odgoja i obrazovanja.

Cilj rada jest na temelju Lorinijevih rukopisa i objavljenih članaka prikazati, interpretirati i objasniti pedagoško-andragošku dimenziju Lorinijeva djelovanja, derivirajući obilježja *suvremenika* prije sto pedeset godina, kad je počeo svoje odgojno-prosvjetiteljsko djelovanje, a kojim je označio mjesto i vrijeme življenja sa širokom stručnom i društvenom jekom.

Sadržajnom analizom rukopisa i objavljenih tekstova identificirana je problematika kojom se Lorini profesionalno bavio te je podijeljena u četiri tematske cjeline. Prvu čini sažet opis društveno-političkog konteksta u kojemu je Lorini živio i radio. Drugu cjelinu čini Lorinijevo promišljanje odgoja i obrazovanja djece i pûka na temeljima suvremenih znanstvenih spoznaja; treću cjelinu čini njegovo nastojanje povezivanja obitelji i škole kroz posebnu posvećenost učiteljima; četvrtu cjelinu čini Lorinijev prosvjetiteljski i andragoški utjecaj na ribare i odrasle žitelje naselja Sali na Dugom otoku.

⁴ Školski časopis „Zora“ izlazio je dvaput mjesečno u Zadru od 1884. do 1889. godine. Časopis je donosio pedagoške aktualnosti, kao i stručne članke koje su objavljivali učitelji naprednih stručno-pedagoških i nastavnih znanja s ciljem razvoja prosvjete.

Društveno-politički kontekst kao poticaj Lorinijeva pedagoško-andragoškog rada

Lorini je poznao političke, gospodarske i društveno-kulturne (ne)prilike Dalmacije, a jednako je tako znao da se sva složenost tih (ne)prilika slama nad narodom. U Dalmaciji su u to vrijeme seljaci i težaci činili 90% stanovništva. Stanovništvo Dalmacije bilo je pogođeno lošim razvojem gospodarstva na kopnu i na moru. Favorizacija talijanskog jezika u školstvu i državnim upravama također je štetila raslojavanju viših slojeva društva od običnog puka (Vranješ-Šoljan, 2021., 106-119). Bilo je to vrijeme kada je neukost naroda pratila višestoljetna obespravljenost kroz različite utjecaje koji su dugotrajnom dominantnošću ostavili svoje tragove zapostavljanja ili izrabljivanja naroda (prvo pod mletačkom vlašću, zatim pod prvom austrijskom upravom, francuskom upravom, pa drugom austrijskom upravom). Ribarstvo u Dalmaciji postalo je obezvrijeđenom gospodarskom granom u odnosu na privilegirane strane, ponajprije talijanske ribare kojima su pogodovali oni koji su pisali zakone. Ribarstvo je gotovo iščezavalo, a s njime je nestajalo i zanimanje ribar (Županović, 1995., 11-47). Poljodjelstvo i ribarstvo bili su egzistencijalno uporište otočana. Međutim, nepismenost, neukost i nedovoljna osviještenost o uzrocima koji su ih doveli do razine preživljavanja obesnažila je otočane socijalno, psihološki i duhovno.

U to je vrijeme bila privilegija dobiti radno mjesto učitelja, biti državnim službenikom i imati državnu plaću. Lorini nije bio apolitičan. Bilo je to vrijeme političkih suprotstavljanja autonomaša i narodnjaka; prvih koji su htjeli autonomni status Dalmacije u Austriji (a među njima i mnogi s „pogledom“ na Italiju), a drugih koji su Dalmaciju vidjeli pripojenu Hrvatskoj. Lorinijeva orijentacija bila je narodnjačka i hrvatska, kao i njegovo zalaganje za uvođenje hrvatskog jezika u sve škole u Dalmaciji (Petešić, 1973a, 15). Namjera mu je bila uvjeriti žitelje Dugog otoka i cijele Dalmacije da im država želi dobro, dok je istodobno utjecao na državne reforme, dijelom u ribarstvu kao relevantnoj gospodarskoj djelatnosti, a dijelom u obrazovnoj reformi. Vjernu društvenu angažiranost iskazivao je ne samo kroz narodni pokret, nego kroz profesiju – aktivnim sudjelovanjem na konferencijama i skupovima, pisanjem referata, rasprava i savjetodavnih predavanja i govora (Zaninović, 1979.), budno prateći političke mijene.

Okruženje u kojemu je Lorini živio bio mu je poseban izazov za promišljanje kako odgoj i obrazovanje „usaditi“ kao vrijednosti svake osobe, time i cijele društvene zajednice. Imao je pred sobom stvarne životne sudbine,

borbu ljudi za голу egzistenciju. Svakodnevno ih je promatrao uviđajući razloge njihove oskudice. Još kao dječak pokazivao je poseban senzibilitet prema moru i ribarenju, prirodnom okruženju i društveno-političkim odnosima. Kako je stjecao formalnu izobrazbu, tako je sve jasnije sagledavao nazadnost otočana i žitelja Dalmacije, koji su bili pritiješnjeni društvenim nedaćama i nedarežljivom prirodom. Društvene nedaće proizlazile su iz njihove nemoći praćenja političkih, gospodarskih i društvenih promjena; ono što je pûku bilo sveto, superiorne političke elite nisu zapažale. Nedarežljivost prirode bila je razvidna kroz ograničene prirodne resurse krša s nedovoljnim količinama obradiva tla, što je u okolnostima zastarjele i loše organizirane poljoprivredne proizvodnje zasnovane na radno intenzivnoj obradi i uskom asortimanu poljodjelskih kultura ovisnih o varijabilnostima meteoroloških elemenata (posebno oborina) uzrokovalo propadanje poljodjelstva kao glavne gospodarske djelatnosti koja je bila temelj opskrbe lokalnog stanovništva hranom, ali i izvor zarade u rijetkim prigodama kada je bilo moguće plasirati eventualni višak proizvoda.

Lorini je bio svjestan da jedino obrazovan čovjek može uzeti sudbinu u svoje ruke i poboljšati je mijenjanjem svoje obespravljene pozicije u poziciju sudionika stvaranja boljih životnih uvjeta svojim obiteljima, te kreiranja vlastite povijesti. Jednako tako, Lorini je znao da se samo poučen i osposobljen pûk može oduprijeti onima koji vladaju. Budući da ciljevi odgoja nisu otrgnuti od povijesti i ambijenta u kojemu čovjek živi i da se čovjek formira u životnom i kulturnom okruženju, kulturni obol daje mu, prije svega, materinski jezik. S nemogućnošću korištenja hrvatskog jezika slama se tradicija i kultura naroda, a narod se stavlja u inferioran položaj. Otuda Lorinijevo zalaganje za uvođenje hrvatskog jezika u osnovno obrazovanje, kao i uviđanje potrebe za istodobnim prosvjećivanjem odraslih žitelja otoka, da osvijeste svoju ulogu u smislu ostvarenja obostranog interesa, svoga i svih ljudi u okruženju. Prosvjećivanje će pomoći narodu da ih se društveno ne izvlasti, jer duh obrazovanja ide s kulturnim duhom.

Znanstvena utemeljenost Lorinijeva pedagoško-andragoškog djelovanja

Petar Lorini je vjerovao u znanost koliko i u ljude. U njemu je bujalo istinsko htijenje da svojim sumještanima poboljša život, da im pomogne da iziđu iz bijede i postignu lakši život sebi i svojoj djeci. Znao je, također, da to svoje htijenje može postići jedino istodobnim djelovanjem na odgoj djece, ojačavanjem učiteljskog kadra u primjeni novih znanja, povezivanjem škole i obitelji, te prosvjećenjem i osposobljavanjem odraslog otočkog stanovništva u pravilnom ribarenju.

Svoja promišljanja o odgoju, obrazovanju, osposobljavanju i prosvjećenju odraslih Lorini je temeljio na pomnom promatranju obitelji, škole i životne zajednice, uviđajući koja im znanja i umijeća *zdravoslovja* i *čovjekoslovja* nedostaju, a koja bi snagom odgoja i djelovanjem na ljudski um i psihu (čuvstva) mogli iz naraštaja u naraštaj promijeniti, što bi značilo *zaboraviti vriednosti i moć čuvstava baštinjenih od naših starijih* (Lorini, 1884d, 97) i jednostranost odgoja, jer */.../ smo uzgajali i uzgajamo fizičnoga čovjeka ili /.../ smo uzgajali i uzgajamo pamet ljudsku* (Lorini, 1884d, 98) koja kad je odvojena od ljudskog duha rezultira */.../ pravom babilonijom u naših glavah* (Lorini, 1884e, 142). *Ljudski uzgoj*, smatra Lorini, pretpostavlja balansiranje razvoja svih područja čovjekove osobnosti – tjelesno-zdravstveno, intelektualno, duševno i moralno razvijanje dječje i učeničke znatiželje i interesa.

Lorini je studiozno čitao brojna djela značajnih europskih filozofa, pedagoga, sociologa i psihologa⁵, čije je misli sažimao u motivirajući savjet učiteljima: *Znajmo se spomenuti, da čovjek zdraviji, razumniji, moralniji, u boljem je položaju da se bori, da pobiedi, nego što bi bio čovjek manje zdrav, malo razuman i nemoralan* (Lorini, 1884d, 98).

Lorini nije bio običan učitelj. Za razliku od drugih učitelja, on je poznao strane jezike; govorio je talijanski, njemački, francuski i engleski. Njegova šira obitelj bila je povezana s uglednim i obrazovanim obiteljima u Italiji. Priskrbljivao je najsuvremenije znanstvene knjige o odgoju i obrazovanju, kao i članke i priručnike namijenjene prosvjetnim djelatnicima u Francuskoj, Italiji, Austriji i Njemačkoj.

⁵ Nadahnjivali su ga H. Spencer, J. F. Herbart, L. A. Komenski, J. H. Pestalozzi, A. Diesterweg, G. A. Lindner, A. Bain, J. J. Rousseau, i drugi teoretičari i praktičari koji su doprinosili reformi obrazovanja.

Budući da je pratio reformske procese u Europi u drugoj polovici 19. stoljeća, u njemu se budila velika želja za sustizanjem razvijenog svijeta.⁶

Bio je čovjek s posebnim empirijskim senzibilitetom, a istodobno sa senzibilitetom prema znanosti. Bio je svjestan da ljudi sapeti u golu egzistenciju ne vide širinu i dubinu problema u kojima se nalaze. I sami učitelji su potrebni novih znanja o poučavanju i odgajanju djece i odraslih, pa se njima obraćao na više načina: na stručnim konferencijama, objavljivanjem članaka u školskom časopisu *Zora*, te držanjem predavanja i govora.

Problemska pitanja predstavljala su tematsku okosnicu njegova funkcionalnog obrazlaganja: *Koja nam je sredstva upravljavati da se što više okoristimo naukom?* (Lorini, 1884b, 28); *Što pameću nazivamo?* (Lorini, 1885c, 146-147; Lorini 1885d, 153-154; Lorini 1885e, 162-163); *Kako će učitelj i izvan kazna, djecu priučavati školskom zaptu?*⁷; *Koja sredstva ima uporabiti učitelj da oplemeni djetinju ćud?*⁸; Da bi ojačao učitelje, pisao je govornim jezikom i postavljanjem pitanja: *Hoće li se moći doći do toga? A zašto ne? Ne izlazi li zar iz učione onaj, komu je jedan dan zasnovati obitelj?* (Lorini, 1885b, 66).

Pisanom i usmenom riječju poticao je učitelje na reformska djela u školama, a obitelji i odrasle žitelje na mijenjanje stavova o obrazovanju i mijenjanje njihova ponašanja. Lorini je ukazivao na vrijednost odgoja i knjige s posebnim pedagoško-psihološkim objašnjenjem. Njegovo pristupanje sadržaju knjige jest duboko pronicanje u znanstveni diskurs te misaono i logičko povezivanje svake misli s predznanjima auditorija i čitateljstva. Sposobnost argumentiranja nadograđivao je primjerima iz prakse. Govorio je i pisao o onim znanjima kojima ni danas teorije odgoja i obrazovanja ne bi proturiječile.

Promatranje i razmišljanje dva su umijeća koja je Lorini i sâm djelotvorno primjenjivao, pa je učiteljima ukazivao */.../ da sama knjiga slabo koristi onomu, koji se nije priučio motrenju i razmišljanju. /.../ rieči nisu nešto više od pukoga*

⁶ Francuska je 1881. godine reformirala odgojno-obrazovni sustav; uvela je obvezno i besplatno osnovno obrazovanje za svu djecu do 13. godine, a nastavni predmet koji je dobio mjesto u novom nastavnom programu jest moralni odgoj (nauk o moralu i građanske pouke). Austrija je također mijenjala zakone o školstvu (1867. i 1869.), te je 1870. donijela osuvremenjen dokument *Školski nastavni rad*, dok je Njemačka 1872. reformirala narodno obrazovanje donošenjem reformskog dokumenta pod naslovom *Naredbe o osnovnoj školi*, iz kojeg je slijedilo inoviranje nastavnog plana i programa (Zaninović, 1988., 214-220).

⁷ HR-DAZD-370 Obiteljski fond Petra Lorinija; Signatura 24, Govor za VII. učiteljsku skupštinu zadarskog i benkovačkog kotara, 1882.

⁸ HR-DAZD-370 Obiteljski fond Petra Lorinija; Signatura 22, Govor za VI. učiteljsku skupštinu zadarskog i benkovačkog kotara, 1880.

zveketanja glasova po suglasnicima. Ima ljudi, koji trkimice čitaju cio kakav znanstveni tekst, te misle, da su tim letičastim čitanjem i učili, dapače to sami izpovjedaju s tim se ponose. /.../ Um čovječji valja da opočine koliko treba na svakom pojedinom pojmu, da opočine naime sve dotle, dok ga razumije i probavi. /.../ a prosto čitanje nije nikad urodilo temeljitom, znanstvenom naobrazbom (Lorini, 1884b, 29).

S odmjerenom kritikom i neskrivenim zazorom prema hvalisavim znalcima isticao je pogreške u čitanju kazavši: *Valja znati kako nam je rabiti knjigu. Da naobrazba čovječja stoji u upravnom razmjeru sa brojem pročitanih knjiga, učeniji bi bio onaj, koji ih je pročitao više, što obično nije, pače kad i kad biva baš obratno (Lorini, 1884b, 29).*

Buđenje pozornosti učiteljima vezano za razvoj intelektualnih sposobnosti i intelektualnog rada i razvoja spoznajne (kognitivne) strane ličnosti Lorini je promišljao kroz potrebu razvoja kulture intelektualnog rada pravog učitelja. Svoje traganje za znanstvenom istinom nastojao je prenijeti na svakog učitelja detaljnim tumačenjem procesa učenja, kako bi učitelj primijenio zakonitosti učenja na sebi te ih prenio i u svoju poučavateljsku djelatnost. Proučavajući temeljne umne sposobnosti – razumijevanje, shvaćanje, razmatranje, analiziranje, sintetiziranje i druge, Lorini je apelirao: *Um čovječji valja da opočine koliko treba na svakom pojedinom pojmu, da opočine naime sve dotle, dok ga razumije i probavi. Tko brzo, brzo preleti očima kakvu knjigu, taj ne uči, taj samo čita; a prosto čitanje nije nikad urodilo temeljitom, znanstvenom naobrazbom (Lorini, 1884b, 29).* Razvidno je da je Lorini davao važnost razumijevanju koje pretpostavlja dublju umnu inkubaciju, razmatranje i shvaćanje te smislenu pojmovnu definiranost. Studioznim radom na tekstovima iz područja pedagogije i psihologije na živopisan je način prenosio učiteljima ljubav za znanošću, poučavanjem i učenjem obrazlažući potrebu */.../ da se mladež obikne pomnijivu razmatranju, traženju uzroka nekijih činjenica, koje spadaju u svakdanje izkustvo, iztraživanju logično-naravnoga veza, koji postoji među njimi, pa stopro onda da stane na znanstveni nauk. Svaki znanstveni tekst, to je uvijek sintesa raznih fakata i razmatranja. Tko nije kadar da prosudi tvrdnje i načela na kojih je osnovana jedna knjiga; tko ne zna lučiti podmjene i nagadjanja sa istine; tko nije dotle dopro, da razglaba misli spisatelja, da svoimi riečmi, bez mehaničnoga opetovanja, pripoviedi što je čitao; taj neka ne drži da je učio i dobro naučio (Lorini, 1884b, 29).*

Iz stila Lorinijeva pisanja i govorenja otkriva se primjetna energija i potpuna zaokupljenost poučavanjem i stalnim savjetovanjem učitelja, govorom i pisanom riječju, kako bi pounutrio znanstvene istine u umove učitelja i probudio njihovu svijest o potrebi mijenjanja njihovih pristupa učiteljskoj djelatnosti, te prenašanja tih znanja i umijeća svakom djetetu.

Lorini je znao da će, ako osvijesti učitelje i produbi njihovo znanje, povećati mogućnosti ostvarenja onih odgojnih ciljeva u koje je duboko vjerovao. A vjerovao je da svako dijete i mladu osobu kroz školovanje (*učionu*) treba osposobiti za samoobrazovanje (*samouku*), jer *samouka je jedina kadra izkorijeniti okorjele predsude, oplemeniti čuvstvo, preinačiti život mladića i čovjeka. /.../ Ona se ne ograničuje – kako mnogi misle – na čitanje knjiga, već svoj upliv proteže na navadu motrenja* (Lorini, 1884a, 22), stalno i pažljivo promatranje, uviđanje situacija iz životne stvarnosti, promišljanje o uzrocima i posljedicama tih situacija; *na razgovor s učenim svijetom* (Lorini, 1884a, 22) kako bi s distancom mogli razmatrati probleme vlastitog okruženja i saznavati mogućnosti rješenja s onima koji znaju više; *na duboko razmatranje ljudih, stvari, pojava i događaja – rieču svega, što svaki čas možemo vidjeti, čuti, osjetiti* (Lorini, 1884a, 22). Lorini je doslovce otvarao umove učitelja pozivajući ih da sve što uče primaju refleksivno, koristeći pritom sva osjetila u svom životnom okruženju, jer *ta samouka, ostaje li u stegnutih granicah, vriedi posve malo, dokaz nam je svakdanje iskustvo* (Lorini, 1884a, 22). Njegova vjera u znanost nije bila iz pukog uvjerenja da je znanost napredna, nego rezultat njegova dubokog promišljanja o znanstvenim saznanjima i osobnoj osviještenosti dubokim promišljanjem koliko znanost doprinosi društveno-gospodarskom razvoju susjednih zemalja i koliko se znanost prakticira u odgoju i obrazovanju, osobito u saznanju i osviještenosti da je svako ljudsko pitanje *znanstveno obzorje koje se /.../ na desno i lievo razširilo* (Lorini, 1884a, 22).

Lorini se nije pokazao samo kao vrstan pedagog ističući važnost strpljenja (*uztrpljenosti*) učitelja, temeljne odlike učiteljske profesije (*glavno svojstvo izvrstna uzgojitelja*), nego i kao dubok poznavatelj didaktičko-metodičkih načela. Savjetovao je učiteljima, primjerice, načelo postupnosti (*... treba započeti elementarnimi knjigami...; ... razvijanje misli biva koncentrično...*). Upozoravao je na načelo sustavnosti koje učitelji zanemaruju zbog nerazumijevanja onoga što bi trebalo biti elementarno, opće obrazovanje, nego im je */.../ glava uvijek puna zamršenih pojmova*, aludirajući na one učitelje, koji se ne mogu nikad pohvaliti *tačnim, bistrim, opredjeljenim znanjem* (Lorini, 1884c, 37).

Lorini je upozoravao učitelje, pismene i nepismene žitelje na odgojne pogreške koje proizlaze iz drugih temeljnih zabluda učitelja i roditelja (Lorini, 1881a; Lorini, 1881b; Lorini, 1881c). Prva se odnosi na nedovoljno promišljanje i nedovoljnu osviještenost o krajnjem cilju odgoja (*zadnjim, pravim ciljem uzgoja*), a to su *plemenitost i dostojanstvo* koji čovjeka razlikuju od životinje. Druga zabluda odnosi se na uvjerenje da je učen čovjek koji ima razvijene umne sposobnosti, ali moralno hendikepiran, sa zanemarenim

karakternim odlikama *dieteta* i *pitomca*. S takvim pristupom obitelj i škola formiraju djecu koja neće shvaćati vrijednost rada (*najugodniju nasladu*), niti će znati biti usmjereni jedni na druge trpljenjem jednih za druge, jer *miešaju pouku s uzgojem, /.../ jer gledaju da natrpaju u glavu pitomca mnoštvo stvari, koje da tobože rese um, da se u razgovoru pitomac uzmogne činiti kao čovjek učen* (Lorini, 1881a, 1). Život u zajednici (*zadruzi*) nijedan čovjek ne može zaobići. Stoga poučavanje pretpostavlja i odgajanje moralnih, čudorednih osoba koje će se prepoznavati u odlikama nesebičnosti, požrtvornosti za drugoga. *Da ga tobože učine sretnim, uzkraćuju mu najugodniju nasladu, što no je živjeti da radi i, do potrebe, da trpi za drugoga. Čine ga čovjekom nenasnim prama svakomu, a ne misle na čemer, koji mu pripravlja, i koji će morati piti u društvu drugih sebičnjaka, s kojim mu je jamačno živjeti*, poučava Lorini (1881a, 1).

Lorinijeve pedagoške misli o povezivanju obitelji i škole

Uzajamnost djelovanja obitelji i škole bila je na niskoj razini. Drugih relevantnih čimbenika nije ni bilo. Dubina Lorinijeva promišljanja o odgoju prepoznatljiva je u objašnjavanju potrebe povezivanja obitelji i škole (*učione*), tih *svetišta gdje čovjek postaje čovjekom i građaninom*, ali samo onda kada su skladne u odgojnim ciljevima i razvojnim očekivanjima djece. S posebnim suosjećanjem Lorini je promatrao saljske obitelji, kao i obitelji u širem okruženju, potanko uspoređujući njihovu odgojnu praksu s odgojnim idealom da djecu */.../ uspoznađu s krjepošću, te da ju dovedu do toga da ljube krjepost i da ju u djelo stavljaju* (Lorini, 1885a, 57). Lorini je bio svjestan da životna zajednica koju obitelji dijele na području otoka neće napredovati ako se svi žitelji ne osvijeste o potrebi učenja i dok ne budu osvješteniji glede vrijednosti odgoja i obrazovanja kao općeg dobra. Znao je, također, da bez uključivanja djece u škole i bez promjene odgoja u obitelji neće biti moguće izići iz siromaštva i obespravljenosti, zbog čega *rad uzgojitelja postaje velikom potrebom, pravom neobudnošću; bez toga rada nema u zadruzi moralnosti nit uljudbe* (Lorini, 1885a, 57). Svoje čvrsto uvjerenje da su odgoj i obrazovanje spas naroda i države Lorini je kazao riječima: *Učiona je vitica, koja spaja pojedinca sa ljudstvom, jer, otrešav ga njegova neznanstva, otvara mu pred oči širok visokom misli, podiže ga sa niskoga mjesta gdje ga tvar prikovana drži, te mu čini da leti po bezkrajnim predielima pojma; kaziva mu uzvišeni cilj kom ima da smjera; iztrgava iz njega sebičnost, dok mu udahnjiva duh požrtvovanja za obće dobro* (Lorini, 1885a, 57).

Lorini je uočavao otpor roditelja prema školi i državnom obrazovanju i u tome da je učiona roditeljima *deveta briga*; da popuštaju državnom zahtjevu

da se djeca uključe u školu samo da ne plate kaznu (*da izbjegnju globi*); da se roditelji ne susprežu odbojnosti prema takvom zakonu niti kletve na *obstojeće ustanove* niti proklinjanja *biednog učitelja*. Obitelj je podcjenjivala *učionu*, a vodila se uvredljivom odlukom da treba */.../ prišiti po koju krpicu učitelju, porugljivo oponašati mu glas i kretanje, proglašiti ga s maha bezbožnim, neznaicom /.../* (Lorini, 1885b, 65). Lorini je *učionu* (školu, obrazovanje) branio javnim kritikama obitelji u tekstovima koje je pisao za učitelje. Time je osvješćivao učitelje o potrebi suradnje učitelja s obiteljima, tražeći od njih razumijevanje uzroka njihovom odbojnom ponašanju prema školovanju i učiteljima. Ojačavao je učitelje u sagledavanju ozbiljnosti situacije ostane li obitelj udaljena od odgojnih ciljeva škole (*učione*).

Razlike između obitelji i nastojanja države Lorini uočava u *težnjam, u čuvstvima, u pojmovim, jer, dok narod udara stazom napretka, obitelj plašljivo gleda na svaku promjenu, na svako novo mnjenje. Zaludu!* (Lorini, 1885a, 58).

Otac i majka ne mogu dati znanje koje daje učitelj, mudrac i nepogrješiva auctoritat.... *nješto više od otca i majke /.../ Sjeme što on (učitelj) baca u mladjano srce, sjeme je najkadrije da urodi dobrim plodom.* (Lorini, 1885b, 65) *Učiona* ima zadaću *preudesiti obitelj, okrenuti je na svoju... učionica ima sustopice sliediti obitelj* (Lorini, 1885b, 66).

Kritike obitelji Lorini je oprimjeravao odgojnim pogreškama očeva prema sinovima. Kritike nisu nosile optužbe očeva (obitelji), nego razumijevanje njihove neukosti (*neznanstvo, predsude, predaja, praznovjerja*) u neprihvaćanju vrijednosti odgoja za djetetovo i opće dobro */.../ jer mu otčinska ljubav predstavlja pogibelji gdje je obća korist; pa tim postupanjem guši u srcu svoga sina ona plemenita osjećanja, po kojima bi ovaj htio da trpi za druge.* (Lorini, 1885a, 57). Lorini je kritizirao potkupljivost službenika, kojoj su očevi pribjegavali kako bi si priskrbili koji novčić više ili kakvu privilegiju za sina ili sebe. Sumnja u dobro što dolazi od države (kao što je školovanje djece, novčane kazne i drugi zakonski propisi) blijedila je moral puka, smatrao je Lorini, zbog siromaštva duha. *A je li sin unovačen, onda će ti otac izčatati punu torbu svakojakih blagoslova na zakone i zakonodavce* (Lorini, 1885a, 57), utvrdio je Lorini i velikodušno im opraštao to zajedničko skrivanje gorke milosti, nepoštenja, jer je proniknuo u njihove slabosti, u privid da je moralno sve u redu.

Oblikovao je učiteljima autoritet poučavajući ih da se suspregnu od naglosti osude i ljutnje. Ne samo da je bio odgojitelj vrlina, nego je bio čovjek vrlina. Odgoj je shvaćao kao opću društvenu vrijednost u kakvoj nema mjesta za sebičnost i nemar.

Još je uzvišeniji cilj uzgojitelja oplemenjenje duha i srca povjerenih mu pitomaca; on mora čuvati, štiti njihovu nevinost; udahnjivati im zdrava načela poštenja i /.../ kršćanske krjeposti (Lorini, 1881c, 3). Osoba odgojena u

kršćanskom duhu, smatrao je Lorini, bit će dobar građanin bez obzira gdje živio, u domovini ili izvan nje.

Lorini se suprotstavljao racionalizmu koji nije čee Boga, jer *nema na svijetu čovjeka nit naroda koji bi mogao obstojati bez Boga i vjere; vjera je sveta, velevriedna sveza, spajajuća čovjeka s Bogom i čovjeka s čovjekom* (Lorini, 1881c, 3). Funkcija obrazovanja i učitelja jest doprinijeti */.../ ustanovljenju svesrdnih odnošaja počitanja, pouzdanja i ljubavi sa obitelji; pa kroz to uvijek nastojati da ju sebi čvrsto privlači* (Lorini, 1885b, 66).

Podržavajući podjednako školovanje muške i ženske djece, Lorini je smatrao da ćudorednost djevojaka također treba biti dio odgoja i obrazovanja u školi, kao i poučavanje o odgovornostima žene kao majke *da uzmogne s vremenom nositi breme te odgovornosti* (Lorini, 1881b, 2), */.../ uzvišenu zadaću za koju je od Boga stvorena* (Lorini, 1881b, 3), rađanje i odgoj svojih sinova i kćeri s puno ljubavi, strpljenja i razumijevanja. Odgoj je, smatrao je Lorini, potrebniji od obrazovanja, pa je gotovo zapovjedno govorio učiteljima:

Neka učionica počme i uzgajati, a ne samo podučavati kao što je činila dosad. Nijesmo više u ono doba, kad se od učionice zahtjevalo da bude prostom radionicom, gdje da se pameti napunjavu znanjem, ne obaziruć se na srce, na ćuvstvo; ne smije ona biti više podvržena prošlosti, ima otkrivati budućnost; neka ne sledi sliepo ovu ili onu sistemu, nego neka teži jedino i samo ljudskom usavršenju; neka ne trpi stranoga dojma, paće neka ona, jedino ona, upliva na zadrugu i ovoj pravac daje (Lorini, 1885b, 66). Za poticanje učitelja na razmišljanje koristio se stvaranjem odnosa postavljajući pitanja njima i sebi, primjerice: *Nije li zar u zadruzi mnogo loših odvjetnika, koji bi inače bili valjani mehanici; mnogo opasnih liečnika, koji su mogli biti na glasu umjetnici; mnogo nevaljalih trgovaca, koji su mogli postati vriedni zanatlije?* (Lorini, 1885a, 58).

U širokom izboru odgojnih metoda Lorini prvenstvo daje savjetovanju, razgovoru, usmjeravanju, blagoj komunikaciji (blagost u osmijehu i blagost u riječi /opomeni, ukoru, prijekoru/). Učitelje je upućivao u primjenu promatranja i otkrivanja individualnih ponašanja i obilježja učenika, te traženja razloga nepoželjnom ponašanju. Pridavao je veliku pozornost dobrim odnosima kakve poznaje poučavanje o ćudoređu (moralu), kao što su: ljubaznost, poštovanje, jednak odnos prema svakom djetetu.

Kao vrstan retorićar Lorini se u svojim predavanjima i govorima koristio istinskim primjerima iz života kao snagom argumenta. Kad je ciljao na krivnju, onda joj je suprotstavljao ljubav. Savjetovao je učitelje o potrebi unošenja radosti i ljubavi prema djeci, nadahnutošću dobrim, kako bi djeca s vremenom počela razumijevati i osjećati da je odgoj (učiteljevo usmjeravanje, kritiziranje)

za njihovo dobro i kad je učitelj strog i zahtjevan. Pedagoški takt pretpostavlja učiteljevo susprezanje od naglosti, ljutnje i represije, jer krivnja nije na djetetu.

Lorini je dobivao uloge govornika na konferencijama na teme i pitanja koje je odbor utvrđivao relevantnima. Jedna od tema bila je *pamćenje* (pamćenje) u obrazovanju. Objašnjenju i kritici pamćenja kao temelja osnovnog odgoja i obrazovanja Lorini je posvetio tri članka (Lorini, 1885c, 146-147; Lorini 1885d, 153-154; Lorini 1885e, 162-163). Priznavao je *pamteću moć* (sposobnost pamćenja) samo ako se u njezinom *uzgoju* ne pretjeruje. Lorini je razlikovao pamćenje od razuma i uma, definirajući pamćenje kao *moć, kojom duša prestave i predmete sabire i u sebi stanovitom redu čuva te prigodom iznova probuđuje, zovemo p a m t e ć a m o ć; nézino djelovanje prama svrsi to je p a m ć e n ĩ e; a moć ista apstraktno uzeta jest p a m e t* (Lorini, 1885c, 146). Suprotstavljao se mehaničkom pamćenju zaziranjem od jednostranosti obrazovanja koje je vrijedilo u srednjem vijeku, a kojemu je svrha bila */.../ da napuńa glave pitomaca silom tuđih riječi i pojmova, kojijeh je dotičnik kao stroj kojekakav znao opetovati a da ih i ne razumije* (Lorini, 1885c, 146). Lorini je promišljao reformske smjernice obrazovanja ka harmoničnom odgoju cijele ličnosti (*svestrani uzgoj svijeh duševnijeh moći*) u kojemu ne može dominirati razvoj jedne sposobnosti nad drugom, a time i mijenjanja škole kojoj uloga jest */.../ da prosto pamćenje ne smije da obuzme cijelu učioničku djelatnost, jer učionica ne može da uči samo gole riječi i mrtve knige, nego sistematičnom obukom i svestranijem uzgojem da teži k „armičnom razvitku cijeloga čovjeka“* (Lorini, 1885c, 147), jer je svijet uvidio potrebu da *ućeća mladež putem uzgoja dođe do toga da iz svoje glave štogod proizvauđa mjesto da uvijek opetuje stvari od drugoga prije naučene* (Lorini, 1885c, 147).

Pamćenje je sposobnost potrebna svakom čovjeku. Međutim, smatra Lorini, *možemo da uz druge umne sile négujemo i pamćenje /.../ u onom opsegu, koji stoji u razmjeru prama djetinjoj dobi i řihovoj shvatljivosti* (Lorini, 1885d, 153). Načelu primjernosti dodavao je načelo zornosti (*očigledna ili zorna obuka*). Oba načela, smatrao je, doprinose *mnogo vježbańu pamćenja*, te ih treba primjenjivati u različitim nastavnim predmetima (povijesti, vjeronauku, zemljopisu, računstvu i drugim). Prema tome, */.../ pučka učiona, pod svjesnijem učiteljem, uzgaja sve umne sile u djetetu* (Lorini, 1885d, 152). *Ja dielim pamćenje na mehanično i razložito*, objašnjavao je Lorini ističući da se *prvo odnaša na same riječi, drugo na dobro protumačene stvari* (Lorini, 1885d, 152); *prvo ubija dušu djeteta, dok je razložito pamćenje /.../ spojeno s razmišljanem i posljedica je logičkog istraživanja* (Lorini, 1885d, 153). Smatrao je da učenicima treba olakšati razvoj pamćenja korištenjem mnemo tehnika (*posebne mnemoničke vježbe*) te napustiti vrijeme */.../ kad je pretjerani uzgoj pameti vodio ravno k glupome didaktičkome mehanizmu, na uštrb razuma, koji je u tome gubio prirodenu krjepćinu i trošio stvarajuću djelatnost, bez koje duh ne žive /.../* (Lorini, 1885d, 152).

Lorini upućuje učitelje u djelatnost poučavanja osvješćujući im potrebu poznavanja metode vježbanja, umijeća odmjeravanja količine (*kolikoća*) i kvalitete (*kakvoća*) gradiva te izbora kratkih sadržaja za pamćenje, razumljivih i shvatljivih učeniku: *Svaka lekcija, pošto je bila svestrano pregledana, protumačena, razdobljena, povjerava se dječijem pamćenju, brižljivo je upućivao učitelje* (Lorini, 1885e, 162).

Lorini je koristio termin pedagoški takt (*pedagogički takt*), a to je posebno umijeće učitelja koje se odnosi na zadržavanje učenikova interesa za učenje, jer učenikova *mučnoća ima da dolazi malo po malo da ju dijete ni ne osjeti, inače pokvaren nam posao*. (Lorini, 1885e, 162); jer */.../ što nije na doseg djetinoga razuma, što ne uzbuđuje prirodenu mu znalčnost i želu za naukom, što ne može da dirne u njegovu čuvstvo, to ne smije da bude ni predmetom pametisaña* (Lorini, 1885e, 162). Imao je znanja o apstraktnom mišljenju koje je *mučnije*, a razvija se postupno i kasnije.

Lorinijevo djelovanje u naobrazbi odraslih

Svoje odgojno-obrazovne porive Lorini je prenio i na odrasle žitelje. Znao je da nema koristi pisati knjige nepismenima. Znao je da ih neukost ugrožava; ona ih koči u suprotstavljanju egzistencijalnoj ugroženosti na odgovarajući način. Kad je Pokrajinsko učiteljsko vijeće 1897. godine uputilo okružnicu svim učiteljima o potrebi održavanja večernjih tečajeva i tečajeva koji se trebaju održavati nedjeljom i blagdanom (*svetačno-nedjelno ili večernje poučavanje*) za djecu koja su navršila 12 godina (djeca koja su bila isključena iz škole), kao i ona koja ne znaju čitati i pisati unatoč obveznom školovanju, u tekstu okružnice bio je izrijekom naveden Petar Lorini, *vanredan primjer učiteljske revnosti*, koji je u večernje tečajeve uključio */.../ ne samo djecu, koja su na to obvezna, već i za odrasle sa vrlo povoljnim uspjehom. Na rečeno poučavanje dolazilo je dobrovoljno do 107 odrasle čeljadi od 15 do 60, i više godina. Nagrada za takav rezultat bilo je ministrovno imenovanje Lorinija učiteljem vježbaonice u Arbanasima i povećanje plaće.*⁹

Dijelio je zabrinutost žitelja jer je spoznao da nalaženje rješenja nadilazi njihove sposobnosti. Lorini je bio njihova zaštita; davao im je sigurnost kao lokalni autoritet. Svi su ga doživljavali dobronamjernim. Tijekom dvosatnih večernjih tečajeva problematizirao je različite teme koje su žiteljima

⁹ HR-DAZD-370 Obiteljski fond Petra Lorinija; Signatura 31, Raspis na sva mjesna učionička vijeća i sva Upraviteljstva pučkih učitelja u Kotaru.

bile zanimljive, kao što su politička zbivanja u svijetu, poljodjelstvo kao gospodarska grana, kultura, jezik i dr. (Grandov, 1956., 50; Basioli, 1973.).

Lorini je stalno promatrao svoje sumještane, pokazivao je zanimanje za sve njihove poslove. Ono što je percipirao kao njihovo praktično iskustvo, to je bio njegov izazov za posezanje u knjige, studiranje inozemnih izvora i traženje odgovora koja će na predavanjima i u susretima sa žiteljima prenijeti kao dobar savjet. Osobna izobrazba bila je njegov životni smisao, koliko i nesebično prenošenje znanja narodu kako bi ih uzdigao u području gospodarstva i kulture. Svojim naprednim idejama, kreativnim umom i čvrstim karakterom doprinio je ribarstvu i poljoprivredi, gospodarskim granama koje su hranile otočane. Nesebično je savjetovao ribare o načinu lovljenja ribe, sredstvima lovljenja, preradi ribe (konzerviranja i sušenja), te kako prodati ribu. Bio je inovator. Osmislio je acetilensku svjetiljku za lov ribe i novu mrežu plivaricu za lov srdela 1907. godine (Basioli, 1973.).

Održao je prvi austrijski nastavni tečaj o ribarstvu pučkim učiteljima, što mu je na njegovu inicijativu povjerila Pomorska vlada 1897. godine. Bio je to intenzivni trojedni tečaj (trajao je od 23. kolovoza do 11. rujna 1897.) održan u Komiži na otoku Visu, a sudionik tečaja bio je sâm Lorini. Širenje znanja, smatrao je Lorini, može se najučinkovitije postići preko učitelja koji već djeluju u mjestima u kojima je osnovana škola. Poznavao je život seljaka, težaka i ribara koji */.../ to više slabi, to više kržljavi, pa ne može da, iz svoje prakse, privreguje koliko bi mu trebalo da sebi žitak obezbijedi /.../* (Lorini, 1897a, 3). Na rubu preživljavanja, ne razumijevajući uzroke nestašice prirodnog blaga, težak i ribar suočavaju se s nestankom vlastitih zanimanja – ribara i poljoprivrednika.

Organiziranje prvog tečaja za ribare bila je posebna obrazovna i prosvjetiteljska novost; bilo je to suprotstavljanje ekonomskom i moralnom propadanju obitelji; Lorini je najučinkovitije sredstvo vidio u masovnijem širenju obrazovanja i osposobljavanja ribara odlučnim zagovorom pred visokim dužnosnicima i pred učiteljima: */.../ podignimo stepen naobrazbe naših morskih sokolova, eda se materijalno podignu, a moralno poprave* (Lorini, 1897a, 9). U svom govoru prilikom otvaranja tečaja koji je sâm osmislio i potaknuo njegovu realizaciju, Lorini se ne suzdržava u podjeli krivnje na ribare: *Uz neracionalne neke sustave ribanja, uz nemar i nepredvigjanje, uz fatalnu pohlepu za dobitkom, ribar, dandans ne lovi, nego uprav satire; ne žanje, nego uprav hara, po toj božjoj njivi, koja bi, pametno obragjena, mogla da ga dobro hrani* (Lorini, 1897a, 4).

Obraćao se pučkim učiteljima s posebnim poštovanjem, jer su dobrovoljno pristali doprinijeti gospodarskom napretku svojih sumještana i svog kraja, jer su tom poslu prišli srcem, donoseći sa sobom *onu apoštolsku iskru oduševljenja, koja vas krijepi u napornom vašem radu, pri kojem, bez te iskre, nema žara, nema dara, nema napretka* (Lorini, 1897a, 7).

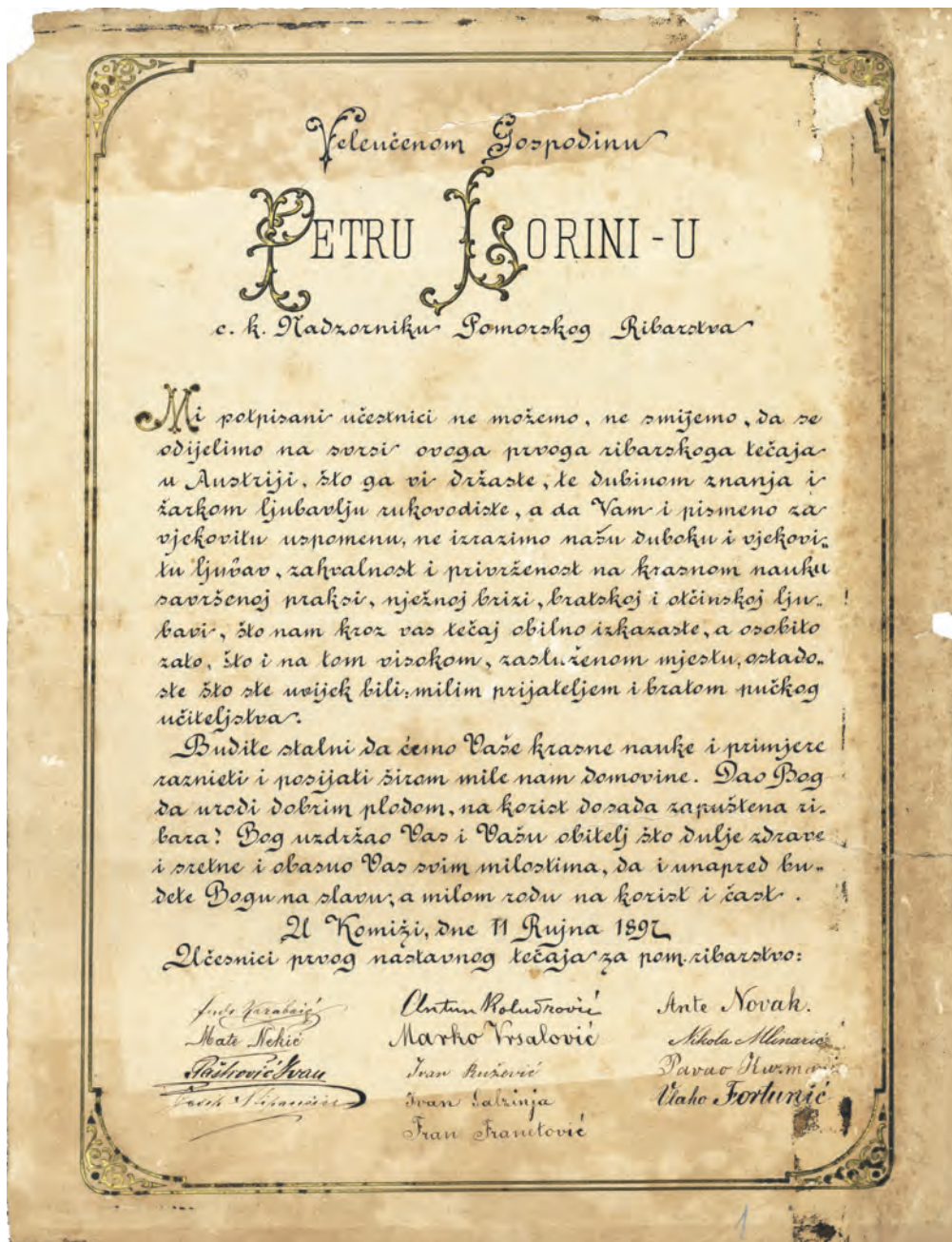
Lorinijev govornički žar proizlazio je iz namjere da javno iskaže povjerenje prema učiteljima, pred političkim vrhom, aristokracijom i inteligencijom pomorskog ribarstva, kako bi optimirao njihova umijeća, jer su okolnosti bile zadane. Predznanja ribara bila su najčešće pogrešna, a istodobno je valjalo brinuti i o kulturnim kompetencijama svojih sumješšana, učenju jezika i pisma. On je znao da ribare treba dovesti do krajnjeg cilja – samodjelotvornosti, a to se moglo postići osvještavanjem pogrešaka, predlaganjem novih rješenja, te ciljanim uvježbavanjem novih znanja i sposobnosti radi savladavanja promjene ponašanja. Lorini je promišljeno i svrsishodno uključio učitelje u tečaj; učitelji nisu početnici, poznaju načela odgojno-obrazovnog rada, a usmjeravajući ih na samo jednu aktivnost (ribarenje), razvoj znanja i umijeća ribara bit će ekonomičan i učinkovit. Izravnom komunikacijom budio im je osjećaj za preuzimanje odgovornosti.

Lorini je strukturirao dvadesetodnevni tečaj s jasno artikuliranim planom i programom rada pokazujući najstručnija znanja iz pedagogije, obrazovne psihologije, didaktike i metodike, te primjenu interdisciplinarnog pristupa kroz povezivanje znanja iz geografije, hidrologije, morske flore, biologije, vrste riba. Poučavanju *ribanju* (ribarenju) pristupa s posebnom klasifikacijom razlikujući ga *kao sport, kao ribanje za domaću uporavu i potrebu, i kao pravi obrt* (Lorini, 1897a, 10). Načelo sustavnosti koje Lorini prakticira razvidno je kroz strukturiranje znanja o sredstvima i pomagalima (*raznim ribarskim spravama*), njihovom načinu korištenja u našem moru, ali i drugim morima. *Prispodobit ćemo naše načine ribanja s onima drugih naroda, da vidimo gdje bi se i kako naša praksa dala popraviti*, nagovještavao je Lorini (1897a, 11), misleći pritom na preradu, proizvodnju i trgovinu ribom i ribljim proizvodima. U nastavni program uvrštene su i teme iz zakonodavstva o pomorskom ribarstvu. Da bi bio sigurniji u uspjeh i učinkovitost tečaja, osmislio je kako *teoriju začiniti praksom*, a cijeli tečaj programima neformalnog druženja (izletima i druženjima).

Povjerenje mu je bilo potrebno zbog stvaranja odnosa poštovanja, radi preusmjeravanja načina razmišljanja. Osjećaj povjerenja put je premošćivanja ka samoangažiranosti učitelja koji će ista znanja znati i moći prenijeti sužiteljima koji se bave poljodjelstvom, *a jednako tako i u obragjivanju svih učevnih predmeta, poimence jezika i računstva* (Lorini, 1897b, 6).

Sudionici tečaja pomorskog ribarstva 1897. godine iskazali su Loriniju zahvalnost s obećanjem da će njegove *krasne nauke /.../ raznieti i posijati širom /.../ mile Domovine*.¹⁰

¹⁰ HR-DAZD-370 Obiteljski fond Petra Lorinija; Signatura 50, *Zahvala sudionika prvog nastavnog tečaja za pom. ribarstvo nadzorniku, veleučenom gospodinu Petru Loriniju.*

Slika 2. Zahvala sudionika prvoga nastavnog tečaja za pomorsko ribarstvo Petru Loriniju, Komiža, 1897. (HR-DAZD-370, Kut. 1, Sign. 50)

Zaključak

Petar Lorini je bio čovjek naprednih ideja, kreativnog uma i čvrstog karaktera. Doprinio je razvoju pomorskog ribarstva i poljodjelstva. Napretka u gospodarskim granama koje su hranile otočke žitelje ne bi bilo da Lorini nije bio inicijator reformiranja školstva u Dalmaciji i stručnog razvoja učitelja. Smatrao je da su odgoj i obrazovanje nezamjenjiva sredstva razvoja svakog čovjeka i da nisu samo za povlaštene osobe. Shvaćao je povratnu spregu između obrazovanja i gospodarskih djelatnosti, odnosno, da osposobljen čovjek vraća društvu i svom okruženju obrazovni ulog – lakše osigurava egzistenciju, doprinosi poboljšanju životnih uvjeta u zajednici, štiti prirodna i druga bogatstva.

S posebnim umijećem transferiranja najnovijih znanstvenih saznanja europskih mislilaca iz područja filozofije, pedagogije, psihologije i sociologije u kompetencije učitelja on je formalnu službu učitelja preobrazio u prosvjetiteljsku, sa smislom življenja i davanja sebe za opće dobro. Sva svoja pregnuća za razvojem uže i šire životne zajednice ostvarivao je s dubokim unutarnjim porivom, čineći sve to zbog općeg dobra.

Znao je da napisati knjigu nepismenima nema nikakvog učinka. Stoga je svoje pedagoške poruke strukturirao na način visokog govorničkog umijeća kojim je osiguravao prepoznatljiv utjecaj kod učitelja i odraslih mještana. K tomu je svoj društveni autoritet održavao nedvojbenom stručnošću, uvijek naglašavajući važnost znanosti: */.../ dok se sve oko nas miče i diže na vele moguću riječ napretka, dok znanost otkriva tajne života, i jednu za drugomjnih proučava, dok neumoljivo obara okorjele prerasure, te otvara nova, neobragjena i nepregledna polja ljudskoj djelatnosti, ter svim mogućim načinima umnaža proizvodnu snagu naroda, mi sjedimo namrgogjeni, ali skroz nehajni, na obalama tog divnog našeg mora, koje bi moralo da nam bude vrelom bogatstva, ter, dosadne naricalice, zadovoljavamo se tim što svijetu zanovetamo svojim vječitim tužbalicama o propadanju našeg ribarskog obrta* (Županović, 1995., 47).

Nesretni i bespomoćni ljudi nisu ostajali ravnodušni na Lorinijeve riječi. Čak i kad je kritizirao, radio je to snagom argumenata, svakodnevnom dosljednošću i vjerodostojnošću, svojim najjačim odlikama osobnosti, kojima je budio pozornost i motivaciju sumještana te ustrajno gradio odnos povjerenja. Znao je primijeniti mjeru za sadržaj i način (*pedagoški takt*) kako preusmjeriti njihovu pozornost ukazujući im na njihove probleme. Bio je čovjek koji nije samo realizirao odgojno-obrazovnu djelatnost, nego je stvarao znanje. U pisanju i predavanju koristio se govornim jezikom kako bi pounutrio znanstvene istine u umove učitelja i probudio njihovu svijest o

potrebi mijenjanja njihovih pristupa učiteljskoj djelatnosti, te prenašanja tih znanja i umijeća svakom učeniku. Svoje pedagoške pouke prilagođavao je u obrazovne sadržaje pomno ih strukturirajući za različitu populaciju.

S odlučnošću za najhumanije odgojne ciljeve nije imao dvojbi, jer je svoj profesionalizam hranio znanstvenim spoznajama. Jednako se ponašao i prema prijateljima, službenicima i funkcionerima višim od sebe, te političkim autoritetima.

Literatura

- Basioli, J. (1973.): Petar Lorini i njegovo djelo, *Morsko ribarstvo*, 25 (1), 1-3.
- Božanić-Bezić, N. (1972.): Prvi tečaj pomorskog ribarstva za pučke učitelje, *Školski vjesnik*, 21 (2), 155-159.
- Grandov, Š. (1950.): Napisao Šime Grandov kao svome kumu na krizmi, prilikom stogodišnjice njegovog rođenja, Sali, na 15. maja 1950 godine, Državni arhiv u Zadru
- Grandov, Š. (1956.): Petar Lorini, *Zadarska revija*, 5(1), 49-52
- Hrvatski bibliografski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11960> /pristupljeno 1. ožujka 2022./
- Lorini, P. (1881a): Zablude o cilju uzgoja, *Narodni list*, br. 50., 1-2.
- Lorini, P. (1881b): Zablude o cilju uzgoja, *Narodni list*, br. 51, 2-3.
- Lorini, P. (1881c): Zablude o cilju uzgoja, *Narodni list*, br. 52, 3-4.
- Lorini, P. (1884.): Ljudski uzgoj, *Zora*, 13, 97-99.
- Lorini, P. (1884a): Samouka – Savjeti učiteljem, *Zora*, 3, 21-22.
- Lorini, P. (1884b): Samouka – Savjeti učiteljem, *Zora*, 4, 28-29.
- Lorini, P. (1884c): Samouka – Savjeti učiteljem, *Zora*, 5, 37-38.
- Lorini, P. (1884d): Ljudski uzgoj, *Zora*, 13, 97-99.
- Lorini, P. (1884e): Uzgoj pameti, *Zora*, 18, 141-142.
- Lorini, P. (1884f): Uzgoj pameti, *Zora*, 19, 149-150.
- Lorini, P. (1885a): Učionica i obitelj, *Zora*, 8, 57-59.
- Lorini, P. (1885b): Učionica i obitelj, *Zora*, 9, 65-66.
- Lorini, P. (1885c): Pamćenje u današnjoj učionici, *Zora*, 19, 146-147.
- Lorini, P. (1885d): Pamćenje u današnjoj učionici, *Zora*, 20, 153-154.
- Lorini, P. (1885e): Pamćenje u današnjoj učionici, *Zora*, 21, 162.
- Lorini, P. (1897a): *Govor c. k. nadzornika za ribarstvo gosp. Petra Lorini-a, izrečen pri otvoru prvog austrijskog tečaja za ribarstvo u Komiži, dneva 23 kolovoza o. g.* (Državni arhiv u Zadru, Knjižnica, Sign. Ma-534).
- Lorini, P. (1897b): *Govor c. k. nadzornika za ribarstvo gosp. Petra Lorini-a, izrečen pri zatvoru prvog austrijskog tečaja za ribarstvo u Komiži, dneva 11 rujna 1897.* (Državni arhiv u Zadru, Knjižnica, Sign. Ma-533).
- Petešić, Č. (1973a): Petar Lorini (1), *Školske novine*, 24 (20), 1973., 15.

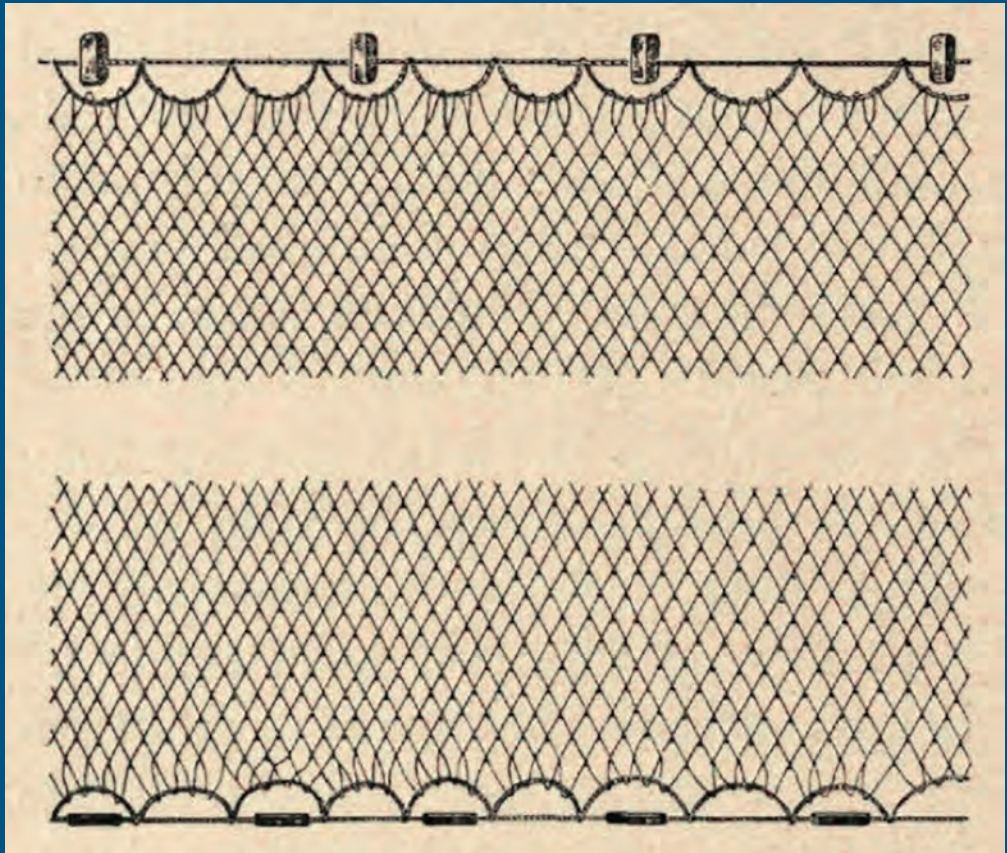
- Petešić, Ć. (1973b): Petar Lorini (2), *Školske novine*, 24 (21), 1973., 16.
- Petešić, Ć. (1973c): Petar Lorini (3), *Školske novine*, 24 (22), 1973., 16.
- Petešić, Ć. (1973d): Petar Lorini (4), *Školske novine*, 24 (23), 1973., 16.
- Vranješ-Šoljan, B. (2021.): *Dalmacija, Stoljećje povijesnih i demografskih mijena 1815. – 1918.*, EDUCA, Zagreb.
- Zaninović, M. (1979.): Petar Lorini (1850 – 1921), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio društvenih znanosti*, 18 (8), 241-252.
- Zaninović, M. (1988.): *Opća povijest pedagogije*, Školska knjiga, Zagreb.
- Županović, Š. (1995.): *Hrvati i more, Od koga Hrvati naučiše ribarstvo i ribarsku terminologiju?*, Druga knjiga Ribarstvo, AGM, Zagreb.

Dijana Vican

Petar Lorini – teacher of children and educator of people

This paper explores the pedagogical and andragogical activities of Petar Lorini in the period from 1868 to 1897, and encompasses a substantive analysis of archival documentation and the works he produced in the course of his formal teaching career in Sali on the Dugi otok island. The interpretation of Lorini's speeches, advisory texts and lectures intended for teachers and the local population, reveals how much his teaching activities were informed by current developments in the field of education in the second half of the 19th century, and which of his ideas still hold true.

By applying interpretive-explicative method, Petar Lorini's considerations have been divided into three areas: providing scientific foundation for the reformation of education and schooling, bringing the family and school together for the welfare of children through continuous professional development of teachers, and edifying all community members with the aim of achieving the community's social and economic development and progress.

Armana prosta stajačica (Lorini, 1903., 86)

Lav Bavčević

Odjel za ekologiju, agronomiju i akvakulturu Sveučilišta u Zadru
lbavcevic@unizd.hr

OSVRT NA UPRAVLJANJE U RIBARSTVU I RAZVOJ AKVAKULTURE NA POČETKU 20. STOLJEĆA

Trženje proizvodima ribarstva bilo je više ili manje uspješno od starog vijeka i svaka vlast ga je prilagođavala svojim interesima. Do 20. st. upravljanje ribolovom se provodilo lokalno i nepovezano. Povezano, formalno upravljanje ribolovom na državnoj razini je uspostavljano kroz 19. st. Temeljeno je na nizu propisa koje je donijela Austro-Ugarska Monarhija. Tadašnji pravni okvir za upravljanje ribarstvom je usporediv s upravljanjem ribarstvom danas. Bilo je uređeno pravo pristupa ribolovnom moru, uvedene su tehničke mjere upravljanja u ribolovu, posredno je bio ograničen ribolovni napor, strogo je ograničen izlov riblje mlađi i uvedene su minimalne veličine ulova za kamenicu, dagnju, hlapa i jastoga. Kontrolu ribolova je provodila „Ribarska straža“, uveden je registar ribarskih plovila i uspostavljen je sustav prikupljanja podataka u ribarstvu. Knjiga Petra Lorinija „Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora“ donosi cjeloviti prikaz ribarstva u Austro-Ugarskoj na početku 20. st. On je sažeo dotadašnja postignuća, dao je pregled stanja ribarstva i akvakulture te je iznio viziju održivog upravljanja koju u osnovi poznajemo i danas. Vizija razvoja ribarstva i akvakulture temeljena je na podizanju znanja svih dionika i na razvoju znanosti. Lorini se zalagao za razvoj ribolovne flote koju je trebalo usmjeriti na otvoreno more i za akvakulturu koja je mogla ponuditi značajne količine kvalitetne hrane iz mora, čime je čitatelja uveo u suvremeno ribarstvo koje danas baštini cijela Europska Unija.

Ključne riječi: ribolov, početak 20. st., upravljanje ribolovom, Jadransko more, razvoj akvakulture

Uvod

Ne postoji jednoznačna definicija za upravljanje u ribarstvu. Cochrane i Garcia (2009.) definiraju upravljanje ribarstvom kao „proces koji je evoluirao prema osiguravanju da ribarstvo ne pruža samo neposredne koristi, već da se ribolovom ne dovede do prekomjerne ili nepovratne štete u eksploatiranim ribljim stokovima ili u raznolikosti, cjelovitosti i strukturi ekosustava, a kako bi nam riblji stokovi i ekosustav u budućnosti nastavili pružati cijeli raspon koristi“. Donedavno se upravljanje temeljilo na teorijskom „višku“ proizvodnje

koji daju obnovljivi biološki resursi vodenih ekosustava (Lackey, 2005.). Ova jednostavna teorija ne obuhvaća sve usluge ekosustava koje se vezuju za ribarstvo (Hall, 2009.), a njena primjena na upravljanje temeljeno na procjeni pojedinih stokova ne uzima u obzir okolnosti u ekosustavu (Howell i dr., 2021.). Koncept upravljanja ribarstvom temeljen na ekosustavu implicitno je zagovarao Petar Lorini na početku 20. st. u knjizi „Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora“.

Upravljanje u ribarstvu i razvoj akvakulture na Jadranskom moru do 20. stoljeća

Opskrba hranom iz mora u neolitu na istočnoj obali Jadranskog mora potvrđena je arheološkim nalazima ljuštura školjkaša u ljudskim naseljima (Županović, 1997.). Ribolov u starom vijeku rezultirao je dnevnim ulovom koji je nadilazio dnevnu potrošnju svježe ribe, što je potaklo prve oblike prerade u proizvode produljene trajnosti. Najstariji nalazi (slikovni prikazi) o metodama obrade ribe pronađeni su u Egiptu, a starost im se procjenjuje na razdoblje između 2649. i 2150. godine pr. Kr. (Zohara i Artzyc, 2019.). Najpoznatije metode (tehnologije) za očuvanje ribe u starom vijeku bile su sušenje, soljenje i fermentacija (proizvodnja garuma¹) (Skåra i dr., 2015.). U doba Rimskog Carstva nije bilo jasnih pravila kojima se utvrđivalo pravo ribolova, što je vjerojatno posljedica malog utjecaja ribolova na resurse i činjenicu da organizmi u moru čine opće dostupno dobro (*res communes*). Međutim stavljanje proizvoda ribarstva na tržište imalo je primjetan društveni značaj, zbog kojega car Dioklecijan donosi proglas „Edictum de Pretiis Rerum Venalium“ kojim su bile uređene maksimalne dozvoljene cijene ribe na tržištu. U to se vrijeme uz vile izgrađuju vivariji za držanje ulovljene ribe, što na neki način predstavlja prelazak na uzgojne sustave (Marzano, 2018.). Paralelno s razvojem ribarstva, u starom vijeku nalazimo i početke akvakulture. Crteži

¹ O garumu i drugim jelima koja su u antici pripremana od morskih organizama pisao je Plinije Stariji u devetoj knjizi monumentalnog djela *Prirodoslovlje*. Tu knjigu posvetio je „vodenim bićima“, u najvećem dijelu morskim ribama, načinima njihova lova i konzumacije. Koristio se mnogim izvorima, uz ostale i Aristotelovim tekstovima o ribama. Usp. Plinije Stariji, *Prirodoslovlje, Knjiga deveta. O vodenim bićima*, Latina et Graeca, Zagreb, 2021. Hrvatsko izdanje tog Plinijeva teksta prevela je i priredila za tisak Inge Belamarić. Napisala je i uvodnu studiju pod naslovom *Plinijev vodeni svijet*.

iz Egipta stari 4000 godina prikazuju bazene za držanje tilapije. U Kini se akvakultura vezuje uz uzgoj riže i sustave za navodnjavanje polja riže pa se aproksimativno početak akvakulture u Kini procjenjuje na razdoblje Han dinastije (2300. – 1700. pr. Kr.) nakon čega slijedi ubrzani razvoj uzgoja slatkovodnih riba. Početak marikulture u Europi (400. – 500. pr. Kr.) se vezuje za Etrušćane koji uzgajaju ribe u lagunama uz Tirensko i Jadransko more. U istom razdoblju Rimljani su uspostavili uzgoj kamenica (Beveridge i Little, 2002.).

Pisane materijale o polaganju prava na ribolov (ribolovne pošte) nalazimo tek u X. stoljeću (Vendittelli, 1992.). Među njima je i darovnica kojom zadarsko plemstvo daruje ribolovne pošte benediktinskom samostanu Sv. Krševana (Županović, 1997.). Od prvih pisanih dokumenata o ribolovnom pravu do početka dvadesetog stoljeća upravljanje ribolovom u Jadranskom moru bilo je usmjereno na pravo upotrebe ribolovnog alata i na utvrđivanje prava ribolova na pojedinim ribolovnim poštama. Upravljanje ribolovom tada ima lokalni karakter jer se prava ribolova uređuju statutima komuna ili su evidentirana kao prava vlastele, pojedinih samostana ili ribarskih družina (bratovština), ili pak kao pravo ribolova koje se temelji na vlasništvu ribolovnog alata (Grbin 1997.; Basioli 1962.). Mletačka je država tijekom cijelog vremena svoje vladavine zagovarala slobodu ribolova na moru (Županović, 1997.), međutim, vrlo pedantno je upravljala trženjem ribe, posebno trženjem soljene srdele, što je bilo povezano s obvezom plaćanja poreza za prodanu ribu i proizvode ribarstva (Bašić, 2006.).

Pravni aspekt upravljanja morima na državnoj se razini aktualiziralo nakon velikih geografskih otkrića. U 17. st. su napisana dva djela koja mnogi smatraju početkom uspostave međunarodnog prava mora. Prvo djelo „O pravu plijena“ (*De iure praedae* 1604.) napisao je Nizozemac Hugo Grotius i u njemu je zagovarao „Slobodno more“ (*Mare liberum*), a obuhvaća i pravo ribolova. Nasuprot tome, Englez John Selden u djelu „Zatvoreno more“ (*Mare clausum*, 1635.) zagovarao je pravo države nad morem, a izraz „mare clausum“ se i danas koristi za dijelove mora pod državnom jurisdikcijom (Armitage, 2004.). Prvi akt kojim se sustavno uređuje upravljanje ribolovom na istočnoj obali Jadrana, Pravilnik o ribolovu u vodama Dalmacije, donio je generalni providur Dalmacije Vincenzo Dandolo u Zadru 1808. godine („Dandolo dekret“). Nakon pada Napoleona istočna obala Jadrana dolazi (drugi put) pod austrijsku vlast koja je prihvatila i nadogradila taj pravilnik. Tada je konačno formalno razriješen sukob dviju interesnih skupina oko ribolova srdele, zagovornika ribolova mrežom potegačom (npr. hvarski ribari) i ribara

s vojkama (npr. komiški ribari). Nova prekretnica u upravljanju ribolovom bila je objava Pravilnika o pomorskom ribolovu na obalama Jadranskog mora 1835. godine, koji je bio posebno usmjeren na restrikcije upotrebe koće u ribolovu, uvrstio je koću u alat „škodljiv za razmnožavanje ribe“. Taj dokument vjerojatno nije imao samo ekološku dimenziju, nego i gospodarsku, jer su u to vrijeme talijanski ribari („ćozoti“) kočarili sve do obala Istre (Županović, 1997.). Upravljanje ribarstvom u Austro-Ugarskoj na kraju 19. stoljeća dodatno je uređeno propisima koji se primjenjuju na državnoj razini (Lorini, 1903.):

- Naredba 10. studenoga 1880., br. 1564 dalmatinskog Namjesništva odnosno na lov srdjela sa mrežama srdjelarama tzv. vojkama
- Naredba ministarstva trgovine i poljodjelstva u dogovoru s ministarstvom unutrašnjih poslova dneva 5. prosinca 1884. glede pomorske ribaštine
- Pravila glede ljetnjeg ribarstva za dalmatinsko primorje, 1887.
- Obznana „O nagradama za lov morskih pasa“
- Okružnica kojom se 1897. zabranjuje upotreba bucavice (pobuk) u ribolovu
- Odredba glede lova spužava 1894.

Propisi kojima je Austro-Ugarska uređivala ribarstvo na istočnoj obali Jadrana predstavljaju temelj upravljanja ribarstvom sve do Prvoga svjetskog rata.

Upravljanje ribarstvom na istočnoj obali Jadrana na početku 20. stoljeća

Upravljanje ribolovom na istočnoj obali Jadrana na početku 20. stoljeća je sadržajno usporedivo s upravljanjem koje poznajemo danas. Usporedba je moguća zahvaljujući sveobuhvatnom djelu Petra Lorinija (1903.) „Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora“, u kojem je izložio pravni okvir za upravljanje ribarstvom te sustavno i temeljito obradio stanje i perspektivu ribolova i akvakulture.

Upravljanje ribarstvom prema Zajedničkoj ribarstvenoj politici (ZRP) Europske Unije (Uredba (EU) br. 1380/2013) ZRP obuhvaća:

- očuvanje morskih bioloških resursa;
- upravljanje ribarstvom;
- upravljanje flotama koje iskorištavaju te resurse;
- tržišne i financijske mjere za potporu provedbe ZRP-a (osim morskog

ribolova mjere obuhvaćaju slatkovodne biološke resurse, akvakulturu, preradu i trženje proizvodima ribarstva i akvakulture).

Vrednovanje upravljanja na početku 20. st. u ovom je radu temeljeno na usporedbi s upravljanjem danas, posebno kroz kontrolu ulaznih aktivnosti i kontrolu izlaznih parametara ribolova (Pope, 2009.):

- Ulazne aktivnosti u ribolovu obuhvaćaju:
 - pravila pristupa vodama – koja plovila smiju loviti u kojim vodama
 - kontrola ribolovnog napora (umnožak kapaciteta flote i aktivnosti flote)
 - tehničke mjere – pravila upotrebe ribolovnih alata, obilježja alata i prostorno vremenska ograničenja korištenja alata.
- Izlazni parametri ribolova se odnose na:
 - ograničenje ulova po segmentu flote ili za pojedinu vrstu u ulovu (Ukupni dozvoljeni ulov-TAC, ribolovne kvote i individualno prenosive koncesije)
 - utvrđivanje minimalne ulovne veličine za pojedine organizme u ulovu.

Pravila pristupa vodama na početku 20. st. bila su uređena na državnoj razini. Petar Lorini (1903.) posvetio je cijelo poglavlje podjeli ribolovnog mora između Austro-Ugarske Carevine i Kraljevine Italije. Tada je, pod određenim uvjetima i do kraja trajanja ugovora, bio obostrano dozvoljen ribolov talijanskim ribarima u austrougarskim teritorijalnim vodama i ribarima iz Austro-Ugarske u talijanskim teritorijalnim vodama.

Upravljanje ulaznim aktivnostima u ribolovu na početku 20. stoljeća nalazimo u gore navedenim propisima i sadrži sve elemente s kojima se susrećemo danas u upravljanju ribolovom (Tabl. 1.). Važna razlika između početka 20. st. i danas je u odnosu prema vrstama koje Lorini navodi kao štetocine (morski psi). Tada je za ulov morskih pasa bila raspisana nagrada, dok je danas sve veći broj vrsta kod hrskavičnjača u režimu stroge zaštite (Pravilnik o strogo zaštićenim vrstama, NN 144/13, 73/16).

Tablica 1. Usporedni prikaz kontrola najznačajnijih ulaznih aktivnosti ribolova na početku 20. st. i danas

Na početku 20. stoljeća	Danas
<p>Ekskluzivan pristup vodama unutar 1 Nm od obale, u svrhu ribolova, dozvoljen je stanovnicima obale. Uz dozvolu „Pomorske vlade”, predviđa se i mogućnost podizanja uzgajališta morskih organizama. Ovlast za ribolov u zoni 1Nm prenesena je na općine s ciljem da prednost u dobivanju „zakupa“ imaju ribari iz te općine, što je vidljivo iz navoda o mogućnosti davanja dozvole ribarima iz drugih općina kada za to postoje razlozi. Ribolov unutar 5 Nm od obale dozvoljen je samo državljanima Austro Ugarske Carvine. Zabranjuje se ribolov na dijelovima mora koji su u posebnom režimu korištenja, kao primjerice u lukama, na ušćima rijeka ili na području polaganja podmorskog kabela.</p>	<p>Načelno je svim ribarskim plovilima EU osigurano jednako pravo pristupa europskim vodama. Izuzetak je napravljen za obalne vode država članica (12 Nm od polazne crte) do kraja 2022. godine, u kojem države članice mogu dati pravo ribolova samo plovilima koja su do tada obavljala ribolov ne dovodeći u pitanje prava iz međunarodnih ugovora. To se ograničenje može proširiti na gospodarski pojas, odnosno do 100 Nm od obale (Uredba (EU) br. 1380/2013). Posebno ograničenje pristupa vodama s određenim ribolovnim alatom je određeno s ograničenim brojem odobrenja (autorizacije) koja se daju sukladno „Mediterranskoj uredbi“ (Uredba Vijeća (EZ) br. 1967/2006).</p>
<p>Kapacitet ribolovne flote i kontrola ribolovnog napora nisu bile posebne teme u upravljanju ribolovom u to vrijeme, međutim uspostava registra flote i popisa ribolovnih alata predstavljaju temelj za njegovo ograničenje i kontrolu. Ograničavanjem broja sudionika u ribolovu u zoni 1 Nm i ždrijebanjem pošta za ribolov srdele ljetnim tratama i vojkama postižu se učinci ograničenja kapaciteta flote i ribolovnog napora.</p>	<p>ZRP (Uredba (EU) br. 1380/2013) posebno nalaže prilagodbu ribolovnog kapaciteta flota u skladu s razinama ribolovnih mogućnosti, a s ciljem osiguravanja ekonomski isplativog ribolova. Zbog procjene stanja resursa ribolovni kapacitet hrvatske ribolovne flote ne smije rasti i potiče se povlačenje plovila iz ribolova. Kapacitet pojedinih segmenata flote je dodatno ograničen s ograničenim brojem odobrenja za pojedine oblike ribolova. Nastavno na ciljeve ZRP, upravljanje ribolovom u europskom Sredozemlju je uvelike naslonjeno na upravljanje ribolovnim naporom („Mediterranska uredba“). Osim ograničenja ribolovnog napora propisnih Uredbom, ribolovni napor se propisuje i planovima upravljanja za pojedine ribolovne alate. U Hrvatskoj su na snazi planovi upravljanja za povlačnu mrežu kočū, za ribolov okružujućom mrežom „srdelaram“ te za ribolov obalnim potegačama i malim plivaticama. Kontrola ribolovnog napora se izravno postiže ograničavanjem broja ribolovnih dana kroz godinu, a neizravno ograničavanjem broja odobrenja za pojedini način ribolova. (FAO 2020; FAO 2021; Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o obavljanju gospodarskog ribolova na moru obalnim mrežama potegačama (NN 100/2021)).</p>

Na početku 20. stoljeća	Danas
<p>Tehničke mjere u upravljanju ribolovom obuhvaćaju karakteristike ribolovnih alata i prostorno-vremensku regulaciju ribolova kao npr.:</p> <ul style="list-style-type: none"> • minimalna veličina oka za ljetne trate • duljina i visina vojgi s kojima je dozvoljen ribolov od travnja do rujna • tijekom sedam mjeseci (siječanj – srpanj) zabranjena je upotreba šabaka i tratica • pliće od 8 m dubine zabranjuje se ribolov brodovima na jedra koji vuku mreže po dnu, a 1 Nm od obale zabranjen je od prosinca do travnja • za ribolov mrežama koje se vuku po dnu uspostavljena je prostorno vremenska regulacija na raznim područjima u različitim periodima • zabranjuje se ulov određenih vrsta u određeno doba godine • ribolov srdele vojkama se odobrava samo u vlastitoj općini 20 dana u mjesecu, pod uvjetom da nisu u sukobu s tratama. 	<p>Opće tehničke mjere u upravljanju ribolovom propisane su „Mediterskom uredbom“, a dodatno su razrađene i nadopunjene Zakonom o morskom ribarstvu (NN 62/17, 130/17, 14/19), kao i usvojenim planovima upravljanja. Radi usporedbe s početkom 20. st. posebno treba naglasiti:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zabranu ribolova koćom na $\approx 40\%$ obalnog mora RH • zabranu ribolova u dijelu Jabučke kotline izvan teritorijalnih voda • zabranu ribolova plivaricom srdelalom na $\approx 30\%$ obalnog mora RH uz ograničenje broja ribolovnih dana u godini • privremenu obustavu ribolova plivaricom srdelalom u vrijeme mrijesta srdele i incuna ukupno najmanje 60 dana godišnje • lovostaj u vrijeme mrijesta za kavalu, kirnju, kirnju glavulju, hlapa, jastoga i rakovicu • ograničenje za lov mrežom potegačom (gitarica, migavica) na određene „pošte“ i na 5 zimskih mjeseci godišnje • ograničenja u veličini oka za mreže, ovisno o ribolovnom alatu • posebnu regulaciju ribolova u zaštićenim dijelovima prirode • maksimalne veličine i/ili broj ribolovnih alata (duljina mreža stajačica, broj udica parangala, broj vrša...).

Kontrola izlaznih parametara ribolova na početku 20. st. je imala znatno manji opseg nego što je to danas. Tada su bile utvrđene minimalne ulovne veličine za jastoga, hlapa, kamenicu i dagnju, a danas je minimalna ulovna veličina određena za dvadeset vrsta ribe, četiri vrste rakova i tri vrste školjkaša (Uredba Vijeća (EZ) br. 1967/2006). Na početku 20. st. je bilo zabranjeno loviti mlađ ribe, rakova i školjkaša, osim u znanstvene svrhe i za daljnji uzgoj, za što je dozvolu davalo lučko

poglarstvo. U Zadru, u uvali Bregdetti, provodio se ribolov riblje mlađi koja je u drvenim bačvama transportirana do lagunarnih ribnjaka u Italiji (usmena predaja). Na početku 20. st. nije bilo ograničavanja ukupno dozvoljenih količina ulova za pojedine vrste (TAC), ali je ždrijebanjem ribolovnih pošta ipak neizravno ograničen i ukupni mogući ulov. U suvremenom ribarstvu TAC je (uz ograničavanje ribolovnog napora) jedna od najprisutnijih metoda u upravljanju ribolovom. TAC i kvote za plavoperajnu tunu se provode na međunarodnoj razini (ICAT 2021), a TAC za malu plavu ribu je uređen planom upravljanja (Recommendation GFCM/44/2021/20) koji GFCM donosi kao međunarodno obvezujuću preporuku. Primjena TAC-a temelji se na računalnim modelima i na sustavu za prikupljanje podataka u ribarstvu (bioloških, ekoloških, tehnoloških, ekonomskih i društvenih) (Pope, 2009.).

Već je početkom 20. st. bila zabranjena upotreba eksploziva, sredstava za omamljivanje riba i stavljanje na tržište ulova koji je tako ostvaren, što ukazuje na tadašnju pojavnost tih ekološki i sigurnosno neprihvatljivih metoda ribolova.

Petar Lorini (1903.) je u svojoj knjizi strateški usmjeravao ribarstvo na potrebu produbljivanja biološkog, ekološkog i tehnološkog znanja, a naročito važnim smatra ulogu pučkog učiteljstva u stručnom obrazovanju ribara. To potkrjepljuje detaljnim opisom ribolovnih alata i tehnika te zavidnom statistikom ribarstva koja je obrađena i prikazana tako da tadašnjeg čitatelja uvodi u održivo ribarstvo koje postavlja kao viziju bez alternative.

Neposredno upravljanje ribolovom na početku 20. st. prenosi se na „Lučko-zdravstvene urede“ u Trstu, Rovinju, Puli, Lošinj, Zadru, Splitu, Dubrovniku i u Meljinama, kojima su utvrđena područja nadležnosti, a nadzor i kontrola nad obavljanjem ribolova je od 1899. godine u nadležnosti „Ribarske straže“.

Razvoj trženja i tržišta proizvoda ribarstva na početku 20. st. je bio usmjeren na očuvanje ribe od ulova do krajnjeg potrošača. Lorini (1903.) opisuje ili upućuje na tehnička rješenja za očuvanje živih rakova, ukazuje na važnost pravilnog soljenja i održavanja soljene ribe te daje veliki značaj izgradnji tvornica za konzerviranje ribe. Očuvanje ribe nakon ulova vidi kao temelj za izlazak na otvoreno more, rasterećenje obalnog područja i povećanje proizvodnje. U to se vrijeme u ribarstvo uvodi upotreba leda koja je danas ključna za očuvanje ribe nakon ulova. Lorini nije bio pobornik upotrebe leda jer „odnosi svaku tečnost“. Iz konteksta vidimo da autor prepoznaje ulogu kvantiteta, kvalitete i kontinuiteta u uspostavi tržišta ribom koje je nužna pretpostavka za stabilno gospodarstvo. Trženje proizvodima

ribarstva i akvakulture je jedan od stupova ZRP u Europskoj uniji (Uredba (EU) br. 1380/2013). Današnji koncept je iznesen u drugačijem izričaju, ali se u znatnom dijelu preklapa s konceptom koji predstavlja Lorini. Posebno se to odnosi na jačanje konkurentnosti ribara, uzgajivača i industrije ta na stabilnost i razumijevanje tržišta. Konačno, uviđa važnost uspostave financijske institucije koja bi trebala pratiti razvoj ribarstva, a danas u EU imamo financijski instrument EU koje se zove „Europskom fondu za pomorstvo i ribarstvo“ i kojem je cilj financijski poduprijeti ostvarivanje ciljeva ZRP (Regulation (EU) No 508/2014).

Akvakultura na istočnoj obali Jadrana na početku 20. stoljeća imala je skroman učinak na opskrbu hranom i ekonomski doprinos društvu. Formalna podloga za razvoj akvakulture bio je „Statut prvog austrijskog društva za ribarstvo i gojenje morskih riba“, potvrđen 1888. godine. To društvo donekle možemo usporediti s komorskim sustavom i s njegovom ulogom u hrvatskom ribarstvu, osim u previđenoj financijskoj pomoći za svoje članove. Lorini (1903.) žali zbog slabo iskorištenih kapaciteta za akvakulturu, ali prepoznaje potencijal razvoja i postavlja ga kao izazov za buduća vremena. U knjizi opisuje tehnike uzgoja školjkaša i tehnologiju lagunarnog uzgoja ribe. Evidentira 116 posebnih ribnjaka kojima se ne gospodari na prikladan način i nabraja brojne lokacije na kojima bi se ribnjaci mogli izgraditi. Ukazuje na pokuse uzgoja spužava koje je proveo Grgur Bučić u drugoj polovici 19. st. i smatra da je neuspjeh posljedica slabosti društva, odnosno hrabri čitatelja za nova istraživanja. Lorinijev pogled na akvakulturu se ponajbolje ogleda u rečenici koja zvuči vrlo poznato i u današnje vrijeme: *Dao Bog da se koji od naših glavničara odluči da zasnuje štogod u pogledu racionalnih ribnjaka, kako bi sistematičnom kulturom morskih organizama gotovo nadoknadili gubitke što je prouzrokovalo dosadašnje haranje na moru!*

Zaključak

Ribolov na početku 20. st. na istočnoj obali Jadrana baštini je napore iz 19. st., u sređivanju odnosa između sudionika u ribarstvu. Regulacija ribolova temeljena na propisima na državnoj razini, koje je donijela Austro-Ugarska Monarhija, povezuje ribarstvo u jedinstven sustav upravljanja, što otvara put i za cjeloviti pristup ekosustavu Jadranskog mora. Formalno upravljanje ribarstvom u to je vrijeme imalo gotovo sve elemente upravljanja (u manjem obujmu) Zajedničke ribarstvene politike Europske Unije (ZRP) od 1970. godine do danas. Petar Lorini, kao vizionar suvremenog ribarstva, uviđa važnost tih postignuća, ali diskretno ukazuje da to nije dovoljno. Svojim zapažanjima i preporukama preporučuje nadogradnju upravo u smjeru ciljeva današnje ZRP. Smatra nužnim podijeliti znanje o biologiji mora i tehnologijama sa svim sudionicima u ribarstvu i akvakulturi kako bi osim uređenog upravljanja ribarstvo dobilo dimenziju odgovornosti za stanje obnovljivih resursa. Time neformalno uvodi i suupravljanje (*co-management*) u ribarstvo koje do danas nije dostiglo potrebne standarde. Pored toga, uviđa da nema razvoja ribarstva i akvakulture bez usvajanja znanja o drugim morima i bez ulaganja u temeljnu i primijenjenu znanost. Ističe važnost upravljanja tržištem u ribarstvu, utvrđuje potrebu za poboljšanjem ribolovnih alata i tehnika te prepoznaje važnost uspostavljanja financijske institucije za podršku razvoju ribarstva i akvakulture.

Literatura

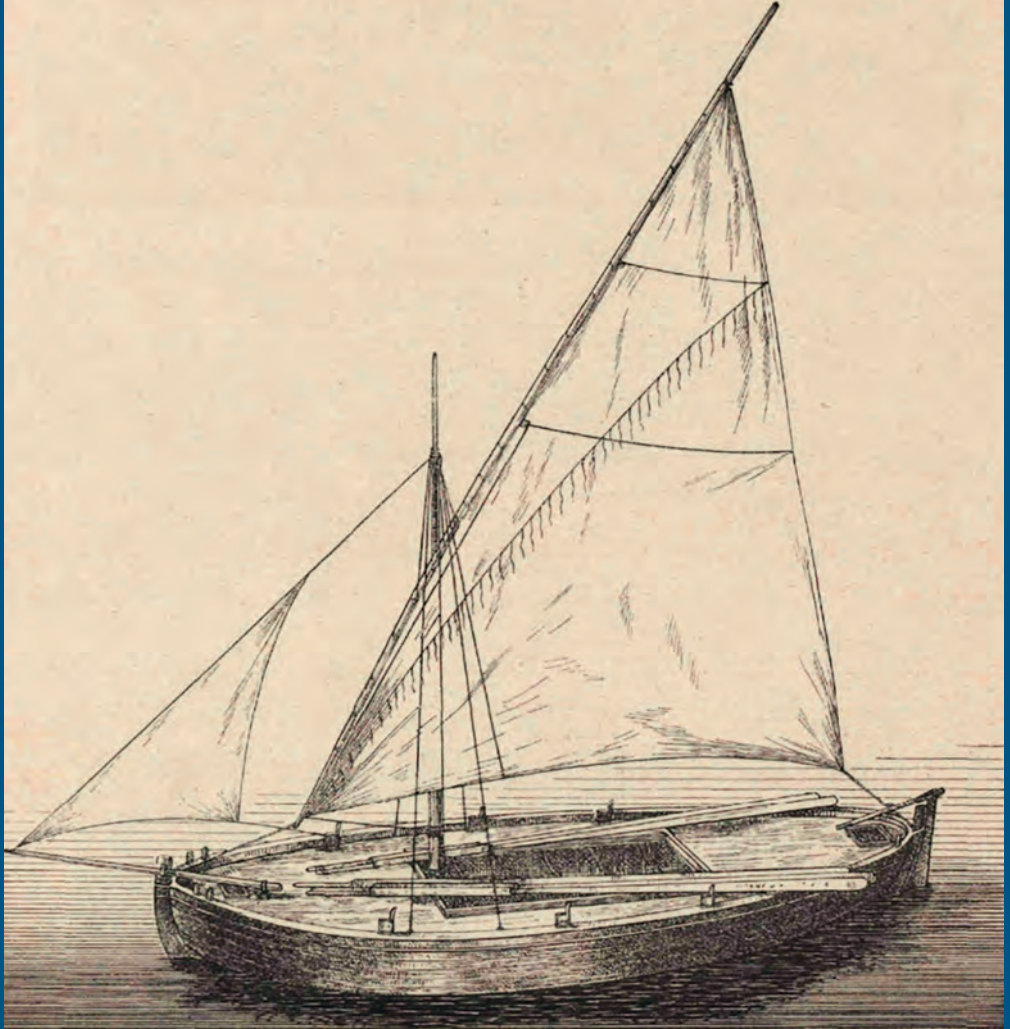
- Armitage, D. (2004.): Introduction, u: *Natural law and enlightenment classics, The Free Sea Hugo Grotius*, ur. K. Haakonssen, Liberty Fund, Inc. Indianapolis, pp 145.
- Basioli, J. (1962.): *Tunolov na Jadranu*, Jadranski institut JAZU, pp 187.
- Beveridge, M., Little, D. C. (2002.): The History of Aquaculture in Traditional Societies, u: *Ecological Aquaculture. The Evolution of the Blue Revolution*. Chapter, ur. B. A. Costa-Pierce, Blackwells, Oxford, 1-40. DOI: 10.1002/9780470995051.ch1
- Cochrane, K. L., Garcia, S. M. (2009.): Introduction – Fisheries Management, u: *A Fishery Manager's Guidebook, 2nd Eds.*, ur. K. L. Cochrane i S. M Garcia, Wiley-Blackwell, Oxford, 1-16.
- FAO (2020.): Recommendation GFCM/43/2019/5 on a multiannual management plan for sustainable demersal fisheries in the Adriatic Sea (geographical subareas 17 and 18, *Report of the forty-third session of the General Fisheries Commission for the Mediterranean (GFCM) – Athens, Greece, 4–8 November 2019*. GFCM Report no. 43. Rome, 56-69.
- FAO (2021.): Recommendation GFCM/44/2021/20 on a multiannual management plan for the sustainable exploitation of small pelagic stocks in the Adriatic Sea (geographical subareas 17 and 18), *Post-adoption report, Forty-fourth session of the Commission online, 2–6 November 2021*, 123-132.
- Grbin, N. (1997.): Ribe, more i ribarstvo u saljskim glagoljskim rukopisima, u: *Zbornik radova znanstvenog skupa „Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata“*, ur. B. Finka, Zagreb, 89-120.
- Hall, S. (2009.): Area and Time Restrictions, u: *A Fishery Manager's Guidebook, 2nd Eds.* ur. K. L. Cochrane i S. M Garcia, Wiley-Blackwell, Oxford, 196-219.
- Howell, D., Schueller, A. M., Bentley, J. W., Buchheister, A., Chagaris, D., Cieri, M., Drew, K., Lundy, M. G., Pedreschi, D., Reid, D. G. i Townsend, H. (2021.): Combining Ecosystem and Single-Species Modeling to Provide Ecosystem-Based Fisheries Management Advice Within Current Management Systems, *Front. Mar. Sci.* 7:607831. DOI: 10.3389/fmars.2020.60783.
- ICAT (2021.): Recommendation by iccat amending the recommendation 19-04 amending recommendation 18-02 establishing a multi-annual conservation and management plan for bluefin tuna in the eastern atlantic and the mediterranean. <https://www.iccat.int/Documents/Recs/compendiopdf-e/2018-02-e.pdf>
- Lackey, R. T. (2005.): Fisheries: history, science, and magement, *Water Encyclopedia: Surface and Agricultural Water*, ur. Lehr J.L. i J. Keeley, Jon Wiley nad Sons, Inc. New York, 121-129.
- Lorini, P. (1903.): Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora, C. k. Naklada školskih knjiga, pp. 266.
- Marzano, A. (2018.): Fish and Fishing in the Roman World, *Journal of Maritime Archaeology* 13, 437–447, DOI: 10.1007/s11457-018-9195-1.

- Ministarstvo poljoprivrede (2017.): Plan upravljanja za ribolov okružujućim mrežama plivaricama u Republici Hrvatskoj, pp 90. <https://ribarstvo.mps.hr/UserDocsImages///Plan%20upravljanja-male%20plivarice.pdf>
- Plinije Stariji (2021.): *Prirodoslovlje, Knjiga deveta. O vodenim bićima*, prevela i priredila Inge Belamarić, Latina et Graeca, Zagreb.
- Pope, J. (2009.): Input and Output Controls: The Practice of Fishing Effort and Catch Management in Responsible Fisheries, *A Fishery Manager's Guidebook*, 2nd Eds., ur. K. L. Cochrane i S. M. Garcia, Wiley-Blackwell, Oxford, 220-252.
- Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o obavljanju gospodarskog ribolova na moru obalnim mrežama potegačama (NN 100/2021). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_09_100_1804.html
- Pravilnik o strogo zaštićenim vrstama (NN 144/13, 73/16). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_12_144_3086.html https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2016_08_73_1745.html
- UREDBA (EU) br. 508/2014 EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA od 15. svibnja 2014. o Europskom fondu za pomorstvo i ribarstvo i stavljanju izvan snage uredbi Vijeća (EZ) br. 2328/2003, (EZ) br. 861/2006, (EZ) br. 1198/2006, (EZ) br. 791/2007 i Uredbe (EU) br. 1255/2011 Europskog parlamenta i Vijeća.
- Skåra T., Axelsson L., Stefansson G., Ekstrand B., Hagen H. (2015.): Fermented and ripened fish products in the northern European countries, *Journal of Ethnic Foods* 2, 18-24, DOI: 10.1016/j.jef.2015.02.004
- UREDBA (EU) br. 1380/2013 EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA od 11. prosinca 2013. o zajedničkoj ribarstvenoj politici, izmjeni uredaba Vijeća (EZ) br. 1954/2003 i (EZ) br. 1224/2009 i stavljanju izvan snage uredaba (EZ) br. 2371/2002 i (EZ) br. 639/2004 i Odluke Vijeća 2004/585/EZ
- UREDBA VIJEĆA (EZ) br. 1967/2006 o mjerama upravljanja za održivo iskorištavanje ribolovnih resursa u Sredozemnom moru, o izmjeni Uredbe (EEZ) br. 2847/93 te stavljanju izvan snage Uredbe (EZ) br. 1626/94.
- Vendittelli, M. (1992.): Diritti ed impianti di pesca degli enti ecclesiastici romani tra X e XIII secolo, *Mélanges de l'École française de Rome*, 104 (2), 387-430. <https://doi.org/10.3406/mefr.1989.3023>
- Zohara, I., Artzy, M., (2019.): The role of preserved fish: Evidence of fish exploitation, processing and long-term preservation in the Eastern Mediterranean during the Late Bronze Age (14th-13th Century BCE), *Journal of Archaeological Science: Reports* 23, 900-909, DOI: 10.1016/j.jasrep.2018.12.008
- Zakon o morskom ribarstvu (NN 62/17, 130/17, 14/19) <https://www.zakon.hr/z/303/Zakon-o-morskom-ribarstvu>
- Županović, Š. (1997.): Hrvati i more – pregled povijesti ribarstva u Hrvata, u: *Zbornik radova znanstvenog skupa „Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata“*, ur. B. Finka, Zagreb, 39-68.

Lav Bavčević

A review of fisheries management and the development of aquaculture in the early 20th century

The fishery product trade has been more or less successful ever since the antiquity, and each government has manipulated it to suit its interests. Until the 20th century, fishing was managed locally and haphazardly. A coordinated and formal management of fisheries at the state level was introduced over the course of the 19th century. It was based on a number of regulations enacted by the Austro-Hungarian state. This legal framework for fisheries management is comparable to how fisheries are managed today. The right of access to fishing grounds was regulated, technical management measures in fishing were instituted, fishing effort was indirectly restricted, harvesting juvenile fish was strictly limited and minimum catch sizes for oysters, mussels and lobsters were defined. Fishing control was carried out by the “Fishermen’s Guard”, a registry of fishing vessels was introduced, and a system for collecting data on fisheries was established. Petar Lorini’s book “Fishing and Fishermen’s Equipment on the Eastern Coast of the Adriatic Sea” provides a comprehensive overview of fisheries in Austria-Hungary in the early 20th century. In it, he summarized what had been achieved by that time, outlined the state of fisheries and aquaculture, and presented a vision of sustainable management which we basically have today. This vision for the development of fisheries and aquaculture is based on educating all stakeholders and promoting science. Lorini advocated the development of a fishing fleet that should be steered toward the high seas, and argued for an aquaculture that could offer significant quantities of quality food from the sea, thus introducing the reader to modern fishing, a legacy which is now enjoyed throughout the European Union.

Leut (Lorini, 1903., 58)

Bosiljka Mustać

Odjel za ekologiju, agronomiju i akvakulturu Sveučilišta u Zadru
bmustac@unizd.hr

SISTEMATIZACIJA ZNANJA O RIBOLOVU KRAJEM 19. ST. NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA S OSVRTOM NA SADAŠNJOST

Petar Lorini je u svojim tekstovima isticao važnost ribarstva u moralnom, fizičkom, te ekonomskom smislu za stanovništvo istočnog dijela Jadranskog mora i šire u 19. stoljeću. Ribolov se obavljao pomoću različitih ribarskih brodova. U to vrijeme je u Istri i Primorju najveći ribarski brod bio bragoc, a u Dalmaciji leut, dužine do 9 m. U ribolovu su se koristili različiti ribarski alati, a među njima mreže stajačice i mreže potegače. Najviše su se lovile srdele, kao i danas, kada je prema Državnom zavodu za statistiku (DZS) ukupno ulovljeno 70 261 t ribe i ostalih morskih proizvoda (2020.), od čega je srdele bilo 50 134 t. Nakon lova srdele slijedi tunolov. U Lorinijevo vrijeme najveći problem bio je nedostatan broj velikih brodova za lov tune. Danas, s obzirom na smanjenje populacije tuna u cijelom Sredozemlju, Europska komisija uz Međunarodnu komisiju za zaštitu atlantskih tuna (International Commission for Conservation of Atlantic Tunas – ICCAT) određuje ulovne kvote za pojedine države. Iako je prošlo 100 godina od Lorinijeve smrti, mnogi problemi u ribarstvu na koje je on ukazivao te nudio rješenja, postoje i danas, kada uz napredak tehnologije nije došlo do racionalnog korištenja morskih resursa, već su mnogobrojne vrste riba ugrožene i prelovljene u Jadranu i općenito u svim morima i oceanima.

Ključne riječi: ribolov, Jadransko more, ribolovni alati, brodovi, znanje o moru u 19. st. i danas

Uvod

Petar Lorini (1903.) u knjizi „Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora“ od samog početka naglašava koliko je važno ribarstvo u moralnom, fizičkom, te ekonomskom smislu. Ističe važnost zajedništva ljudi na brodu, njihovu složnost na poslu, ali i u međusobnoj komunikaciji i druženju, što se danas često opisuje kroz pojam „timski rad“. Ribarstvo kroz naporne aktivnosti na moru utječe na dobru fizičku aktivnost mornara, a bogati morski resursi omogućuju svima koji se bave ribolovom zdrave obroke, te prodajom morskih organizama i povećanje ekonomskih prilika cijele obitelji.

Kako u 19. st., tako su i danas sve spomenute prednosti ribarstva prisutne, unatoč promjenama u načinu života, tehnologiji te bioraznolikosti morskih ekosustava.

Ribarski brodovi u 19. st. i danas

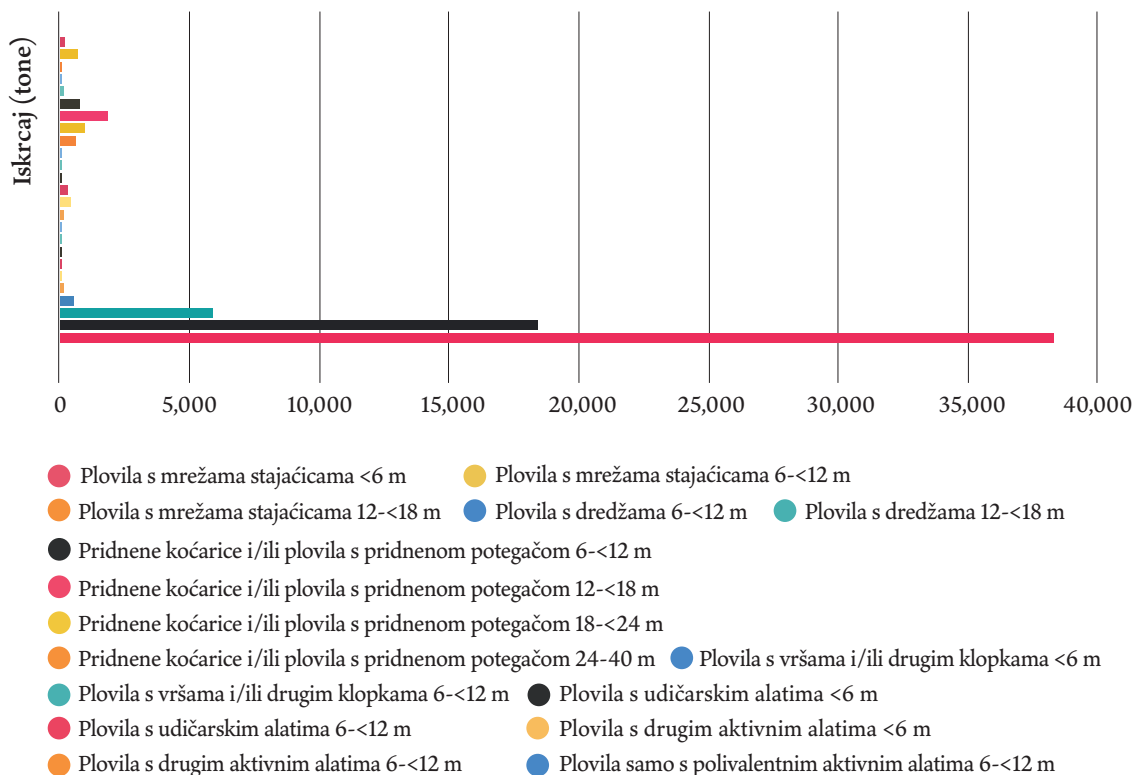
Osnovna podjela brodova prema Loriniju (1903.) je bila na one koji su se koristili u Primorju i Istri: bragoc, batel, top, batelina i sandul, te u Dalmaciji: leut, gaeta, guc i copul. U Istri i Primorju je najveći brod bio bragoc, a u Dalmaciji leut, dužine do 9 m. Ukupno gledajući, najzastupljeniji brod je bila gaeta. Broj brodova namijenjenih ribarstvu po ribarskim lukama od Trsta do Meljina bio je sljedeći:

Tablica 1. Pregled broja brodova namijenjenih ribarstvu od Trsta do Meljina, 1897. godine

Pomorsko okružje	Vrst i broj brodova										Ukupan broj brodova
	Bragoc	Bracera	Batel	Leut	Gaeta	Guc	Top	Sandul	Copol	Pasara	
Trst	88	4	514	-	-	85	77	120	2	-	890
Rovinj	5	4	115	-	78	1	1	-	-	-	204
Pulj	-	-	30	-	65	79	1	-	-	23	198
Lošinj	10	6	3	-	177	38	-	-	2	7	243
Zadar	3	-	-	32	373	3	-	-	29	-	440
Spljet	-	-	-	184	703	74	-	-	-	-	961
Dubrovnik	-	-	-	38	313	147	-	-	-	19	517
Meljine	-	-	-	1	15	30	-	-	-	-	46
Ukupno	106	14	662	255	1724	457	79	120	33	49	3499

Izvor: Lorini, 1903., 64

Danas je upravljanje ribarskom flotom određeno Zakonom o morskom ribarstvu (NN 62/17, 130/17, 14/19). Prema Upravi za ribarstvo Ministarstva poljoprivrede, u dokumentu „Annual report on balance between fishing capacity and fishing opportunities for 2020“ ribarska se flota u 2020. godini sastojala od 7808 plovila, od kojih je 6247 bilo aktivno. U izvještaju o ribarskoj floti RH iz 2018. godine navodi se podjela ribarskih brodova u odnosu na dužinu broda, te s obzirom na ribolovne alate (Sl. 1.).

Slika 1. Ribarska flota RH 2018. godine

Izvor: URL1

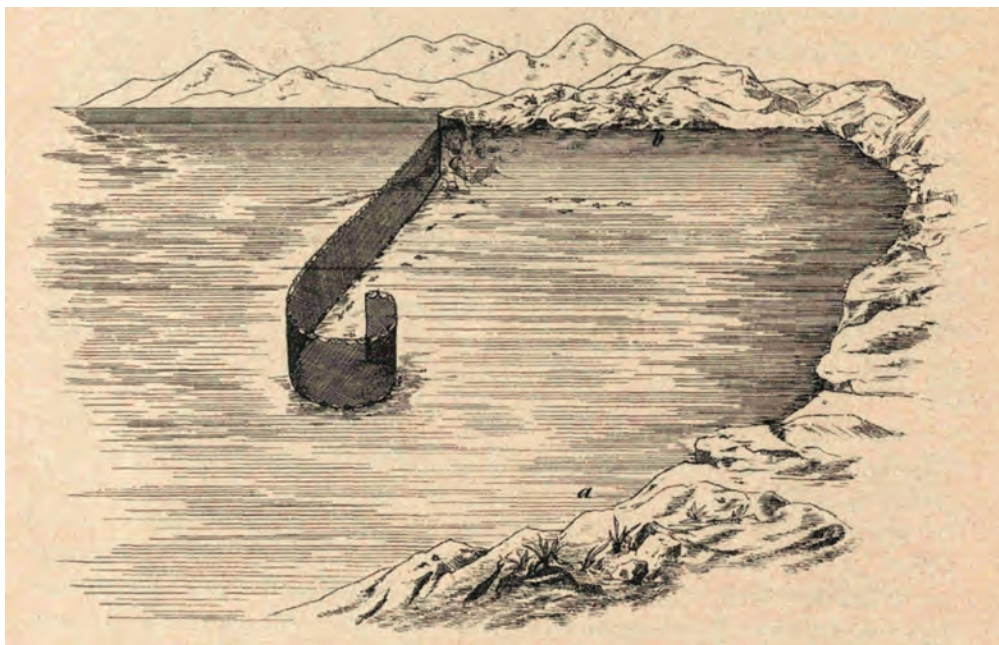
Ribarske sprave (alati)

Od davnina se ribe najviše lovilo mrežama. Osnovna je podjela mreža u Lorinijevo doba bila na stajačice i potegače, dok je danas ona definirana prema Međunarodnoj standardnoj statističkoj klasifikaciji ribolovnih alata (ISSCFG) (FAO, 2016.).

Stajačice su se u 19. st., kao i danas, dijelile na jednostruke i trostruke mreže. Jednostruke mreže stajačice su se prema veličini oka mreže dijelile na: gerare, gavunare, srdjelare, bukvare, sanadiže, polandare, psare, tunjare i sklatare.

Trostruke mreže stajačice sastoje se od jedne guste mreže i dvije (unutarnje i vanjske) koje su rjeđe: pasarice, popone, tarantele i crbare. Lorini (1903.) je za svaku od spomenutih mreža opisao materijale od kojih je napravljena

(uglavnom su to bili materijali prirodnog porijekla), u koje doba dana ili noći se koristi i u koje godišnje doba, kolike su joj dimenzije, kao i dimenzije oka mreže, gdje se brod nalazi (ako se koristi), te koje vrste riba se ciljano tom mrežom love (Sl. 2.).

Slika 2. Položaj stajačice na doček

Izvor: Lorini, 1903., 68

Mreže potegače je Lorini (1903.) podijelio na mreže koje se potežu s kraja (geričara, lokardara, migavica, srdjelara, ciplara, šabakun), mreže koje se potežu brodovima na jedra (koća, tartana), mreže koje se potežu na motovilo (grippe, strašin i kogol), mreže koje plivaju na površini (jaglara-iglarica) i mreže koje služe kao zatvor (polandara i tunjara) (Sl. 3.). Sve spomenute vrste ribolova tim mrežama detaljno je opisao. U 19. st. mreže su se najčešće radile od konoplje, lana i pamuka, za razliku od danas, kada prevladavaju sintetički materijali. Osim razlike u vrsti materijala, danas su dužine/visine mreža, kao i brodova puno veće (Sl. 1.). Prema Državnom zavodu za statistiku RH (2021.), ribarske mreže su podijeljene na povlačne, okružujuće, potegače te jednostruke i trostruke mreže stajačice. Ukupan broj ribarskih mreža upisanih u povlastice za gospodarski ribolov na moru u 2019. i 2020. bio je sljedeći:

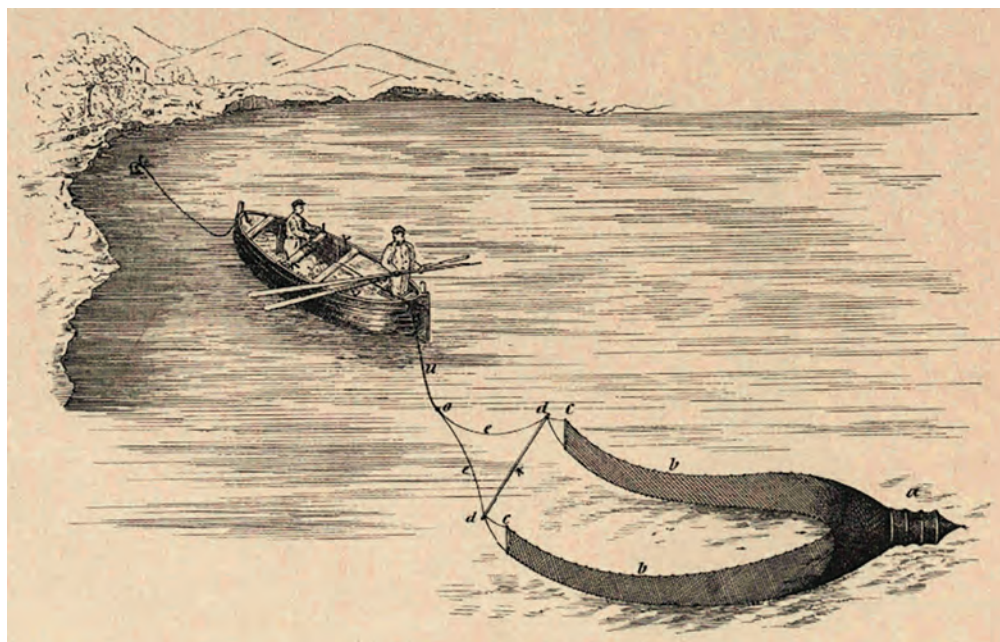
Tablica 2. Ribarske mreže prema vrstama 2019. i 2020. godine

Mreže, broj	Godina	
	2019.	2020.
Povlačne mreže (koće)	940	881
Okružujuće mreže (plivarice)	715	752
Potegače	585	563
Jednostruke i trostruke mreže stajaće	5 968	5 903

Izvor: URL 2

Iako su mnoge mreže koje su se koristile u 19. st. i danas u uporabi, premda djelomično izmijenjenog oblika, određeni broj mreža i, općenito, ribolovnih alata danas se više ne koristi zbog smanjenja abundancije ciljanih vrsta tih alata, uzrokovanog prelovom, ali i drugim pojavama koje su dovele do značajnih promjena u morskom ekosustavu.

Jedna od gore spomenutih mreža stajaćica je sklatara. U 19. st. se koristila kao mreža za otvoreno more u koju su se lovile pridnene (bentičke) vrste riba, uglavnom hrskavičnjače, od kojih je jedna bila morski pas sklat sivac (*Squatina squatina*), prema kojoj je mreža i dobila ime.

Slika 3. Potegača (kogul)

Izvor: Lorini, 1903., 83

Danas je sklat u cijelom Sredozemlju, pa i u Jadranskom moru gotovo nestao, te je stavljen u kategoriju kritično ugroženih vrsta na IUCN Crvenom popisu. Naime, kao i druge vrste morskih pasa, sklatovi sporo rastu, kasno reproduktivno sazrijevaju, dosežu veliku dužinu tijela i imaju mali broj mladunaca, što ih u usporedbi s drugih ribama čini osjetljivijima na ribolov i gubitak staništa, a najnoviji podaci iz sjevernog i srednjeg Jadrana otkrivaju njihove nalaze u molatskom otočju koje se možda koristi i kao rastilište za mlade jedinke (Pike i dr., 2020.).

Sitniji ribolovni alati koji su se koristili u 19. st., a koriste se u nešto izmijenjenom obliku i danas su parangal, panula, tunja (povraz), pušća (peškafondo), vrše itd. Uz pušća, za vrijeme mrijesta su se sipe lovile na sipac – komad drveta u obliku sipe koji se danas više ne koristi (Sl. 4.).

Slika 4. Sipac

Izvor: Lorini, 1903., 103

Losnar ili oščurar je bila sprava (alat) za vađenje lostura, tj. plemenitih periski (*Pinna nobilis*) koje su bile mnogobrojne u 19. st., da bi im se do kraja 20. st., brojnost značajno smanjila, najprije zbog nekontroliranog izlova, a odnedavno (2016.) zbog pojave masovne smrtnosti toga najvećeg školjkaša i endema Sredozemnog mora (Pavlinec i dr., 2020.). Plemenita periska je danas također na IUCN Crvenom popisu kao kritički ugrožena vrsta, te je strogo zaštićena vrsta u Hrvatskoj sukladno Zakonu o zaštiti prirode (NN 80/19, 15/18, 14/19, 127/19) i Pravilniku o strogo zaštićenim vrstama (NN 144/13, 73/16), što uključuje zaštitu vrste i njenih staništa, te je zabranjeno namjerno hvatanje ili ubijanje, uznemiravanje, uništavanje, oštećivanje ili uklanjanje njihovih razvojnih oblika, oštećivanje ili uništavanje područja njihova razmnožavanja ili odmaranja, držanje, prijevoz, prodaja, razmjena te nuđenje na prodaju ili razmjenu živih ili mrtvih jedinki.

Lov i prerada srdele i tune

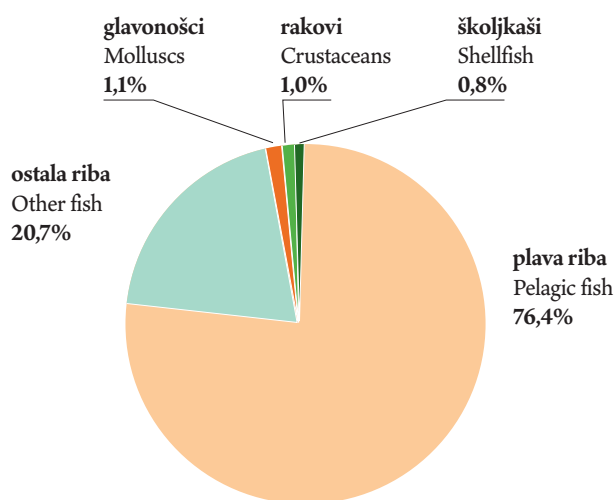
Pelagički ribolov, koji je kod nas uglavnom bio baziran na srdele, najvažniji je ribolov koji je službeno započeo 1532. godine (Basioli, 1962., 1974.). Stoga mu je i Lorini (1903.) posvetio posebnu pozornost. Opisao je sve načine lova srdele u 19. st., od Istre i Primorja do Dalmacije, od obalnog do otvorenijih mora. Srdele su se lovile, kao i danas, u svim godišnjim dobima, a ovisno o mjestu i vremenu, mrežama potegačama ili stajačicama, a danas se najviše love mrežama plivaricama. Srdela se prodavala kao svježa na ribarnicama, zatim se prerađivala u konzerve u tvornicama, te se solila u barilima. Uz srdelu, solila se i ostala sitna plava riba, koja se uglavnom lovila zajedno sa srdelom (inćuni, lokarde, skuše i šaruni).

Srdela je i danas najbrojnija vrsta u lovinama RH. Prema Državnom zavodu za statistiku (DZS) ukupno je ulovljeno 70 261 t ribe i ostalih morskih proizvoda u 2020. godini, od čega je srdele bilo 50 134 t. Iako se i danas srdela lovi kroz cijelu godinu, zbog zaštite populacije ove vrste određen je zimski lovostaj, kada se srdela intenzivno mrijesti, a lovostaj za sitnu plavu ribu je određen i u kasno proljeće, kada se inćun počinje mrijestiti (razdoblje privremene obustave ribolova okružujućom mrežom plivaricom – srdelom). Srdela se i danas prodaje kao svježa riba na ribarnicama, konzervira se, soli i marinira, ali se koristi i za ishranu tuna u uzgoju, a važan je i izvozni proizvod.

Lov na tune se kod Lorinija (1903.) spominje odmah iza lova na srdele po važnosti gospodarskog ribolova. Tune su se lovile, također, po cijelom Jadranu od ožujka do jesenskih mjeseci. Posebno se ističe lov u Salima, Malom Ižu te Kalima, gdje su se koristile velike mreže tunare i dva leuta od 9 m duljine. Nadalje, spominju se problemi vezani uz lov tuna, kao što je mali broj velikih brodova za lov, budući da su ulovljene jedinke često bile velikih duljina i mase, nedostatak tvornica koje bi ih prerađivale, te posljedični pad cijena na tržištu, posebice kada se ulovilo više jedinki na različitim mjestima u isto vrijeme i nisu se mogle sve svježe odmah prodati.

S obzirom na smanjenje populacije tuna u cijelom Sredozemlju kroz 20. st., osnovana je Međunarodna komisija za zaštitu atlantskih tuna (International Commission for Conservation of Atlantic Tunas – ICCAT) te su određene ulovne kvote za pojedine države. Kako bi se osiguralo praćenje iskorištenja tih izlovnih kvota, te općenito praćenje aktivnosti ulova tune, Ministarstvo poljoprivrede (Uprava za ribarstvo) izrađuje godišnje planove ulova, nadzora i prilagodbe ulovnog kapaciteta. Spomenuti planovi ulova podliježu usvajanju od Europske komisije i ranije spomenutog ICCAT-a. Stoga je danas lov na tune u RH određen Pravilnikom o ribolovnim mogućnostima i raspodjeli državne kvote za ribolov plavoperajne tune (*Thunnus thynnus*), koji se

donosi svake godine, a u sklopu kojeg se propisuju odredbe koje uključuju: ribolovni kapacitet u gospodarskom ribolovu, maksimalni uzgojni kapacitet i ulaznu količinu divljih tuna na uzgajališta, vremenska ograničenja korištenja pojedinih ribolovnih alata, raspodjelu Državne kvote na gospodarski ribolov i negospodarski ribolov kao i na potkategorije gospodarskog i negospodarskog ribolova u datoj godini, te pravila vezana uz prilov. Tako je za 2021. godinu ukupna kvota za tunolov (gospodarski i negospodarski) iznosila 952,53 t. Važnost, odnosno dominacija plave ribe u ulovu, uzgoju i preradi morskih riba, rakova i glavonožaca u RH prikazana je na slici 5.

Slika 5. Ulov i uzgoj morske ribe, rakova, školjaka i glavonožaca u 2020. godini u Republici Hrvatskoj

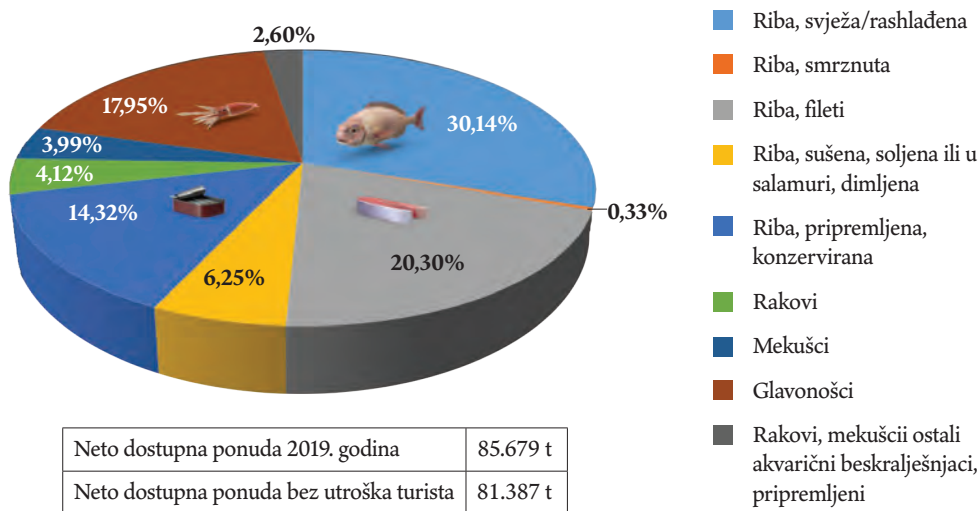
Izvor: URL 2

Vrijednost i potrošnja proizvoda ribarstva

Brojnost proizvoda ribarstva se od 19. st. do danas povećavala, kao i njihov izvoz i potrošnja, čemu je, uz svijest o zdravlju, uvelike pridonio i razvoj tehnologije, posebice broderske industrije, odnosno pomorski promet.

Prema podacima Svjetske organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO, 2020.), u proteklih 60 godina, svjetska vidljiva potrošnja proizvoda ribarstva i akvakulture doživjela je značajni rast. U vidu potrošnje proizvoda ribarstva i akvakulture po glavi stanovnika, potrošnja je porasla s 9,0 kg u 1961. na 20,5 kg u 2018. godini, s prosječnom stopom rasta oko 1,5% godišnje. Neto ponuda

proizvoda ribarstva i akvakulture, dostupna stanovništvu RH u 2018. godini iznosila je 73.837,78 tona, dok je u 2019. godini iznosila 81.387,11 tona žive mase. Potrošnja proizvoda ribarstva i akvakulture po glavi stanovnika u RH iznosila je u 2018. godini 18,06 kg, dok je u 2019. godini vidljiva potrošnja iznosila 20,02 kg po glavi stanovnika (Sl. 6.).

Slika 6. Neto dostupna ponuda proizvoda ribarstva i akvakulture Hrvatskoj u 2019. godini
Izvor: URL 3

Problematika i budućnost ribarstva, perspektiva iz 19. st. i danas

U zadnjem poglavlju knjige „Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora“ Lorini (1903.) iznosi svoje stavove o mogućnostima napretka ribarstva na Jadranu. U više navrata kroz knjigu naglasak stavlja na obrazovanje i znanost. Smatra kako bi se pučanstvo trebalo više obrazovati o morskim pitanjima, posebice ljudi koji žive u obalnom pojasu i bave se ribarstvom. Promatrajući općenito mora i oceane, a zatim i cijeli Jadran, naglašava da je potrebna institucija koja bi se bavila istraživanjem mora (kemijskim i fizikalnim parametrima mora, biologijom riba, mrijestom, migracijama, ishranom riba i drugih morskih organizama, itd.) i da bi se, zbog njegova središnjeg položaja na Jadranu, trebala nalaziti u Splitu, gdje je kasnije i osnovan Institut za oceanografiju i ribarstvo (IZOR) 1930. godine.

Nadalje, smatra da je u budućnosti potrebno urediti zakone o ribarstvu, ali i poslove na ribarnici, te da je potrebna veća kontrola nad ribarima, čime love, kolike jedinke love i u kakvom stanju se kasnije prodaju ti morski proizvodi na ribarnici. Za kraj, značaj daje ribarskim zadrugama te važnosti uključivanja državnih institucija za poticaje ribarstva, odnosno za gradnju većih brodova, ribarenje na otvorenom moru, te razvoj i poboljšanje ribolovnih alata. Danas su propisi o ribarstvu definirani kroz zakonske akte, a detaljno su prikazani u mnogobrojnim pravilnicima o ribolovu i ribarskim aktivnostima.

Uza sve spomenuto, iako je prošlo 100 godina od Lorinijeve smrti, nažalost su mnogi problemi koji su postojali u 19. st., ostali neriješeni, a nastali su i neki novi. Napretkom tehnologije, ribarskih alata, većih brodova, nije došlo do racionalnijeg korištenja morskih resursa, već su u Jadranu mnogobrojne vrste riba ugrožene i prelovljene (Tabl. 3.), a slično je i u cijelom Sredozemlju, odnosno općenito u svim morima i oceanima.

Tablica 3. Status stoka prioriternih vrsta, prema izvješću za 2021. godinu „Subregional Committee for the Adriatic Sea“ (GFCM 2021)

Vrsta	Status stoka	Znanstveni savjet	Komentari
<i>Merluccius merluccius</i> Oslić	Biomasa iznad referentne točke i u prekomjernoj eksploataciji	Smanjiti ribolovnu smrtnost	Ažurirana procjena referentnih točaka.
<i>Mullus barbatus</i> Trlja blatarica	U prekomjernoj eksploataciji sa relativno visokom biomasom	Smanjiti ribolovnu smrtnost	Revidirana procjena s promjenama u postavkama modela i načinu određivanja dobi.
<i>Parapeaeus longistrostris</i> Kozica	U prekomjernoj eksploataciji sa relativno visokom biomasom	Smanjiti ribolovnu smrtnost; STF dostupan	Revidirana procjena sa novim podacima iz Albanije.
<i>Sepia officinalis</i> Sipa	U prekomjernoj eksploataciji sa niskom ribolovnom smrtnosti	Smanjiti ribolovnu smrtnost i/ili implementirati plan oporavka	Revidirana procjena s podacima iz dužeg vremenskog niza.
<i>Squilla mantis</i> Vabić	U prekomjernoj eksploataciji sa niskom ribolovnom smrtnosti	Smanjiti ribolovnu smrtnost i/ili implementirati plan oporavka	Ažurirana procjena s revidiranim referentnim točkama.
<i>Lophius budegassa</i> Grdobina žutka	Moguće u prekomjernoj eksploataciji	Smanjiti ribolovnu smrtnost	Nova procjena.

Vrsta	Status stoka	Znanstveni savjet	Komentari
<i>Pecten jacobaeus</i> Jakobova kapica	Prekomjerno eksplo- atirana i malobrojna	Zabraniti ribolov i implementirati plan oporavka	Revidirana procjena s podacima iz dužeg vremenskog niza.
<i>Solea solea</i> List	U prekomjernoj eksploataciji sa relativno niskom biomasom	Smanjiti ulov za 20% u odnosu na 2019., da bi se postigla ciljana referentna točka bio- mase; STF dostupan	Referentne točke.
<i>Nephrops norvegicus</i> Škamp	U srednjoj preko- mjernoj eksploataciji sa niskom biomasom	Smanjiti ribolovnu smrtnost	Procjena iz WGSAD 2019.
<i>Engraulis encrasicolus</i> Inćun	Prekomjerno eksploatiran i u prekomjernoj eksploataciji	Smanjiti ribolovnu smrtnost	Procjena se smatra referentnom. Procjena stoka je potvrđena kvantitativnim savjetima.
<i>Sardina pilchardus</i> Srdela	Prekomjerno eksploatirana i u prekomjernoj eksploataciji	Smanjiti ribolovnu smrtnost	Nesigurnosti u kori- štenoj metodologiji su spriječile grupu da prihvati procjenu kao referentnu.

Izvor: „Annual report on balance between fishing capacity and fishing opportunities for 2020“,
Ministarstvo poljoprivrede, Uprava za ribarstvo

Na smanjenje ribljeg fonda danas osim prekomjernog izlova, utječu i drugi čimbenici, poput klimatskih promjena, te dolaska u Jadran novih, alohtonih vrsta koje mogu poremetiti ekologiju autohtonih vrsta i utjecati na smanjenje ili nestanak njihovih populacija kroz hranidbeni lanac, bolesti (prijenos parazita) i sl. Kovačić i Dulčić (2020.) u knjizi „Ihtiofauna Jadranskoga mora“ opisuju 456 vrsta riba, dok Lorini (1903.) spominje 320 opisanih vrsta riba u 19. st., u Jadranu.

Danas se sve veće onečišćenje mora vezuje uz pomorski promet (npr. problematika balastnih voda), povećanje otpada, posebice nakon turističke sezone, ali i nusproizvoda industrije i poljoprivrede kao što su POP-postojane organske onečišćujuće tvari poput polikloriranih bifenila (PCB), pesticida i sl. (Čulin i Mustać, 2015.; Herceg Romanić i dr., 2021.). Nadalje, istraživanja pokazuju da se u oceane svake godine ispušta oko 8 milijuna tona mikroplastike, te da su to ujedno i mjesta s najviše mikroplastike na Zemlji. Prema UN-ovoj procjeni, otprilike 30% riba u svojem tkivu sadrži mikroplastiku, a ona može utjecati na sposobnost reprodukcije, sposobnost hvatanja plijena, tjelesnu

kondiciju o kojoj ovisi njihovo preživljavanje, te se hranidbenim lancem prenosi na druge morske organizme i na kraju na čovjeka (Bule i dr., 2020.).

Znanje i sve veća svijest o spomenutim problemima utjecali su na zakonodavstvo, te je danas, prema dokumentu „Annual report on balance between fishing capacity and fishing opportunities for 2020“ (Uprava za ribarstvo Ministarstva poljoprivrede) u Hrvatskoj na snazi raznolik skup mjera zaštite morai upravljanja ribarstvom, uključujući: vremenska i prostorna ograničenja za određene ribolovne alate; ograničenja snage motora u određenim područjima te vremenska i prostorna ograničenja i zatvaranja za određene vrste morskih organizama tijekom razdoblja mrijesta. Ograničenja su u nekim područjima trajna, a neka ograničenja obuhvaćaju dijelove unutarnjih voda i teritorijalnog mora. U skladu sa znanstvenim savjetima, kočarenje je pod strogim režimom vremenskih i prostornih ograničenja, posebno u unutarnjim vodama, dok je na području akvatorija otoka Jabuke uspostavljena zona zabrane lova za kočice na višegodišnje razdoblje u skladu s Preporukom GFCM/41/2017/3.

Zaključak

Petar Lorini je bio daleko ispred svog vremena u sagledavanju problema ribolova. Podaci o ribolovu kojima danas raspolažemo govore da još nismo riješili probleme koje je on utvrdio. U 19. st. su bile aktivne neke vrste ribolova te ribolovni alati koji su se pokazali neselektivni ili štetni za morski okoliš, pa su danas djelomično zabranjeni. Ipak, s vremenom se brojnost riba ali i drugih morskih organizama značajno smanjila, uz ostale razloge i zbog prekomjernog izlova. Stoga su neke vrste, poput morskog psa sklata sivca koji se lovio u 19. st., danas kritično ugrožene te zaštićene, dok su tada mnogobrojne tune danas pod strogom kontrolom ulova prema ICCAT-u. S obzirom na razvoj komunikacijskih kanala, danas je pučanstvo više obrazovano o morskim pitanjima u odnosu na 19. st., posebice ljudi koji žive u obalnom pojasu i bave se ribarstvom. Međutim, prelov mnogih komercijalnih vrsta riba u svim morima govori nam da je potrebno mijenjati dosadašnje načine upravljanja ribarstvom. Lorini ističe važnost „tinskog rada“ u ribarstvu kroz odnos samih ribara na brodu, do komunikacije između ribara, znanstvenika i političara, kako bi se donijele mjere koje bi doprinijele onome što se danas naziva „održivo upravljanje ribarstvom“. Jedan od novih načina koji, također, uključuje znanstvenike, ribare i političare jest upravljanje ribarstvom temeljem poznavanja ekosustava, tzv. Ecosystem-Based Fisheries Management.

Literatura

- Annual report on balance between fishing capacity and fishing opportunities for 2020*, pp. 58. Ministarstvo poljoprivrede, Uprava za ribarstvo, Zagreb, 2021.
- Basioli, J. (1962.): Razvitak ribarstva Dugootočana, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 9, 391–446.
- Basioli, J. (1974.): Ribarstvo na zadarskom otočju u prošlosti, *Zadarsko otočje – Zbornik radova*, ur. V. Uranija, Narodni muzej Zadar, Zadar, 485–521.
- Bule, K., Zadro, K., Tolić, A., Radin, E., Miloloža, M., Očelić Bulatović, V., Kučić Grgić, D. (2020.): Mikroplastika u morskom okolišu Jadrana, *Kemija u industriji*, 69, 303–310.
- Čulin, J., Mustać, B. (2015.): Environmental risks associated with ballast water management systems that create disinfection by-products (DBPs). *Ocean & Coastal Management*, 105, 100-105. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2015.01.004>
- Dostupnost i vidljiva potrošnja proizvoda ribarstva i akvakulture u Republici Hrvatskoj u 2018. i 2019. godini*, pp 28. Ministarstvo poljoprivrede, Uprava za ribarstvo, Zagreb, 2021.
- FAO (2016.): *The International Standard Statistical Classification of Fishing Gear* (ISSCFG, 2016). Coordinating Working Party on Fishery Statistics (CWP). Handbook of Fishery Statistics. FAO, 2016. <https://www.fao.org/cwp-on-fishery-statistics/handbook/capture-fisheries-statistics/fishing-gear-classification/en/>
- FAO (2020.): *The State of World Fisheries and Aquaculture 2020, Sustainability in action*, Rome, pp 206. <https://doi.org/10.4060/ca9229en>
- Herceg Romanić, S., Jovanović, G., Mustać, B., Stojanović-Đinović, J., Stojić, A., Čadež, T., Popović, A. (2021.): Fatty acids, persistent organic pollutants, and trace elements in small pelagic fish from the eastern Mediterranean Sea, *Marine Pollution Bulletin*, 170, 112654, <https://doi.org/10.1016/j.marpolbul.2021.112654>
- Kovačić, M., Dulčić, J. (2020.): *Ihtiofauna Jadranskoga mora*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Institut za oceanografiju i ribarstvo, Zagreb, Split, pp. 680.
- Lorini, P. (1903.): *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora*, C. k. Naklada školskih knjiga, pp. 266.
- Pavlinec, Ž., Zupičić, I. G., Oraić, D., Petani, B., Mustać, B., Mihaljević, Ž., Beck, R., Zrnčić, S. (2020.): Assessment of predominant bacteria in noble pen shell (*Pinna nobilis*) collected in the Eastern Adriatic Sea, *Environmental Monitoring and Assessment*, 192, 581. <https://doi:10.1007/s10661-020-08541-6>
- Pike, C., Barker, J., Dragicevic, B., Ugarkovic, P., Kristinic, P., Kanski, D., Meyers, E., Jiménez Alvarado, D., Gomei, M., Niedermüller, S. (2020.): Saving the last Angel Sharks of the Mediterranean Sea: X-ray report on spatial protection, with a focus on the Adriatic Sea. WWF Mediterranean, pp. 29.

- Pravilnik o strogo zaštićenim vrstama (NN, broj 144/13, 73/16)
- Pravilnik o ribolovnim mogućnostima u gospodarskom ribolovu na moru okružujućom mrežom plivaricom – srdelarom (NN 126/2021)
- Pravilnik o ribolovnim mogućnostima i raspodjeli državne kvote u 2021. godini za ribolov plavoperajne tune (*Thunnus thynnus*) (NN 7/2021)
- URL1, *Godišnji izvještaj o ribarskoj floti Republike Hrvatske u 2018. godini*, Podaci u ribarstvu, <https://podaci.ribarstvo.hr/2019/12/01/godisnji-izvjestaj-o-ribarskoj-floti-republike-hrvatske-u-2018-godini/>, 27.03.2022.
- URL 2, *Ribarstvo u 2020*, Državni zavod za statistiku, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2021/01-04-01_01_2021.htm, 27.03.2022.
- URL 3, *Istraživanje o potrošnji proizvoda ribarstva i akvakulture u 2018. i 2019. godini*, Podaci u ribarstvu, <https://podaci.ribarstvo.hr/novosti/istrazivanje-o-potrosnji-proizvoda-ribarstva-i-akvakulture-u-2018-i-2019-godini/>, 27.03.2022.
- Zakon o zaštiti prirode (NN, broj 80/19, 15/18, 14/19, 127/19)
- Zakonom o morskom ribarstvu (NN 62/17, 130/17, 14/19)

Bosiljka Mustać

Systematization of knowledge about fisheries along the eastern Adriatic coast in the late 19th century with an overview of the current situation

In his texts, Petar Lorini emphasized the moral, physical and economic importance of fishing for the population of the eastern Adriatic Sea and beyond in the 19th century. Fishing was done with the help of various fishing boats. At that time, the largest fishing boat in Istria and the Littoral was the *bragoc*, and in Dalmatia the *leut*, which was up to 9 meters long. Various tools were used in fishing, including gillnets and trawls. Sardines were the most frequent catch, and they still are – according to the Central Bureau of Statistics (DZS), in 2020 a total of 70,261 tons of fish and other sea products were caught, of which 50,134 tons were sardines. Sardine fishing is followed by tuna fishing. In Lorini's time, the biggest issue was the insufficient number of large tuna boats. Today, in view of the declining tuna population throughout the Mediterranean, the European Commission, together with the International Commission for the Conservation of Atlantic Tunas (ICCAT), sets catch quotas for individual countries. Although 100 years have passed since Lorini's death, many of the problems in fisheries which he pointed out, suggesting solutions, persist until this day, when the advancement in technology failed to rationalize the use of marine resources, leading instead to the endangered status and overfishing of many fish species in the Adriatic and all other seas and oceans.

Ribanje i ribarske sprave

pri

istočnim obalama Jadranskoga mora.

Napisao

Petar Lorini

c. k. Nadzornik ribarstva kod Pomorske Vlade u Trstu.

Djelo nagradeno sa srebernom državnom kolajnom na međunarodnoj izložbi ribarstva u Beču 1902.

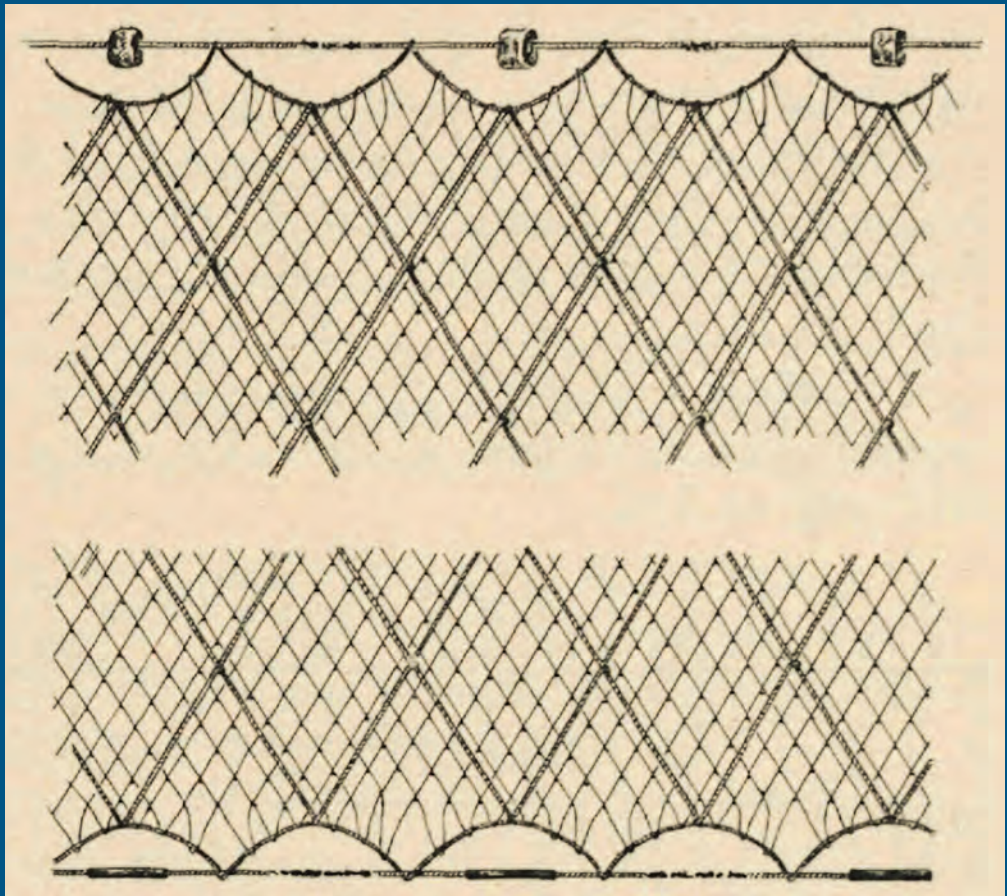
Sa **69** slika.

U Beču.

C. k. Naklada školskih knjiga.

1903.

Armana trostruka stajačica (Lorini, 1903., 87)

Gvido Piasevoli

Javna ustanova za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode na području
Splitsko-dalmatinske županije *More i krš*
gvido.piasevoli@moreikrs.hr

EKOLOŠKI ASPEKT U DJELU PETRA LORINIJA

U radu se analizira Lorinijev doprinos ekološkoj problematici Jadrana, i to u vrijeme kada ekologija još nije bila etablirana znanstvena disciplina niti je bilo sustavnih promišljanja o problemima koje različite ljudske djelatnosti uzrokuju u ekosustavima. U cijelom Lorinijevu opusu uočljiva je svijest o povezanosti prirodnih procesa i bogatstva ribljeg fonda, a u sklopu te svijesti i pojedini ekološki problemi prouzročeni ribarskom djelatnošću. Taj je ribarski stručnjak velik prostor posvetio alatima i tehnikama ribolova, a u opisu pojedinih među njima nije propustio naglasiti i podrobno opisati njihovu štetnost i neprihvatljivost za živi svijet u moru. Kao logičan nastavak takvoga njegova razmišljanja i djelovanja došlo je i njegovo zalaganje za utemeljenje „eksperimentalne postaje za proučavanje mora i morskih organizama“.

Ključne riječi: ekologija, morsko ribarstvo, Petar Lorini, Jadransko more

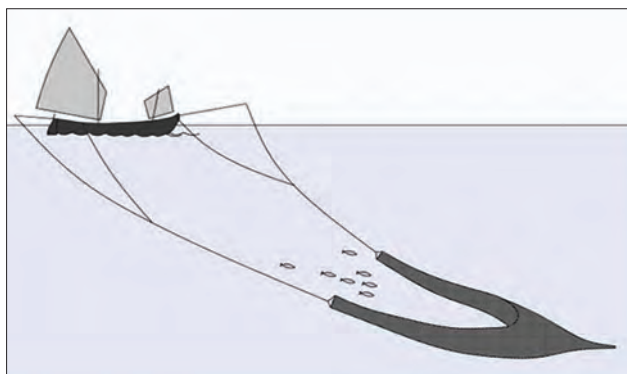
Uvod

Vrlo je zanimljiva i izazovna zadaća vrednovati rad jednoga ribarskog stručnjaka s kraja devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća iz perspektive zaštite prirode dvadesetih godina dvadeset prvog stoljeća. Prvi „sloj“ ovoga problema je onaj fundamentalni, koji nema veze s vremenskim epohama – posve različiti načini razmišljanja, da ne kažemo mentalni sklopovi stručnjaka za komercijalno korištenje prirodnih resursa (u ovom slučaju ribari) i stručnjaka za zaštitu prirodne ravnoteže i bioraznolikosti. Premda su polazišta stručnjaka za korištenje prirodnih resursa uvijek utilitarna, ipak se nerijetko kod njih može naći vrlo veliko znanje o ekologiji, a često i pravilni stavovi o zaštiti prirode. Usudujem se reći da je takav slučaj i kod Petra Lorinija. U njegovu slučaju ovo je još fascinantnije jer se radi o vremenu u kojem je ekologija bila u povojima, a razina poznavanja prirodnih činjenica i procesa neusporedivo manja nego danas. I tu dolazimo do drugoga „sloja“ ove problematike – vremenske razlike. Mudar analitičar neće nikada pasti u zamku i vrednovati jedno vrijeme kriterijima drugoga vremena. Jer, to su kruške i jabuke – stvari koje se međusobno ne mogu uspoređivati. No zanimljivo je vidjeti koliko je neki čovjek iz prošlosti mogao gledati unaprijed. A Petar Lorini je doista mogao.

U temeljima njegove misli, njegova razumijevanja problematike, a time onda i kreativnog doprinosa u rješavanju problema u budućnosti, bilo je veliko znanje – vrlo široko u geografskom smislu, a i duboko u smislu poznavanja prirodnih procesa. Tako je značajan dio svoga kapitalnog djela „Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskoga mora“ posvetio fizikalno-kemijskim osobinama Jadranskoga mora i njihovom utjecaju na njegov živi svijet, a koji je također vrlo detaljno obradio. Poznavanje vrlo specifičnih ekoloških osobitosti pojedinih vrsta posebno dolazi do izražaja u pojedinim slučajevima, kao primjerice kod razmatranja problematike potencijalnog uzgoja školjkaša.

Utjecaj ribolovnih alata i tehnika

U cijelom Lorinijevu djelu uočljiva je svijest o povezanosti prirodnih procesa i bogatstva ribljeg fonda, a u sklopu te svijesti onda i pojedini ekološki problemi prouzročeni baš ribarskom djelatnošću. Ipak, skoro je smiješno uopće razmišljati da je ovakva ili onakva ribarska praksa, temeljena na tehnologijama devetnaestog stoljeća, mogla prouzročiti ozbiljne ekološke probleme u moru. Autoru ovih redaka to je najviše upalo u oko prigodom Lorinijeva opisa ribarske tehnike kočarenja. Prema njemu, kočarenje su započeli ribari iz Chioggie (dakle, iz plitke lagune), koji su svoje malene i kratke kočice vukli jedrenjacima (Sl. 1). Hej, jedrenjacima! Posve bez motornog pogona. Kada današnji promatrač te podatke usporedi s današnjom praksom kočarenja ogromnim mrežama na velikim dubinama, koje vuku veliki brodovi s motorima od više stotina konjskih snaga, s pravom se može zapitati – pa zar je tada uopće i moglo biti nekih bitnijih ekoloških problema uzrokovanih ljudskim djelovanjem?

Slika 1. Kočarenje bragocom u bočnoj plovidbi na jedra (www.morski.hr, autor N. Bojmić)

Još je zanimljivije njegovo razmatranje tehnologija lova male plave ribe uz pomoć svijetljenja. U vrijeme o kojemu piše Lorini očigledno su različite varijante ferala bile tek u povojima, a glavna ova vrste ribolova odvijala se uz pomoć svijetljenja vatrom od borovine (Sl. 2.). Upravo vezano uz ovu tehnologiju, on navodi današnjem čitatelju posve nevjerojatan podatak o negativnom utjecaju na okoliš. Naime, ova je tehnologija trošila iznimno velike količine borovine, tako da je kompletna obala ostala praktički bez borovih šuma. Lorini, doduše, ovaj problem tretira više kao ribarski, odnosno financijski, a ne toliko kao ekološki, ali očigledno je, kada se ovo stavi u kontekst ukupnoga njegova rada, da je on itekako svjestan i ekoloških implikacija.

Slika 2. *Svičalo na borovu luč* (Ribarski muzej u Vrboskoj, foto A. Damjanić)

Slično gornjem, ali puno manje naglašeno, Lorini spominje i ugroženost „sitnogorice“ pretjeranim branjem šiba za pletenje vrša. Ovaj je problem očigledno puno manjih razmjera nego uništavanje borovine i praktički je bez gospodarskih reperkusija, pa je njegovo spominjanje isključivo ekološki motivirano.

U svome već spomenutom djelu „Ribanje i ribarske sprave...“ Lorini je velik prostor također posvetio alatima i tehnikama ribolova, a u opisu pojedinih među njima nije propustio naglasiti i detaljno opisati njihovu štetnost i neprihvatljivost za život u moru. Vrijedi se osvrnuti na opis svake pojedine štetne tehnike i procijeniti je iz perspektive današnjega poznavanja ekologije mora.

Tehnika lova gavunarom „pod kamenje“ uključivala je plašenje ribe bacanjem kamenja s obale, kako bi se ona zabijala u mrežu. Takva je praksa, ako je često ponavljana na istoj lokaciji, s vremenom drastično mijenjala karakter morskoga dna i time dovodila do lokalnog poremećaja ekosustava. Posebno je naglasio da ribari tako „duše morską travu“ (Lorini, 1903., 66), dakle raširenu morską cvjetnicą posidoniju, čije su guste livade od fundamentalne važnosti za bioraznolikost u moru. Te smo važnosti danas još svjesniji, s obzirom na veće poznavanje procesa u moru, a posebno neke nove vrlo velike ugroze, koje danas dolaze izvan sektora ribarstva. Zanimljivo je da Lorini u svom vrlo detaljnom opisu života u moru vrlo malo prostora posvećuje morską flori, što može značiti da nije imao dubljih spoznaja o važnosti livada posidonije. Ipak je, unatoč tomu, „instinktivno“ upozorio na potrebu zaštite tih livada.

Zanimljivo, štetnom učinku migavice, vrste obalne potegače, očigledno već i u njegovo doba zloglasne, ne posvećuje previše prostora. Tek je naziva „zloglasna ostavština“ (Lorini, 1903., 76) i spominje njezine „teške posljedice... u koje posljedice još svi ne vjeruju“ (Lorini, 1903., 76).

Nešto je više prostora posvetio mreži „gripo“, koja je „gusta istarsko-tršćansko-gorička potegača“. O štetnom utjecaju ove mreže na morską dno on dalje kaže: „Na donjem konopu su debela olova, sve jedno tik do drugoga, kako bi mreža pri potezanju ne samo plazila po dnu, nego ga baš derala. Kad se ovomu deranju morskoga dna, pri kojem se čupaju morske trave i gnječe riblja jaja, doda pretjerana gustoća tega u ovoj mreži, uslijed koje satiru se i najsitnije ribice, lako ćemo se pojmiti, koliko je gripo štetan i kako bi dobro bilo da ga sasvim nestane.“ (Lorini, 1903., 80).

Slično procjenjuje i strašin, također vrstu potegače, koji naziva „prilično štetonosan izum, koji struže i muti dno, ter guli morską mahu“ (Lorini, 1903., 80).

Hidrotehnički zahvati i živi svijet u moru

Ako se odmaknemo od naveliko citiranoga djela „Ribanje i ribarske sprave...“ i potražimo primjere konkretnih situacija u brojnim i vrlo raznolikim Lorinijevim drugim spisima, također možemo pronaći pravo bogatstvo njegova znanja i razumijevanja prirodnih procesa, detaljnoga poznavanja biologije pojedinih ribljih vrsta i sl. Tako je u studiji „Sulla pesca nell' estuario narentano“ (HR-DAZD-370 Državni arhiv u Zadru, Osobni fond Petra Lorinija, 1861. – 1950., Kut. 1, Sign. 53) velik prostor posvetio problematici antropogenog utjecaja u delti Neretve. Već u to vrijeme (1903.), poslije prvih, još vrlo skromnih intervencija u riječno korito i okolne močvarne površine, uočava se ogroman pad ulova nekih vrsta riba na širokom području miješanja morske i slatke vode. Lorini tu detaljno obrađuje pojedina jezera i vodotoke razgranate delte, te pronalazi razloge drastičnoga pada količina pojedinih vrsta. Pedantno analizira svaki segment novopodignutih brana, ustava, obala i propusta, te pojašnjava kako te konstrukcije utječu. Generalno, sve one smanjuju mogućnosti slobodnog fluktuiranja vodenih masa, pa time onda i slobodnog prolaza riba. Poznavajući biologiju pojedinih ribljih vrsta, on također precizno opisuje što posebno smeta svakoj od vrsta. I, dakako, dosljedan sebi, a i svrsi same studije, pored konstatiranja problema, predlaže i mjere za njihovo rješavanje.

Iz perspektive poznavanja današnje delte Neretve, koja je skoro posve ostala bez nekadašnjih močvarnih površina, možemo samo pretpostaviti kako bi ona danas izgledala, da su za zahvate „melioracije“ (prema kasnolat. *melioratio* = poboljšanje) rađene opsežne studije poput ove Lorinijeve. U tome bi slučaju šteta po prirodni okoliš bila neusporedivo manja. Premda, kako smo već konstatirali, nije dobro miješati kriterije različitih vremenskih epoha, ovaj slučaj pokazuje kako je Lorini doista bio ispred svoga vremena u onom doista dokazano pozitivnom smislu. On je razmišljao ekološki u vremenu koje ekologiju nije poznavalo. Tek današnje vrijeme i njegove spoznaje retroaktivno ukazuju na nesumnjivu štetu koja je učinjena. Pritom smo skloni zaključiti kako je sve bilo zapravo i neizbježno. Ali očigledno nije, jer Petar Lorini dokazuje da je i u njegovo vrijeme, doduše samo sporadično, postojala svijest i znanje potrebno za zaštitu prirode.

U istom se spisu Lorini dotiče i problematike neracionalnog ribolova, koji pravi preveliku štetu u ribljim populacijama, primjerice izlovom nedoraslih mladih primjeraka. To je svakako danas jedno opće mjesto u razmatranju ribolovnih tehnika i propisa koji ih prate, ali valja biti svjestan da u Lorinijevo vrijeme to nije bilo toliko osviješteno, vjerojatno čak i na određenim razinama upravljanja, a pogotovu na razini ribara na terenu.

Ekološki pristup u radu ribarskog nadzornika

Osim u svome „knjiškom“ radu, Lorini je svoje poznavanje ekologije mora u najširem smislu promovirao i primjenjivao i u svome svakodnevnom poslu ribarskog nadzornika u Pomorskoj vladi. Tako se, prema Basioliju (1973.), pored ostaloga zalagao i za određivanja razumnih lovostaja za pojedine skupine morskih organizama, zabrane štetnih alata i sl. Sve u skladu sa svojom slikovitom, često citiranom mišlju o moru kao njivi, koju ne treba sijati, nego samo žeti, ali ta žetva treba biti razborita, a ne uništavanje. A u svome poznatom tečaju o morskom ribarstvu za pučke učitelje, održanom u Komiži 1897. godine (HR-DAZD-370 Državni arhiv u Zadru, Osobni fond Petra Lorinija, 1861. – 1950., Kut. 1., Sign. 50), uza svu ostalu vrlo široku i raznoliku ribarsku tematiku, dosta je prostora posvetio i sistematici, migracijama i rasplodivanju riba, štetnim ribolovnim praksama i sličnim „ekološkim“ temama. Dakle, takav je način razmišljanja i ta znanja nastojao prenositi ne samo državnim institucijama, već i najširim krugovima običnih ribara, kako bi podizao njihovu svijest.

Potreba sustavnog istraživanja Jadrana

Razmatrati o aspektu zaštite prirode i, s tim usko povezano, njezina proučavanja, u djelu Petra Lorinija, bilo bi nepotpuno, pa čak i promašeno, ako se pritom ne bismo osvrnuli na njegovo zalaganje za osnivanje institucije koja bi se time bavila. Doduše, već su i u njegovo vrijeme postojale dvije takve institucije – u Rovinju i Trstu – ali njima je nalazio manu što su bile isključivo znanstveno orijentirane. Kao osoba koja je pratila svjetsku znanstvenu literaturu i praksu te koristila tako stečena znanja u svome radu, on je ipak uočavao potrebu prikupljanja konkretnih, znanstveno vrijednih informacija i iz našega mora. Stoga je zaključio da je potrebno „da se kod nas što prije zavede eksperimentalna postaja za proučavanje mora i morskih organizama“ (Lorini, 1903., 263). Također je predvidio, budući da je i sam Jadran relativno prostran i raznolik, da bi takvoj postaji najbolja lokacija bio Split, dakle otprilike negdje na sredini. Dao je u osnovi i „program rada“ te buduće institucije u sedam točaka. Danas doista u Splitu postoji takva institucija – Institut za oceanografiju i ribarstvo (Sl. 3.), koji danas i nije jedina ustanova takve vrste.

Slika 3. Institut za oceanografiju i ribarstvo (foto B. Jukić)

Umjesto zaključka – Petar Lorini u današnjem vremenu

Razmatrajući ekološku misao Petra Lorinija i općenito značenje njegove pojave u njegovom vremenu, nametne nam se misao o njemu u današnjem vremenu. Ne možemo u njegovim razmatranjima naći ništa, primjerice, o problemima urbanizacije i industrijalizacije i njihovih otpadnih voda ili invazivnih vrsta ili prekomjernog sidrenja u livadama posidonije itd. Pa i kada razmatra štete u okolišu izazvane ljudskim djelovanjem (npr. onodobnim kočarenjem ili prvim skromnim hidrotehničkim intervencijama u delti Neretve), to nam iz današnje perspektive djeluje tako benigno i nezatno. Mnogi ekološki problemi našega mora danas, njemu, odnosno njegovu vremenu, nisu bili poznati. Mnoga današnja znanstvena saznanja nije imao.

Pa ipak, nipošto ne smijemo bahato i superiorno pasti u napast da omalovažavamo Lorinija i njegov rad. On je živio u vremenu u kojem još nije bilo puno sustavnosti i organizacije u društvu, barem u usporedbi s današnjim vremenom. Ali društvo u kojem je živio težilo je tome, bilo je vrlo napredno

i razvijeno za svoje vrijeme i u svim se aspektima unapređivalo. U nekim je stvarima, slobodno se može reći, bilo superiorno i današnjemu vremenu. Tako se i on našao unutar sustava, unutar institucija, koje su prepoznale njegove nesumnjive kvalitete i dale mu visok položaj, kakav je bio primjeren osobi takvih sposobnosti. Ono što je u sustavu donekle već postojalo bilo je ribarstvo. Ono čega nije bilo, ali je Lorini tome utirao put, bila je ekologija, odnosno zaštita morskog okoliša i prirode. Danas se time bavi cijeli sustav znanstveno istraživačkih, zaštitarskih i sličnih državnih institucija, nevladinih udruga, pa i privatnih tvrtki. Sve ono što je Lorini razmatrao, danas radi upravo splitski IOR. Da, može se slobodno reći da je on bio čovjek-institut.

Može li onda danas postojati neki novi Petar Lorini ili više njih? Postoje deseci i stotine vrijednih znanstvenika, među njima vjerojatno i neki iznimni velikani duha. Ali današnje vrijeme tmskog i sustavnog rada više nije sklono njihovom isticanju. Ono u čemu je Lorini bio vizionar i prorok, danas je rutina. Ali držeći živom uspomenu na njega i njegovo vrijeme, čuvamo smisao naše današnje rutine, da se ona ne isprazni od sadržaja. Jer to bi bilo pogubno.

Izvori

HR-DAZD-370 Državni arhiv u Zadru, Osobni fond Petra Lorinija, 1861. – 1950., Kut. 1., Sign. 50, *Zahvala polaznika prvog nastavnog tečaja o ribarstvu u Komiži i priznanje Ministarstva za bogoštovlje i nastavu*, 11. rujna 1897.

HR-DAZD-370 Državni arhiv u Zadru, Osobni fond Petra Lorinija, 1861. – 1950., Kut. 1., Sign. 53, *Sulla pesca nell'estuario narentano*, 22. veljače 1903.

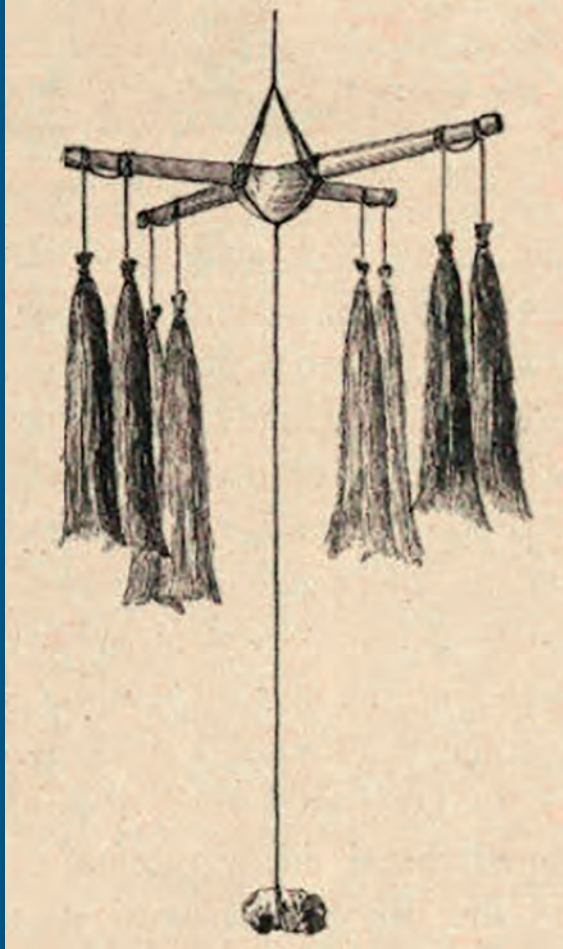
Literatura

Basioli, J. (1973.): Petar Lorini i njegovo djelo, *Morsko ribarstvo*, 25 (1), 1-3.
Lorini, P. (1903.): *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim vodama Jadranskoga mora*, C. K. Naklada školskih knjiga, Beč.

Gvido Piasevoli

Ecological aspect of Petar Lorini's work

It is a very interesting and challenging task to evaluate the work of a fisheries expert from the late nineteenth and early twentieth century from the perspective of nature preservation in the two thousand and twenties. The central and first layer of this problem – which is unrelated to time periods – consists in the fundamentally different approach or, rather, the state of mind of experts for the exploitation of natural resources (in this case fishermen) and those who are experts in protecting natural balance and biodiversity. Although experts for the exploitation of natural resources always start from the utilitarian point of view, they often have a great deal of knowledge about ecology, and hold right views on nature protection. I dare say that this also applies to Petar Lorini. In his case, this is all the more fascinating because his was a time when ecology was still in its infancy, and considerably less was known about natural facts and processes than today. This is where the second “layer” of this issue emerges – historical differences. A wise analyst will never fall into the trap of judging one era on the merits of another. These are apples and oranges - things that cannot be compared to each other. But it is interesting to see how far ahead a man from the past was able to see. And Petar Lorini was able to see far. Lorini's ecological reflections and his general significance in his time beg the question of contemporary evaluation of this figure. We cannot find anything in his considerations, for example, on the problems of urbanization and industrialization and the resulting wastewater, or on invasive species and excessive anchoring in *Posidonia* meadows, etc. Even when he does address environmental damage caused by human activity (e.g. by trawlers or the first modest hydrotechnical interventions in the Neretva delta), from today's perspective it seems so benign and insignificant. Many environmental problems that exist in our sea today, were not known to him or in his times. Understandably, Lorini did not have access to the scientific insights available today.

Inženj (sprava za lov koralja) (Lorini, 1903., 163)

Hrvoje Bazina

Centar za jadransku onomastiku i etnolingvistiku Sveučilišta u Zadru
hbazina20@unizd.hr

Nikola Vuletić

Centar za jadransku onomastiku i etnolingvistiku Sveučilišta u Zadru
nvuletic@unizd.hr

LORINI I NAŠE RIBARSKO NAZIVLJE (MORSKA FAUNA I RIBARSKE SPRAVE)

Lorinijevo djelo o ribanju na istočnome Jadranu prvi je cjelovit pregled morskoga ribarstva na hrvatskome jeziku. Lorini je, kao Saljanin, bio predstavnik pučke ribarske tradicije čiji je leksik duboko prožet inojezičnim utjecajima. S druge strane, pripadao je prosvjetnome sektoru koji se u to vrijeme oduševljavao novoštokavskom jezičnom ideologijom i u kojemu su bile vrlo izražene purističke tendencije. S obzirom na to, u ovome se radu razmatra koju je jezičnu strategiju Lorini odabrao u djelu namijenjenu prije svega obrazovanju ribara. Iščitavanje stranica njegova *Ribanja* pokazuje da se Lorini, iako u nekoj mjeri sklon purizmu, postavlja pragmatično. Dok je na općoj razini jezik njegove knjige vjeran tada dominantnoj jezičnoj ideologiji, na terminološkoj se razini Lorini ciljanoj publici obraća mahom njoj poznatim, tradicionalnim leksikom.

Uvod

Ovaj rad klasičnome djelu Petra Lorinija (Lorini, 1903.), saljskoga ribara, ribarskoga stručnjaka i inovatora, učitelja i pučkoga prosvjetitelja, pristupa iz etnolingvističke perspektive.¹ Već je Vidović istaknuo da to djelo sadrži pravo bogatstvo narodnoga ribarskog nazivlja (Vidović, 1982., 780).² No Lorinijevo

¹ Poimanja termina *etnolingvistika* znatno se razlikuju od škole do škole. Potpisnici ovih redova najbliži su definiciji etnolingvistike kao discipline koja proučava „jezičnu poruku s obzirom na ukupnost komunikacijskih okolnosti“, što iziskuje „poznavanje svega kulturnog konteksta proučavane zajednice“ (Pottier, 1970., 3, 11). Riječ je, dakle, o situacijskome pristupu govornome činu „u antropološkome kontekstu“ (Hymes, 1964., xxiii), kao i o etnološki impostiranome proučavanju „odnosa između jezika, kulture i društva“ (Fribourg, 1978., 116; usp. također Cardona, 1976., 14-15, 73-74).

² To je iz Vidovićeve, leksikografske perspektive neobično važno. Dovoljno je podsjetiti da ćemo u Lorinija naći prve objavljene potvrde naziva za mnoge dijelove ribarske opreme, kao i za čitav niz talasozoonima.

Ribanje nije nastalo iz jezikoslovnih ili etnografskih pobuda, za razliku od Zorina rada o ribarstvu (Zore, 1869.) ili drugih vrijednih zapisa o pučkoj ribolovnoj praksi koji se u to vrijeme objavljuju na stranicama *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena* (usp. npr. Žic, 1902.; Ivanišević, 1904.). Lorinijevi iscrpni opisi tadašnje ribarske prakse, ribarskih plovila i sprava u službi su utvrđivanja stanja u tome gospodarskom sektoru, iz čega se izvode opetovani prijedlozi za poboljšanje i održivost ribarstva. Leksičko bogatstvo na koje upozorava Vidović, iako ima dokumentarnu vrijednost, odraz je ne dokumentarističke namjere, već nastojanja da se uspostavi što uspješnija komunikacija s ciljanom publikom. Iz etnolingvističke perspektive, temeljno pitanje nije zastupljenost pučkoga ribarskog leksika u Lorinija, već funkcija toga leksika, s obzirom na komunikacijsku namjeru i na jezičnu ekonomiju govorne zajednice.³ Riječ je o njegovoj funkcionalnoj valorizaciji unutar standardnojezične tehničke proze, i to tako da dijalektalni leksik postaje stručno nazivlje jedne profesionalne zajednice.⁴

Kontekst

Lorinijeva terminološka praksa vrijedna je pažnje s obzirom na širi jezični i sociolingvistički kontekst u kojemu nastaje njegovo djelo. Njegovo je *Ribanje* objavljeno u vrijeme kada je u procesu standardizacije hrvatskoga jezika prevladala vukovska struja (usp. Katičić, 2013., 218-219). Tijekom toga procesa ostao je zanemaren, osim u dubrovačkim filološkim krugovima, maritimni leksik, stran interesima i uzorima vodećih hrvatskih vukovaca.⁵

³ U smislu Hymesove etnografije govora (Hymes, 1962.).

⁴ Iako je točno da se Lorini ne bavi eksplicitno terminološkim pitanjima (usp. Vidović, 1982., 780), neizravna je posljedica njegova angažmana upravo afirmacija nazivlja kojim se koristi. Ne treba zaboraviti specifičnu društvenu težinu njegova položaja, kao ni ugled nakladnika. Riječ Lorinijeva riječ je visoka državnog službenika, ribarskoga nadzornika za Dalmaciju i Primorje, a objavljuje je carsko-kraljevska naklada školskih knjiga.

⁵ Posljedice toga stanja još će se dugo osjećati. Ako se Deanović u sastavljanju lijeve strane hrvatskosrpsko-francuskoga rječnika (1956.), kada je riječ o maritimnoj sastavnici, izdašno oslanjao na svoj dubrovački govor (usp. Franić, 2018.), nije to bio odraz kampanilizma, već činjenice da je upravo dubrovački maritimni leksik bio rano i solidno dokumentiran. Konačno, to što se Vinja, trideset godina kasnije, u svojoj *Jadranskoj fauni* (Vinja, 1986.) našao ponukanim dati novi prijedlog standardnoga nazivlja za morsku faunu, svjedoči o kontinuitetu nebrige za naš maritimni leksik.

Standardizacijski polet sustavno je zahvatio tek nautičku komponentu toga leksika, na kojoj se ustrajno i marljivo radilo zbog potreba pomorskih škola. Ideološki sukob između purista i tradicionalista unutar nautičke struke, koje idealno predstavljaju Božo Babić i Juraj Carić, zgodno ilustrira problem u kojem se našao Lorini.⁶ Kako je poznato, maritimni leksik hrvatskih govora duboko je prožet elementima iz neslavenskih jezičnih slojeva, pri čemu po starosti prednjači dalmatoromanski sloj, a po udjelu mletački.⁷ Tko je, poput Lorinija, htio pisati o ribarstvu, nužno se našao pred pitanjem terminološkoga izbora: osloniti se na pučki ribarski leksik, sa svim njegovim romanizmima, ili predložiti novu terminologiju. Raspoloživi standardnojezični priručnici, ravnodušni prema maritimnoj kulturi, nisu bili ni od kakve koristi. Ako je sklonost purističkim tendencijama bila izražena u prosvjetnome sektoru kojemu je Lorini pripadao, bilo je u njemu i drukčijih glasova. Dubrovački filolog Luko Zore, Lorinijev kolega iz zbornice zadarske preparandije, i Juraj Carić, ugledni pomorski pisac, bili su protivnici jezičnoga purizma (usp. Vidović, 1982., 776-777, 782-784). Zore je upravo na primjeru ribarskoga leksika pokazao kako je trebala izgledati dosljedna primjena vukovske metodologije, da je do nje ikada došlo: „Pobiranjem riječi i izraza po puku, eto kako se vodi jezik po savršenosti, a ne bog zna kakovijem gatanjem i drugijem znanstvenijem preobraživanjem, jer tijekom načinom gubi se izvornost jezika ne samo u pojedinijem riječima, nego i u čitavijem periodima [...]“ (Zore, 1869., 321).

Lorinijeva terminološka praksa

Lorini je bio ustrajan pobornik uvođenja hrvatskoga jezika u dalmatinske škole (usp. npr. Zaninović, 1979., 243-244), no o njegovim pogledima na jezik nemamo potanjih spoznaja. Iz nekih se značajki njegova *Ribanja* dade zaključiti da je bio blizak dubrovačkim vukovcima i da je u njihovim pisanim radovima gledao svojevrsni jezični model.⁸ Koliko zahvaljujući njihovu

⁶ O stajalištima i doprinosu jednih i drugih iznošena su vrlo različita stajališta, usp. npr. Vidović, 1982. i Stolac, 1998.

⁷ O ovoj problematici pisalo se mnogo i znalački, no u nedostatku ažurirane i akribične sinteze, još uvijek je uputno osloniti se na klasičnu Skokovu studiju (Skok, 1933.), kao i na korisne Deanovićeve pregledne radove (npr. Deanović, 1966.).

⁸ U tome smislu valja podsjetiti da je Lorini vojni rok odslužio u Dubrovniku te da se družio s Perom Budmanijem (Zaninović, 1979., 242-243). Grandovljevi podatak o školovanju u Dubrovniku (Grandov, 1956.) uvjerljivo je opovrgao Zaninović (1979., 241, bilj. 3).

utjecaju, a koliko zahvaljujući svome nahodaženju, ne možemo sa sigurnošću reći, no Lorini je terminološki izazov pred kojim se našao riješio tako da je odlučio ribarima govoriti njihovim riječima. Vidović je, doduše, utvrdio da se u Lorinijevu opisu ribarskih plovila nađe „poneki pokušaj da jedan ili drugi izraz stranoga porijekla zamijeni nekim našim“ (Vidović, 1982., 780).⁹ No takvi su pokušaji, sve u svemu, nesustavni, kako se vidi iz sljedećih primjera, u kojima Lorini daje prednost ustaljenim romanizmima (kurziv je naš) i gdje višečlani termini slijede romanski tvorbeni obrazac:

- (1) *Batel ima jambor od trinketa i onaj od majstre. (54)*¹⁰
- (2) *Kolumba mu je razita po svoj dužini broda; ta se greda sprijeda sljubila s karocom od prove [...]. Na zadnjoj trećini palube – kasar od krme [...]. (58-59)*
- (3) *Na sredini trastana stoji jambor, a na njemu lantina [...]. (59)*

Lorinijeva opredijeljenost za pučko nazivlje još je izrazitija u području leksika morske faune. Njegov je popis „Fauna Jadranskoga mora“ (18-39) ograničen „na same vrsti koje interesuju ribarstvo“ (18, bilj. 1). Lorini je znanstvene nazive vrsta popratio, gdje god mu je to bilo moguće, odnosnim hrvatskim nazivima te talijanskim (nerijetko zapravo mletačkim) i njemačkim sinonimima. Pritom je izrijeком pozvao čitatelje da sami dopune građu, ondje gdje je njemu naziv ostao nepoznat (18, bilj. 3). Ima tu učenih novotvorenica koje nisu ograničene samo na vrste koje narod ne imenuje, npr. *nakitorep srebrni* za *Lepidopus caudatus* (21), *šarko crljeni* za *Xyrichtys novacula* (26), ali i *dugoplotica* za *Coryphaena hippurus* (22), vrstu koju narod mahom zove *lampuga*, na Kvarneru i *kataluc*, ili pak *kamotoč* za školjkaša koji narod zove samo *prstac* ili *datal(a)*. Ovamo se mogu pribrojiti i dvočlani nazivi u kojima je narodnome nazivu dodan neki atribut koji upućuje na razlikovnu fizičku značajku odnosne vrste, na primjer:

⁹ Pritom *naš* ovdje treba razumjeti kao ne-romanski jer novotvorenice poput *podnica* ili kalkovi poput *mrtva strana* nisu „naši“ po tadašnjoj pučkoj uporabi, kao što nije „naš“ ni rusizam *paluba*. Nasuprot tome, jesu naši, po kriteriju stoljetne uporabe i ukorijenjenosti u pučkome govoru, odgovarajući romanizmi *pajol*, *mrtva banda* i *kuverta*.

¹⁰ Kako bismo rasteretili tekst, u nastavku se na stranice Lorinijeva *Ribanja* referiramo samo odnosnim brojem u zagradama.

- (4) *jagln mačokljuni* za *Xiphias gladius* (22);
- (5) *gaun hrskavac* za *Atherina mochon*, u aktualnoj nomenklaturi *Atherina boyeri* (25);¹¹
- (6) *ugotica dugonosica* za *Gadus euxinus*, u aktualnoj nomenklaturi *Merlangius merlangius* (26).

Ipak, na Lorinijevu popisu najčešći su čisti narodni nazivi. Ti nazivi dijelom potječu iz dostupnih radova referentnih zoologa poput Brusine, Kišpatića, Kolombatovića i drugih, no uglavnom odražavaju Lorinijevo osobno iskustvo i njegovu bliskost dubrovačkim krugovima.¹²

Na različitim mjestima u knjizi Lorini daje prvenstvo sad ovim, sad onim narodnim nazivima, ali često navodi sinonime, kako bi čitatelji širom Dalmacije razumjeli o kojoj je vrsti riječ. U popisu vrsta (18-39), tako se na prvome mjestu javlja sad dubrovački, sad drugi regionalni naziv, što nije u vezi s abecednim redom naziva.¹³ Pogledajmo nekoliko primjera:

- (7) lubin [srednjodalmatinski], smudut [dubrovački], agač [sjevernodalmatinski – zadarski];
- (8) pirka [srednjodalmatinski i šibenski], pijerka [dubrovački];
- (9) sopa [dubrovački], salpa [sjeverno- i srednjojadranski];
- (10) ušata [sjeverno- i srednjojadranski], ukljata [dubrovački];
- (11) komarča [srednjodalmatinski], ovrata [dubrovački], podlanica [zadarski];
- (12) skuša [srednjodalmatinski i šibenski], vrnut [dubrovački];
- (13) polanda [dubrovački], palamida [sjeverno- i srednjojadranski];
- (14) orhan [dubrovački], gof [sjeverno- i srednjojadranski];
- (15) ugor [srednjodalmatinski i šibensko-biogradski], gruj [dubrovački].

¹¹ Status pojedinih sinonima u aktualnoj znanstvenoj nomenklaturi provjeravali smo u bazi *World Register of Marine Species* < <https://www.marinespecies.org/index.php> > [pristup: 22. travnja 2022.].

¹² Koncem 19. st. tek je bio započeo rad na prikupljanju pučkih naziva za morske životinje (usp. npr. Hirc, 1897.; Kosić, 1889.). Zanimljivo je da Lorini među svojim referencama ne navodi Kosićeve radove o narodnim nazivima dubrovačkoga područja (Kosić, 1889., 1891.).

¹³ Spoznaje o prostornoj distribuciji pojedinih naziva crpimo iz Vinjinih popisa (Vinja, 1986.) te iz naših terenskih istraživanja.

Kod nekih vrsta izostalo je navođenje sinonima. Tako na ovome popisu uz *gira* nema zadarskoga sinonima *manula*, uz *lokarda* nema kvarnersko-primorskoga *plavica*, a uz srednjodalmatinsko *šnjur* nema sjevernodalmatinskoga *šarun*, ni južnoga *širun*. Drugdje su, međutim, ekskluzivnu prednost dobili sjevernodalmatinski nazivi: na popisu puževa nalazimo samo *ogrc* i *gamburata*, ne i splitsko *nanara* ili dubrovačko *narikla* u prvome slučaju, odnosno splitsko *škatar* ili dubrovačko *narikla* u drugome slučaju.

Nizovi sinonima prisutni su i izvan popisa, u opisu pojedinih ribarskih sprava, kada je riječ o vrstama koje se njima love. Na primjer: „Opet je drugi panel za smudute – lubine, agače [...]“ (101). Ipak, tu Lorini daleko češće daje prednost nazivima koji su karakteristični za južnu Dalmaciju, odnosno za šire dubrovačko područje, kao što su *gera*, *ukljata*, *srdjela*, *polanda*, ili srednjodalmatinskim nazivima, kao što su *šnjur*, *komarča* i *lubin*. Ovakva praksa bit će s jedne strane odraz Lorinijeva pristajanja uz dubrovački model jezika, a s druge uvažavanja Kolombatovićeve autoriteta. Za oboritu ribu koristi pak skupni naziv *strgač* (u opisu ludra, 170), koji je najbolje potvrđen na šibenskome području.¹⁴

Osim popisa „Fauna Jadranskoga mora“, za našu je temu zahvalan pogled na „Azbučno kazalo hrvatskih imena riba“ (41-44) i na tablični popis vrsta s podacima o vremenu mriještenja (49-52). Nisu sasvim jasna načela kojima se Lorini vodio u sastavljanju kazala: u nekim se slučajevima s jednoga člana sinonimnoga niza dosljedno upućuje na ostale, u drugim slučajevima ne.¹⁵ Kako bilo, u kazalu se javljaju neki nazivi kojih nema na popisu „Fauna Jadranskoga mora“. Tako ovdje uz *bilizma* stoji *lica*, uz *luc* saljsko *tumburel*, uz *lubrak* varijanta *lumbraka*, uz *iverak* stoji *pasara* (tiskarskom greškom *parara*) itd. Nizu pučkih naziva kojih nema na popisu „Fauna jadranskoga mora“, ni u kazalu, Lorini daje prednost u tablici s podacima o mriještenju pojedinih vrsta. U njoj nalazimo naziv *drhtulja* za vrstu koja je na popisu samo *trntulja*; *Trygon pastinaca*, na popisu *viža žutulja* i *šunj žuti*, ovdje je *žutulja*; *Solen vagina*,

¹⁴ Mi smo *strgač* zabilježili u Šibeniku, Rogoznici, Vranjicu i na Zlarinu.

¹⁵ Tako, na primjer, uz *agač* stoje *smudut* i *lubin*; uz *lubin* stoje *smudut* i *agač*; uz *smudut* stoje *agač* i *lubin*. S druge strane, članovi niza *komarča* – *ovrata* – *podlanica*, u kazalu su predstavljeni ovako: uz *komarča* nema sinonima; uz *ovrata* stoje *lovrata* i *komarča*, ne i *podlanica*; uz *lovrata* stoje *podlanica* i *komarča*, ne i *ovrata*; uz *podlanica* stoje *komarča* i *ovrata*, ne i *lovrata*. Uz *skuša* stoji *vrnut*, no oblika *vrnut* nema kao natuknice u kazalu. Uz *salpa* stoji *sapa*, a nema dubrovačkoga *sopa*, oblika koji je u popisu „Fauna Jadranskoga mora“ na prvome mjestu. Dubrovačko *ukljata* ne javlja se uz *ušata*, ni samostalno.

školjkaš koji je na popisu, vjerojatno omaškom, nazvan *krastavica*, ovdje nosi naziv *šljanak*; venecijanizam *mušula* za *Arca noae* u ovoj je tablici zamijenjen pikantnim *pizdica*;¹⁶ *Cardium edule*, na popisu bez narodnoga naziva, ovdje je *čančica*; saljski venecijanizam *žotulj*, popraćen sinonimom *sipica*, u tablici stoji za vrstu koja je na popisu samo *bobić*; itd.

Spomenuli smo upravo dva venecijanizma. Lorini ih je, kao govornik mletačkoga, bez sumnje u stanju identificirati i u načelu ih izbjevati. Indikativan je, u tome smislu, popis naziva školjkaša (34-35), na kojemu nalazimo jedan jedini venecijanizam, *mušula*. Svi su ostali narodni nazivi slavenskoga porijekla: *krastavica*, *prnjavica*, *dagnja*, *ošćura*, *čaška*, *kapica*, *kopito*, *kamenica*.¹⁷ Vrlo raširene venecijanizme, kao što su *pidoć*, *kapesanta*, *oštriga* ili *vongola*, Lorini je zanemario. Međutim, neke venecijanizme Lorini ne pokušava zamijeniti, vjerojatno svjestan toga da alternativni nazivi nisu osobito prošireni. Takav je slučaj naziva *barakula*, *papalina* ili *pasara*.

Ako se u slučaju nazivlja morske faune mogao i htio osloniti na zoologe, kada piše o ribarskim spravama, Lorini pred sobom nema uzora ni autoriteta. Iz Zorina rada mogao mu je doći podstrek da uzme u obzir regionalnu raznolikost ribarskoga nazivlja, no Lorini je prvi koji o toj temi piše ne kao etnograf ili filolog, već kao stručnjak za ribarstvo.¹⁸ Već letimičan pregled njegova prikaza ribarskih sprava ne ostavlja mjesta dvojbi: Lorini je odabrao dosljedno korištenje narodnih naziva, bilo da je riječ o domaćim tvorbama po romanskome obrascu, kao što su *ciplara*, *gerara*, *lokardara*, *polandara* i sl., bilo da je riječ o izravnim mletačkim posuđenicama, kao što su *kogol*, *sanadiža*, *strašin*, *tarantela*, *vojga* i neke druge. Sasvim rijetko odlučuje se za terminološke inovacije. To su, na primjer, *ishodište* i *prihodište*, štokavizirane inačice sjevernodalmatinskih naziva *ishodišće* i *prihodišće* za točke na kojima počinje, odnosno završava topljenje potegače, pri čemu Lorini ne propušta

¹⁶ Malakonim *pizdica* inače u govorima sjeverne Dalmacije označava, od mjesta do mjesta, najrazličitije školjkaše, među njima i *Arca noae* (usp. Vuletić, Skračić, 2018., 144-145).

¹⁷ Zanimljivo je da za *Pinna nobilis* Lorini ne donosi naziv *periska* koji je danas posve prevladao u stručnoj literaturi i u medijima. Vinja (1986 II: 391) *periska* ne bilježi baš nigdje. Mi smo taj naziv kao domaći zabilježili samo u Bolu, Senju i Mošćeničkoj Dragi.

¹⁸ Valja napomenuti da se u hrvatskim prijevodima uredbi i pravilnika Pomorske vlade u području ribarstva koristilo upravo pučko nazivlje, kako se vidi iz priloga koje Lorini donosi u poglavlju „Ribarsko zakonodavstvo“ (204-241). Na primjer, u „Pravilima glede ljetnjeg ribolova“ od 1887. (224-237) nalazimo *trata*, *vojga*, *inčet*, *budeli*, *kunserba*, *kanjuš*, čak i *punta*, mjesto *rt*. Ne znamo tko je odgovoran za te prijevode s talijanskoga na hrvatski, ni je li Lorini imao kakve veze s njima.

naglasiti da se u drugim mjestima koriste nazivi *prva* i *zatega* (73). Uz *ishodište*, koristi i saljski termin *šijanje*. Još je jedan neologizam *kopljište*, pri čemu Lorini ističe da su narodni nazivi za taj dio potegače *talun* i *kolo*: „Kрила su privezana za smrekovo kopljište (nar. talun, kolo)“ (73).¹⁹ Međutim, za konop kojim je kopljište povezano s uzom za potezanje mreže koristit će romanizam *bregatura*. Ni njegove preferencije za leksik slavenskoga porijekla neće ga spriječiti da se, nakon što protumači da je *saka* „vreća“, a *goša* „srijeda“ mreže (73), u daljnjem izlaganju osloni upravo na romanizme.²⁰ Na primjer:

- (16) Kod krojenja mreže, [...] odrežu se dva tačno jednaka komada, koji sačinjavaju tako zvane goše, naime temeljne komade mreže. [...] tad ćemo gošu tako staviti, da kraći, živi kraj, bude okrenut put krila mreže, dulji put srijede, gdje će kasnije doći saka. (87)

U poglavljima o ribarskim spravama i tehnikama ribolova dubrovačko je nazivlje upadljivo manje prisutno, nego u pregledu faune. Bit će odraz ne samo Lorinijeva osobnog iskustva, već i veće gospodarske važnosti ribarstva na zadarskome i splitskome području, ali i nazadovanja ribarstva na jugu, o čemu piše i Kosić (1889). Ako je termin *srdjelara* (67) na formalnoj razini dubrovački, u opisu lova tom mrežom Lorini daje prednost nazivima *prtenjača* i *vojga*. U nizu drugih slučajeva, Lorini je skloniji nazivima koji su karakteristični za srednjodalmatinsko ili za sjevernodalmatinsko područje. Za zavoj na kraju mreže stajačice odabrao je sjevernodalmatinski i kvarnerski naziv *balig*, u inačici *baleg* (68), a ne neki od južnodalmatinskih sinonima, kao što su *vrč* ili *kulijer*. U opisu migavice, koju Lorini smatra „zloglasnom ostavštinom republike dubrovačke“ (76), nigdje se ne spominje dubrovački naziv *šabaka*.²¹ Kada govori o održavanju mreža, spominje samo *tanganje* (97), dok se na dubrovačkome području mreže *maste*. U opisu poklopne mreže (105) Lorini koristi svoj saljski naziv *orćas*, koji se u raznim varijantama

¹⁹ Leksem *kopljište* u svojim dijalektalnim realizacijama postoji u pučkome ribarskome nazivlju, ali označava držak ostiju, i to u govorima biogradsko-pašmanskoga područja te šibenskoga i srednjodalmatinskoga otočja (*kopišće*).

²⁰ Pritom se na dubrovačkome području zaista upotrebljava naziv *vreća* za krajnji dio potegače (usp. i Zore, 1869., 356.).

²¹ To upravo jest stari dubrovački naziv za migavicu, kako potvrđuju naša terenska istraživanja. Zore ističe: „Po ostalom našem primorju jedna vrsta gori opisane dubrovaške šabake, zovu [sic] se migavica. Ona nije spletena od konca, nego od debele tunje, u ostalomu šabakom sačinjava jednu pa istu stvar“ (Zore, 1869., 359).

susreće širom sjeverne i srednje Dalmacije, uz neretvanski sinonim *sačmarica*, a ne dubrovačko *rečijak*, što je mogao naći u Zore (Zore, 1869., 361).²² Drugdje opet poseže za eksplikativnom vrijednošću sinonima. Tako uz sjevernodalmatinsko-kvarnersko *oprara* koristi i dubrovačko *janka* (106), a uz saljski naziv *bjankarica* za jednu od brodica koje sudjeluju u lovu svjetlom i potegačom podsjetit će i na hvarsko, odnosno viško *sinjol* (119).

Današnje bi ribare moglo iznenaditi što se u opisu dijelova ondašnje koće, što su je za sobom vukli bragoci na jedra, Lorini služi samo mletačkim terminima *cogollo*, *sacco*, *corpo de ré* i *paré*. Koća je početkom 20. st. još uvijek mreža koja je na ovoj strani Jadrana poznata samo iz prakse čozotskih ribara.

Zaključak

Lorini je kao prosvjetni djelatnik, usto i svjedok izrazite talijansko-hrvatske diglosije u Zadru, zasigurno bio osjetljiv na jezična pitanja. Iako se ne može reći da nije u određenoj mjeri bio sklon purizmu, ta se osjetljivost na stranicama *Ribanja* pretočila u svojevrsni jezični utilitarizam, dijelom možda i pod utjecajem Lorinijevih dubrovačkih veza. Lorinijev je interes prvenstveno usmjeren na sadržajnu stranu problematike o kojoj piše. Nije mu namjera ukrotiti pučko ribarsko nazivlje, niti nametati novu, „čišću“ terminologiju. Upravo suprotno, u korištenju pučkoga nazivlja, takvoga kakvo jest, u njegovoj dijatopskoj raznolikosti, uvidio je didaktičku prednost koju dobar učitelj i prosvjetitelj ne smije propustiti. Može se reći da je Lorini, intimno uronjen u antropološki kontekst ribarske zajednice zahvaljujući svome porijeklu, umješno proniknuo u jezičnu ekonomiju ciljane publike. Odlučivši se obratiti ribarima njihovim riječima, kako bi ih pridobio za svoju viziju održiva ribarstva, proveo je funkcionalnu valorizaciju dijalektalnoga leksika u okvirima tehničke proze i u svome ga *Ribanju* prenio u stručno nazivlje.

²² Mi na Premudi i u Velartu bilježimo *arćôâš*, na Silbi, u Zaglavu, Malom Ižu i na Ravi *arćqš*, na Olibu *raćqš*, u Molatu *arćuâš*, u Kalima *vrićuâš*, u Tkonu *oćâš*, u Trogiru *orćâš*, u Sumartinu *arćâš*, u Bolu *arćos*, u Vrboskoj *orćôs* itd.

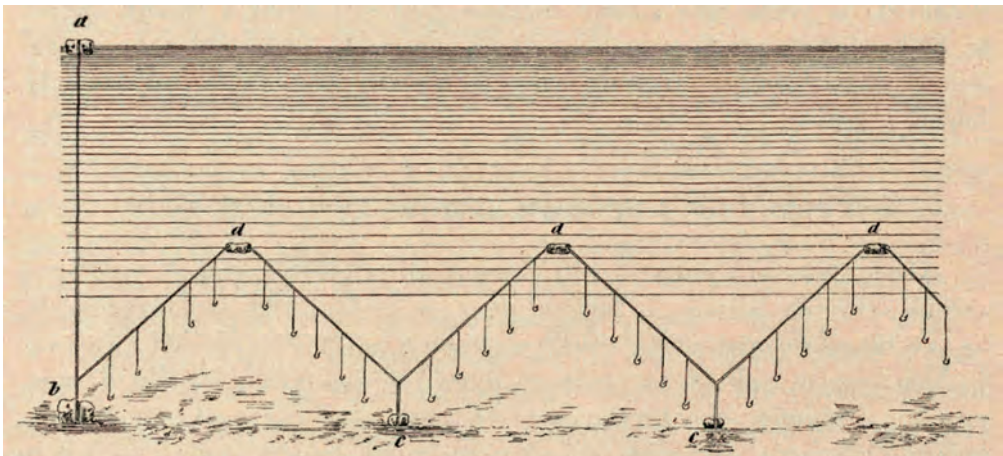
Literatura

- Cardona, G. R. (1976.): *Introduzione all'etnolinguistica*, Il Mulino, Bologna.
- Deanović, M. (1966.): Stratifikacija naših pomorskih i ribarskih naziva po njihovu porijeklu, *Pomorski zbornik*, 4, 735-744.
- Franić, I. (2018.): Elementi dubrovačkoga idioma u hrvatskome stupcu hrvatsko-francuskog rječnika Dayrea, Deanovića i Maixnera, *Poglavlja iz romanske filologije: u čast akademiku Augustu Kovačecu o njegovu 80. rođendanu* (ur. N. Lanović i dr.), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF-press, Zagreb, 237-256.
- Fribourg, J. (1978.): Vers l'ethnolinguistique, *La Linguistique*, 14 (2), 103-116.
- Grandov, Š. (1956.): Petar Lorini, *Zadarska revija*, 5 (1), 49-52.
- Hirc, D. (1897.): Građa za narodnu nomenklaturu i terminologiju životinja. I. Narodna imena riba, *Nastavni vjesnik*, 5, 160-174.
- Hymes, D. (1962.): The Ethnography of Speaking, *Anthropology and Human Behavior* (ur. Th. Gladwin i W. C. Sturtevant), Anthropological Society of Washington, Washington, 13-53.
- Hymes, D. (1964.): *Language in Culture and Society*, Harper, New York, pp. xxxv + 764.
- Ivanišević, F. (1904.): Pojica. Narodni život i običaji, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 9, 191-326.
- Katičić, R. (2013.): *Hrvatski jezik*, Školska knjiga, Zagreb, pp. 283.
- Kosić, B. (1889.): Gragja za dubrovačku nomenklaturu i faunu riba, *Glasnik Hrvatskoga naravoslovnoga društva*, 4, 273-299.
- Kosić, B. (1891.): Dodatak dubrovačkoj nomenklaturi i fauni riba, *Glasnik Hrvatskoga naravoslovnoga društva*, 6 (1-6), 204-215.
- Lorini, P. (1903.): *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora*, C. k. naklada školskih knjiga, Beč, pp. 266.
- Pottier, B. (1970.): Le domaine de l'ethnolinguistique, *Langages* 18, 3-11.
- Skok, P. (1933.): *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*, Jadranska straža, Split, pp. 184.
- Stolac, D. (1998.): *Hrvatsko pomorsko nazivlje: Božo Babić i njegovi prethodnici i nastavljači*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, pp. 171.
- Vidović, R. (1982.): Povijest rada na sakupljanju i obradi naše pomorske terminologije (od početka do Drugoga svjetskog rata), *Mogućnosti*, 29 (8-10), 770-803.
- Vinja, V. (1986.): *Jadranska fauna: etimologija i struktura naziva*, Logos/JAZU, Split/Zagreb, pp. 558.
- Vuletić, N., Skračić, V. (2018.): *Leksik morske faune u sjevernoj Dalmaciji. Prvi dio: rječnik pučkoga nazivlja*, Sveučilište u Zadru, Zadar, pop. 287.
- Zaninović, M. (1979.): Petar Lorini (1850 – 1921), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio društvenih znanosti*, 18 (8), 241-252.
- Zore, L. (1869.): O ribanju po dubrovačkoj okolici sa dodatcima iz ostalog našeg primorja, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, 10, 321-368.
- Žic, I. (1902.): Vrbnik (na otoku Krku), *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 7 (2): 295–353.

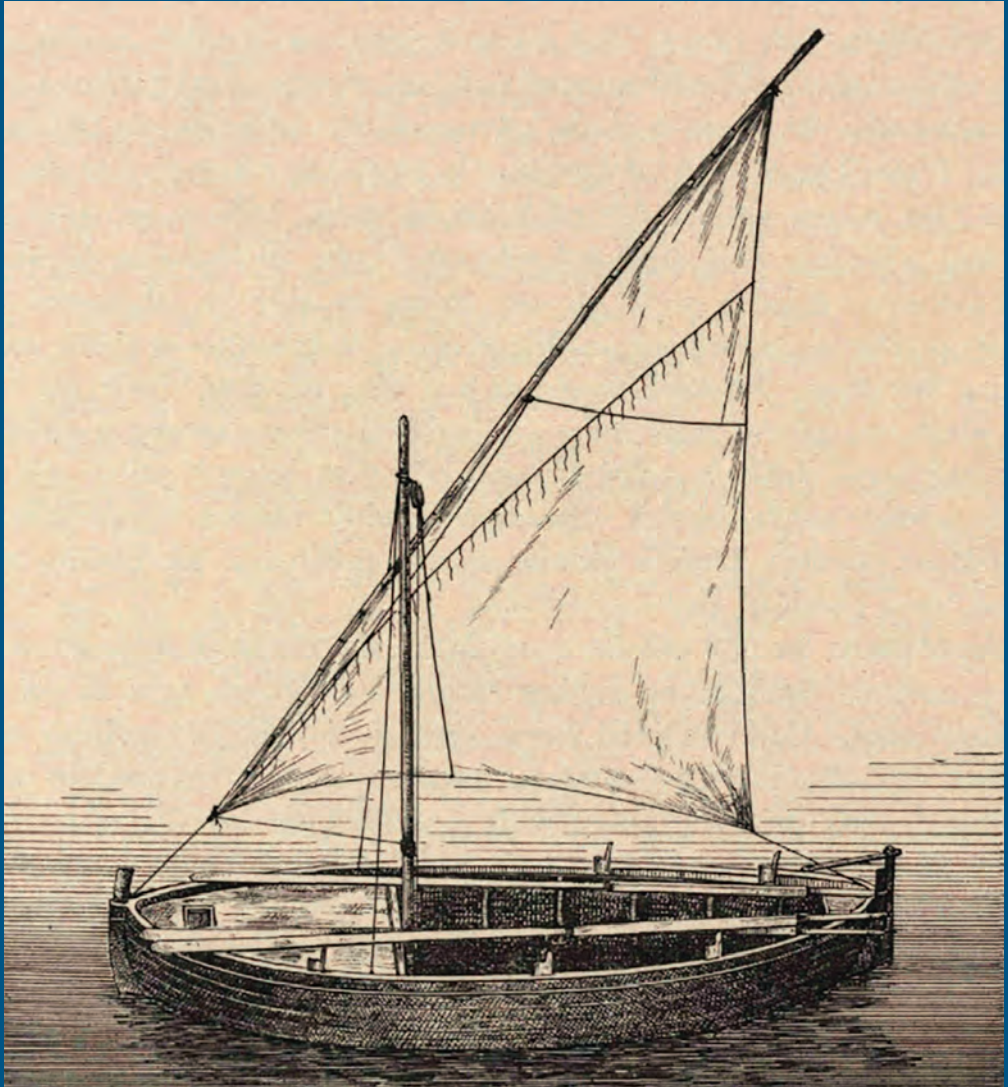
Hrvoje Bazina and Nikola Vuletić

Lorini and the Croatian fishing terminology (marine fauna and fishing equipment)

Lorini's work on fishing in the eastern Adriatic is the first comprehensive overview of sea fishing in the Croatian language. Lorini, born in Sali, was a representative of the folk fishing tradition whose vocabulary is deeply imbued with foreign language influences. On the other hand, he belonged to the profession of educators, who were fascinated by the neo-Shtokavian linguistic ideology of the time, displaying very pronounced purist tendencies. With this in mind, the paper discusses the language strategy chosen by Lorini for a work aimed primarily at educating fishermen. The pages of his "Fishing" show that Lorini, although somewhat prone to purism, takes a pragmatic view. While on a general level the language of his book remains faithful to the then dominant linguistic ideology, terminologically Lorini addresses his target audience primarily in a familiar traditional vocabulary.

Parangal podignut s morskog dna (Lorini, 1903., 100)

Gajeta (Lorini, 1903., 60)

Vladimir Skračić
 Veslačka 10, 23000 Zadar
 vskracic@unizd.hr

„DA JE LORINI ŽIV, JOŠ BI BILO RIBE U KURNATI“

U ovom se pogledu na Petra Lorinija i njegovo vrijeme pokušava opisati doživljaj Lorinija i njegovih zakona u jednom po mnogočemu jedinstvenom prostoru. Riječ je o Kornatima, glavnom ribolovištu male plave ribe od početka XVI. stoljeća. Iako su u Lorinijevo vrijeme Kurnatari (uglavnom Murterini) bili vlasnici svih pašnjačkih čestica u arhipelagu, nisu smjeli, zbog tadašnje regulative koju je i sam Lorini osporavao, loviti istim mrežama i na istim poštama kao saljski ribari. Unatoč tomu, mnogi su od njih smatrali – a odatle i zaziv u naslovu članka – da su „Lorinijevi zakoni“ na razuman način štitili Kornate i čuvali riblji fond. Osobito su naglašavali njihovu pravednost u provedbi, koja je prema riječima još živih i onih koje smo imali priliku slušati, bila jednaka za sve. Najveći se Lorinijev problem sastojao u tomu što se on svim silama zalagao za tehnološki napredak i za što efikasnije ribarstvo sa što manje truda za ribare, iako je bio svjestan da svaki (tehnološki) napredak istodobno predstavlja opasnost za prelov u jednom “malom” moru s ograničenim ihtiološkim resursima. To je neka vrst *Lorinijeva paradoksa*.

Ključne riječi: Lorini, Kornati, Kurnatari, Saljani, mala plava riba, veliki rakovi, Lorinijevi zakoni

Uvod

Ovo je uzdah moga oca koji bi nakon beskrajnih jutarnjih *prikalivanja* i čistih slabih ulova osjetio potrebu da spomene ime Petra Lorinija. Kako je i kada čuo za njega, ne znam. U vremenu kada sam slušao njegove zazive, ni ja za Lorinija još nisam bio čuo ni od koga osim od njega. Znao sam, po definiciji, i po njegovim općim stavovima da to mora biti neka osoba koja je na osobit način važna za ribarstvo, jer se ovo ime u drugim kontekstima kornatskoga života nije spominjalo. Otac je često volio pretjerati, više radi priče ili pozornosti slušateljstva, nego što bi po prirodi bio lažljiv. Imponiralo mu je spominjati imena ljudi do kojih je držao, a posebno ona koja je povezivao s uređenom državom. Iako je doživio samostalnu Hrvatsku o kojoj je sanjao, s onim njezinim dijelom koji se odnosi na pravnu i svaku drugu uređenost, nije se usrećio. I dalje je u tom polju na prvom mjestu, barem za njegovu

generaciju, bila Austrija. Shvatio sam vrlo lako *ka san sta na razum* – kako se to kaže u Murteru – da je spominjanje Lorinijeva imena bilo ustvari zazivanje pravne države, pravne države svugdje, a osobito u – od svijeta udaljenim Kornatima – u ribarstvu.

Ovaj kratki osvrt na percepciju Lorinijeva nasljeđa u Kornatima više je želja da se nađem u društvu s osobama koje su zaželele iskazati počast Lorinijevu djelu i razgovarati o temama koje su nam na srcu, nego bitno doprinijeti istraživanju Lorinijeve ostavštine. Da bi se ona opisala i obradila, bilo bi potrebno mnogo ozbiljnije istraživanje, a za to u ovom trenutku nisam spreman.

Percepcija Lorinija

Od Lorinijeva stupanja na dužnost nadzornika za ribarstvo pri Pomorskoj vladi u Trstu do danas, u Kornatima su se, u pogledu ribarstva, promijenila najmanje četiri zakonodavna sustava: austrijski, jugoslavenski, jugoslavenski socijalistički i na koncu hrvatski. Talijani ni za prve ni za druge okupacije nisu stupili u arhipelag pa se o nekom talijanskom utjecaju na pitanja ribarstva u prošlosti ne može govoriti¹. Drugo je Venecija! Svaki je sustav više ili manje uspješno nastojao regulirati i nadzirati ponašanje i postupke u ribolovu, ali je samo onaj koji je uspostavio Lorini nadživio i njega i državu u kojoj je umro (staru Jugoslaviju) te trajao u praksi sve do konca pedesetih godina prošloga stoljeća u bivšoj Jugoslaviji, a u memoriji još živih Kurnatara sve do danas. Postavlja se pitanje: što je činilo da zapostavljeni od svih i jedva pismeni Kurnatari vjeruju jednome državnom službeniku, još iznad svega Saljaninu? Po anegdotama iz toga vremena i onoga neposredno nakon njegove smrti, ne bi se moglo zaključiti da su bili pretjerano sretni s ustrojem koji je on uspostavio. Oni, općenito, nisu bili sretni ni s kojim od ustroja, jer ni jedan nije uvažavao njihov specifični položaj, a tako je i danas. Smatrali su da su od svih zanemareni, a vjerojatno to i nije bilo daleko od istine. No, s druge strane, pouzdano se znalo i osjećalo da Lorinijev sustav funkcionira i da je za sve

¹ To međutim ne znači da sporadični i rušilački pohodi Talijana na Kornate nisu ostavili stravične posljedice u memoriji Kurnatara. Osobito su žrtve bili Žutari koji su intenzivnije bili uključeni u partizanski pokret. Ubijeno je, prema mojim saznanjima, najmanje sedam osoba. A prije pada Italije (rujan 1943.) zapaljeno je na desetke kuća po kurnaskim i žutarskim portima. Neke ni danas nisu obnovljene.

jednak.² Kada su postupci i ponašanje odgovornih vjerodostojni, ne treba biti previše obrazovan da bi se to shvatilo i uvažilo. Pravednost i vjerodostojnost, a ne ribolovna regulativa (koja je u načelu bila pravedna, ali im nije išla na ruku), bile su svjetlo koje je obasjavalo Lorinijev lik. Tu razinu pravednosti i razumijevanja Kurnatari više nikada, ni u jednom režimu pa ni u slobodnoj Hrvatskoj, nisu doživjeli!

Tko je i s kojim sredstvima imao pravo ribariti u Kornatima?

Da bi se u potpunosti shvatila veličina Lorinijeve osobe u okruženju u kojemu su se provodili njegovi zakoni, a ovdje je riječ o Kornatima, ne smije se izgubiti iz vida ni činjenica da je Lorini bio Saljanin. Odnosi između Kurnatara na kornatskom kopnu (većinom Murterina) i drugih (većinom Saljana) u kornatskom moru, bili su od početka saljske ribarske epopeje, početkom XVI. stoljeća, vrlo stabilni i vrlo jasno uređeni.³ Međutim, to stanje nije trajalo vječno. Odnosi su se usložili na početku XX. stoljeća kada su i Murterini (Kurnatari i nekurnatari) htjeli sudjelovati u lovu na malu plavu ribu, a koja je riba stajala u temeljima svih odnosa u kornatskom ribarstvu. Naime, ako se izuzme Levrnaka kao glavna pošta zimskog ribolova (palamide i manule), sav se ostali saljski ribolov odnosio na malu plavu ribu. S obzirom na to da su Kornati administrativno i teritorijalno pripadali saljskoj općini i zadarskom kotaru, to su i pošte za lov male plave ribe, prema zakonskim odredbama, pripadale njima (Basioli, 1962.; Filipi, 1976.). Murterini, iako od druge polovice XIX. stoljeća⁴ i formalni vlasnici kornatskih pašnjaka, na tim

² *Jednak* ovdje znači jednak za sve koji su po tadašnjim zakonima imali ista prava, a ne za sve prisutne u arhipelagu. Oni kojima je regulativa išla na ruku, pa makar bila i nepravedna, žestoko su je branili i na nju se pozivali (Skračić, J., 1944., 40-59; Basioli, 1962., 428; Skračić, V., 2021., 306-308).

³ Dokumentirana povijest saljskoga ribarstva u Kornatima započinje iznašašćem lova male plave ribe pomoću svjetla. Autor toga izuma bio je zadarski plemić Š. Zadulin, 1524. Njegovim izumom lov male plave ribe se udeseterostručio pa je zakupio sve kornatske pošte na deset godina (Filipi, 1976.). Ribarski poduzetnici, uglavnom iz sjeverne Italije, instalirali su se najprije u Salima (u Portu), a zatim su na Jadri, danas Piškero, izgradili ribarsko naselje s magazinima i kućama za stanovanje, crkvom, kaštelom (na V. Panituli) i mulima (Filipi, 1968.; Sorić, 2013.).

⁴ Murterini, Betinjani i Zaglavci su kornatski pašnjak kupili na dražbama: 1850-ih (Sita), 1859. i 1864. (Južnji Kurnat), 1895. (Žut) i 1896. (Zmorašnji Kurnat). Kornatska polja nisu otkupljena na ovim dražbama. Ona su i dalje ostala uglavnom u rukama Saljana, među kojima su neki bili i ribarski poduzetnici pa i sami ribari (v. Juran, 2013., 99-159).

poštama nisu smjeli loviti. Saljane je u pogledu prava na ribolov i formalno štítio *palagraf 2* – kako su govorili Kurnatari, a koji je zapravo bio paragraf 1 *Pravilnika o pomorskom ribarstvu* iz 1835. On je propisivao da svatko može slobodno loviti ribu na milju od obale u svojoj općini.⁵ Budući da se milja od obale za Kurnatare nalazila oko njihova matičnog otoka Murtera u Općini Tisno, a saljska uz ostalo i oko njihovih pašnjaka u arhipelagu, razlozi Murterina za nezadovoljstvo su bili utemeljeni – kako konstatira Basioli: *Nema sumnje, danas izgleda čudno što su Murterini mogli biti tako dugo isključivani od prava ribolova u moru uza sam svoj posjed. Ali moramo istaknuti da su se u ovom slučaju sukobljavala dva pravna stanja, jedno u oblasti privatnog, a drugo u oblasti javnog prava i oba su išla u prilog saljskim ribarima* (Basioli, 1962., 428). Saljani su se, očekivano, čvrsto držali prava koje im je išlo na ruku, što je i razumljivo. Sam Lorini je smatrao – ne zbog ugroženih prava murterskih i drugih ribara, već načelno, da ova odredba o pravu lova u svojoj općini koči u mnogome razvitak ribarstva: *Razvoj ribarstva u opće u obrtnom smislu priječi današnja razdioba na općine, koja razdioba steže svako zamašnije poduzeće u koliko i da ga zasnuješ, ne možeš ga razvijati preko tijesnih granica svoje općine; jer su gdjekad te granice malo kilometara jedna od druge (...) Moralo bi se barem dopustiti velikim udružbama koje smjeraju na obrtno ribarstvo da razviju svoju djelatnost i preko tih granica, inače je utopija misliti na udružbe kojekakve i na velika poduzeća.*“ (Lorini, 1903., 136).

Da bi ovaj pogled na zakonodavni okvir u Kornatima i odnos između Saljana i Kurnatara bio koliko-toliko cjelovit, treba ponovno naglasiti da je on stoljećima bio neopterećen bilo kakvim pitanjima kako s jedne, tako i s druge strane. Murterini su zajedno s Betinjanima i Zaglavcima došli na kornatske pašnjake kao koloni i kasnije zakupci tek koncem tridesetih godina XVII. stoljeća, u trenutku kada je sustav ribarskih pošta i lova na malu plavu ribu funkcionirao već više od stotinu godina po pravilima koja je odredila Serenissima. Murterini, pastiri s kornatskoga kopna, bili su u trenutku dolaska u arhipelag potpuno nezainteresirani za ribolov, kako zbog poslova

⁵ *Ribanje na moru svakomu je slobodno, za jednu pomorsku milju od kraja imaju isključivo pravo ribanja samo stanovnici obale (...) kao stanovnici obale, kojima je dozvoljeno isključivo pravo ribanja u prvoj pomorskoj milji od obale, imaju se smatrati općinari onih općina, koje su smještene na morskoj obali; oni će moći da uporave svoje pravo samo uzduž obale svoje općine.* Pravilnik o pomorskom ribolovu dneva 6. svibnja 1835. (Lorini, 1903., 205) i na drugom mjestu: *Općinama nije dopušteno u zakup dati ribolov, koji je isključivo dopušten stanovnicima obale po pravilu paragrafa 1 u Pravilniku pomorske ribarštine 6. svibnja 1835.* (Lorini, 1903., 206).

kojima su se bavili (stočarstvo i poljodjelstvo pa jedno i drugo zajedno), tako i zbog beskrajno malih materijalnih mogućnosti da se u takve poslove uključe. Tako da sukoba nije bilo. Možda nije dio ove priče, ali bi se na ovom mjestu moglo reći i to da ni mjesto Saljana-ribara u tom sustavu nije bilo zavidno. Kada danas govorimo o ondašnjim Saljanima kao ribarima, prvenstveno mislimo na tadanje bogate poduzetnike koji su došli na Sale – najbliže mjesto kornatskim lovištima – a ne na Saljane iz Sali koji su u golemoj većini bili samo *tovariši* na njihovim potegačama, a u slabim ribarskim godinama često gladni kruha – kako svjedoče Amos Rube Filipi i Josip Basioli u svojim radovima o kornatskom ribarstvu (Filipi, 1976., Basioli, 1962.).

Treba reći radi istine da su gotovo svi potomci tih poduzetnika vrlo brzo postali Saljani s hrvatskim imenima. No, u cjelini, bio je to (barem tada) odnos između bogatih i siromašnih, a ovih drugih je bilo znatno više.

Lov na velike rakove vršama

Lorinijevi ribarski zakoni – kako su ih Kurnatari zvali u vrijeme njihove primjene – bili su relevantni Kurnatarima, dotada isključivo pastirima i težacima, samo za dvije vrste ribolova za ono vrijeme *industrijalnog* – kako ga je zvao Lorini: a to je bio lov na velike rakove (jastoge i raroge) vršama i lov na malu plavu ribu, budelama (vojgama) izvan ždrijebanih pošta za potegače. I u ovom slučaju štitio se prvenstveno interes velikih mreža – potegača⁶. Ostali obiteljski ribolov odnosio se na *šabatu*, jednu *prostiticu*, eventualno *caricu*, na arti – recimo tako – koje su bile izvan interesa velikih ribara potegačara i njihovih gospodara, osim u slučaju da su te arti bile položene tako da ometaju veliki

⁶ Prava i odgovornosti budelara/vojgara bila su precizno definirana i išla su na njihovu štetu: a) U bilo kojem slučaju kada se trata ne prikaže na svoju poštu, vojnari ne smiju spuštati svoje mreže u zaljevu pošte nego dvije ure poslije zapada sunca, a jednu uru poslije zapada mjeseca. A ako bi slučajno trata prispjela, morat će onda istegnuti njihove mreže da ostave slobodno polje trati i s njom skupa vršiti ribanje. b) Vojgari ne smiju spuštati svoje mreže u daljini od tratine vreće manjoj od 60 m, niti prije nego trata zapaše ribu, pri kojemu djelovanju vojnari morat će biti poslušni naredbama upravitelja trate. c) Da ne bude nanesena škoda tratama, vojge valja da budu spuštene u more sa svom oprežnošću što zanat poučava, i također, da se ne zapriječi tratama dalji rad, iste valja da budu na vrijeme istegnute. (Lorini, 1903., 228)

ribolov.⁷ Iako nisu bili pritisnuti nikakvim ograničenjima, udice i parangali nisu bili dio kurnatarske agende jer su oduzimali mnogo danjeg vremena koje im je bilo potrebnije na pašnjaku i u ogradi. Mrežama sa strašilima (*pobuk, buskavica*) lovilo se od prilike do prilike noću, uglavnom zimi.

Drugu skupinu ograničenja činilo je vrijeme lovostaja pojedinim artima, veličina oka za pojedine mreže i konačno, mjesto lova – pošta. Ovo potonje prostorno ograničenje, čini se, najteže je padalo Kurnatarima. Sustav alternacija u lovu na velike rakove vjerojatno je nastupio na samom kraju XIX. stoljeća kada je započeo organizirani lov Saljana na velike rakove⁸. Kurnatari su ovu alternaciju u lovištima također smatrali Lorinijevim „zakonom“. Iako o tom „zakonu“ nemamo formalne potvrde, u suštini je tako i bilo, jer je povremena zaštita lovišta bila potpuno u duhu Lorinijeve ribarske filozofije⁹. Tri godine je za lov bio *otvoren* Kurnat, a zatim tri godine *Ižula* – kako su Kurnatari zvali Dugi Otok¹⁰. Taj je sustav bio na snazi sve do konca 50-ih godina prošlog stoljeća, tako da sam i sam u njemu ribario. Kad je riječ o lovu *Ispod Ižule*, Kurnatarima je najteži dio kampanje bila mobilizacija s mnogo vrša i opreme u malim brodovima, te nesigurnost: mali broj dobro zaštićenih uvala s jugozapadne strane Dugog Otoka u slučaju nevremena. A najgore od svega je bilo to što su se kampanje berbe i sušenja smokava (strateškog proizvoda, što bi se danas reklo) preklapale s kampanjama lova na jastoge i raroge. Taj

⁷ Postojali su razni načini (i o tome mnogo anegdota) kako su težaci bez arti „lovili“ srdele. Jedan od njih je bilo tzv. *sliparenje*. *Modus operandi* je bio sljedeći: Isplovilo bi se iz porta kad bi se ustanovilo da su *svičari* na *sinjalima*. Hinilo bi se da se ide u ribolov, a onda bi posada „išla leći“ i usidrila usred pošte *di ašumiva* (gdje izvlači mrežu na brod) *potegača*. Rezon je bio da svatko može sidriti gdje želi, a namjera „spavača“ je bila ucijeniti gospodara potegače, jer potegača može *ašumati* samo na mjestu gdje je usidreni brod ribara-spavača. Problem se rješavao sporazumno, po nekom nepisanom kodeksu: usidreni brod bi se makao, a ta se usluga naplaćivala s *dva pregešća srde* za ručak.

⁸ U zakonima, pravilnicima i odredbama na kraju Lorinijeve knjige o ribarstvu nema ni jedne točke koja regulira ovu problematiku. No, s velikim se pouzdanjem može uzeti da je regulacija stupila na snagu tek kada su se veliki rakovi počeli organizirano loviti vršama, jer su se do tada lovili samo usput u mrežama velikoga oka. A to znači u zadnjem desetljeću XIX. stoljeća.

⁹ U to možemo biti potpuno sigurni jer je lovostaj na godišnjoj razini bio reguliran. Međutim, podatci o početku i svršetku lovostaja za rakove kod Lorinija (Lorini, 1903., 210) i kod Grandova (Grandov, 1956., 413) nisu istovjetni.

¹⁰ I u jednom i u drugom slučaju riječ je o jugozapadnim, odsječnim, stranama Kornata i Dugog Otoka, koje Kurnatari zovu *krune*, a Dugootočani *stene*. Tamo su velike dubine, a lov na rakove vršama obavljao se na velikim dubinama.

problem, naime, nije postojao kada se ribarilo u Kornatima. I ovdje treba podsjetiti da lov na rakove, ma koliko unosan bio, nije smio škoditi onom najvažnijem, lovu na malu plavu ribu.

Zanimljiv je detalj tih kampanja da u lovu na velike rakove nikada nije došlo do sukoba između Saljana i Kurnatara. Stvar je prije svega u tome što su se Kurnatari kao lovci na rakove pojavili u rakarskim ribolovnim zonama tek kada su Saljani od te vrsti lova praktički odustali. A to se dogodilo pred Drugi svjetski rat.¹¹ Između dva svjetska rata Kurnatari su se sporadično pojavljivali na lovištima. Već tada, a ni kasnije, na lovištima se nije sretalo Saljane, ni u Kornatima kada su bili otvoreni za lov, ni Ispod Izule kad je bila otvorena. O tome mogu i sam svjedočiti u mjeri u kojoj sam sudjelovao u ovom ribolovu. Nenam pouzdane podatke i ne mogu sa sigurnošću tvrditi (za to će trebati neka druga prilika), no na temelju vlastita iskustva i predaje, mogao bih gotovo sa sigurnošću reći da Saljani nisu bili bitno zainteresirani za ovu vrstu ribolova, osim u samom početku, dakle u zadnjem desetljeću XIX. i prvom desetljeću XX. stoljeća.¹² To je bilo nakon što je Lorini 1887. – kako prenosi Šime Grandov (Grandov, 1956., 412) – doveo dva Talijana iz Ponzija kako bi Saljane učili plesti vrše, formirati opremu, a kasnije i posadu za prvi organizirani lov. Ako su moja nagađanja točna, mislim da je za odustajanje Saljana od lova na rakove bilo više razloga: Prvo, i kornatska i dugootočka lovišta bila su udaljena od Sali;¹³ drugo, već je u prvom desetljeću XX. stoljeća sagrađena tvornica za preradu ribe koja je i sama mobilizirala stanoviti broj ribara te treće, možda i najvažnije, saljski su ribari još uvijek bili odani svom tradicionalnom i omiljenom ribolovu – lovu na malu plavu ribu, sada pogotovu, u novim uvjetima, s tvornicom kao odredištem za sigurnu prodaju. Zato mislim da nije daleko od istine konstatacija koju sam više puta čuo od Kurnatara, a i od svoga oca, da su njih, dakle Kurnatari, Komižani, a ne Saljani, naučili loviti rakove. Možda su u igru bili uključeni i Žirajci, prvi susjedi Kurnatara s istočne strane, jer se jedan od dva brata Conti, saljskih instruktora, oženio na Žirju i ostao tamo živjeti (Grandov, 1956., 413). Svima

¹¹ Prema navodu N. Milića (Milić, 1955., 61) *zabrana je počela u prvoj zoni [od svjetionika Sestrice u Kornatima do Velog Rata] 1. siječnja 1925. (Odluka Dps. u Splitu br. 1793 od 27. veljače 1925.)*.

¹² *Ribanje jastoga u Kornatu bilo je u punom toku redovito sve do Prvoga svjetskog rata, a iza rata malo su se lovili jer je bila slaba prodaja (...)* (Grandov, 1956., 416)

¹³ Mogući prigovor je da su i lovišta male plave ribe bila na istim lokacijama pa se od ribolova ipak nije odustajalo. A nije se odustajalo i zbog toga što je lov na malu plavu ribu bio sasvim drugačije organiziran od lova na velike rakove.

je i danas poznato da se Komižani tim ribolovom nisu prestali nikada baviti, a kada su točno započeli, ne znam. No ne bi me čudilo da i taj početak stoji u vezi s Lorinijem i njegovim nastojanjima za unapređenje ribarstva na svim razinama pa i na edukacijskoj, o čemu najbolje svjedoči čuveni tečaj za ribare, koji je organizirao 11. rujna 1897. upravo u Komiži.¹⁴

Unatoč velikom poštovanju prema Petru Loriniju i njegovim nastojanjima za unapređenje ribarstva, te unatoč svijesti o potrebi da se lov ribe regulira, Kurnatari su često kršili i Lorinijeve zakone: veličinom oka, mjestom lova, lovom za vrijeme lovostaja, lovom sa strašilima i na mnogo drugih načina. U uvjetima potpune izolacije i slabe dostupnosti arhipelaga, u pomanjkanju svega i svačega, Kurnatari su uzimali iz mora i ono što nisu smjeli. A takvo ponašanje na moru je i danas česta pojava, uvjeren sam, češća i opasnija nego u Lorinijevo doba. Ni Lorinijeva pomorska straža tome nije mogla stati na kraj, iako su je svi uvažavali i bojali je se.¹⁵ Kazne za prekršitelje su bile velike (najčešće oduzimanje arti i globa). A provodile su se po zakonu i bez izuzetaka. O susretima ribočuvara i prekršitelja postoje brojne anegdote od kojih sam neke ispričao na drugom mjestu (Skračić, V., 2021.). Uvijek su bili u strahu da se ne pojavi *veli beli brod* – kako se izrazio onaj dječak iz Sali u Kušanovoj emisiji *Bijela vrana*. Olakšavajuća okolnost, koju su očito uvažavali i čuvari zakona, sastojala se u tome da se u cjelini radilo o prekršajima, osim mina, koji nisu donosili velike štete. S druge strane, prekršitelji su lovili gotovo isključivo za obiteljske potrebe i u prostoru u kojemu ni na jedan drugi način nisu mogli doći do jeftine hrane.

Zaključak

Zaključno bih rekao da je Petar Lorini bio izniman pojedinac svoga vremena: obrazovan, zainteresiran za ribarska postignuća drugih zemalja, zainteresiran za znanstveni pristup problemima, autentičan zaštitar ribljega fonda i – najviše od svega – zaljubljen u ribarstvo i postupke u ribolovu. Ovo potonje ilustrirao bih samo jednim citatom. Mislim da on govori više o Loriniju od svih „objektivnih“ činjenica: *Iz naslagane na svjećalu borovine suče sad živ, veseo*

¹⁴ HR-DAZD-370 Obiteljski fond Petar Lorini, Sign. 50 *Zahvala polaznika prvoga nastavnog tečaja o ribarstvu*.

¹⁵ Po kornatskom prostoru do danas kruže priče o Miletiću, jednom od zapovjednika pomorske straže (Skračić, V., 2021., 196, 213-214)

plamen; srdjele ga bilo sa strane, bilo sa dna vide, približavaju se svijeći koja ih neodoljivom silom mami i prikuplja. Što više gori, to više užitka i naslade za ribu koja se pod svijećom veseli, igra, skače po površini morskoj, ili se mota ko u klupku pod svjećalom. Sve to gleda svjećar, oko mu sijeva, ni jedna neće proletjeti a da je ne vidi, ni jedna neće pljusnuti na površinu, ma bilo i daleko broda, a da je neće čuti i raspoznati, kojoj vrsti spada (...) Tko se [tog prizora] jedan put nauživao, taj ga lje za života više ne zaboravlja. (Lorini, 1903., 129). Lorini se sigurno nauživao tog prizora više puta.

Lorinijevu upornost i neograničenu ljubav prema ribarstvu opisuje i ovaj anegdotalni detalj koji prenosi Š. Grandov u rukopisu pod naslovom „Petar Lorini“ sastavljenom 1950.¹⁶ Prilikom jednog lova na jastoge, Lorini se ozlijedio tako što ga je rak ubo u srednji prst lijeve ruke. Rana se inficirala pa mu je u zadarskoj bolnici taj prst bio amputiran. Taj nesretni događaj, kako navodi Grandov, nije ga puno smetalo za raditi u pisanju.

Čest je slučaj da su pojedinci s vrhunskim znanstvenim i radnim postignućima lišeni svojih vlastitih, empirijskih, spoznaja o predmetu kojim se bave. Međutim, to nedvojbeno nije bio Lorinijev slučaj. Osim same činjenice da se rodio na Sali i proveo djetinjstvo u ribarskom okruženju, on je i kao zreo čovjek, kao učitelj – za ono doba izniman i cijenjen pojedinac – proveo 20 godina u Salima sudjelujući u životu ribara i prateći sve ribarske probleme i na svim razinama. Dugo bi se moglo raspravljati o njegovoj zauzetosti za ribarstvo i za ribare te o njegovim postignućima. I to će vjerojatno netko morati učiniti, ako ne danas, a onda u budućnosti. Što se moga čitanja Lorinijeva djela tiče, mislim da je Lorinijev najveći problem bio taj što je svaki tehnološki napredak i svako postignuće da se poveća ulov s manje truda – za što se on svesrdno zalagao – istodobno povećao opasnost od prelova u jednom, ipak, malom moru s ograničenim ihtiološkim resursima. U tom se smislu izuzetkom može smatrati samo lov na malu plavu ribu. Možda je zato upravo taj lov bio njegova dominantna preokupacija, o čemu na neki način svjedoči i konstrukcija prve plivarice.¹⁷

Petar Lorini je poput velikih majstora – sjevremen. Studiozno proučavanje i sinteza njegova djela pokazat će koliko je aktualan i koliko su njegova zainteresiranost, ushićenost i iskrenost potrebni i danas. I ne samo u ribarstvu.

¹⁶ DAZD-370 Obiteljski fond Petar Lorini, Sign 88, Tekst o Petru Loriniju koji je u prigodi 100. obljetnica njegova rođenja napisao Šime Grandov.

¹⁷ Prvu „umanjenu“ plivaricu konstruirao je Lorini 1908. i isprobavao ju je nekoliko godina u saljskomu Portu, a prvi lov je obavljen 1912. plivaricom „normalne“ veličine u Studenjaku o' Piškere. Ulovila je tu noć 2 tone srdela (Grandov, 1956., 410; Basioli, 1962., 420).

Izvori

HR-DAZD-370 Obiteljski fond Petar Lorini, Sign. 50 *Zahvala polaznika prvoga nastavnog tečaja o ribarstvu.*

HR-DAZD-370 Obiteljski fond Petar Lorini, Sign 88, *Tekst o Petru Loriniju koji je u prigodi 100. obljetnica njegova rođenja napisao Šime Grandov.*

Literatura

Basioli, J. (1962.): Razvitak ribarstva Dugootočana, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 9, 391-446.

Basioli, J. (1973.): Sporovi oko ribolova u kornatskom otočju, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 20, 269-302.

Filipi, A. R. (1968.): Ribarsko naselje Piškera na kornatskom otoku Jadri, *Pomorski zbornik* 6, 971-1004.

Filipi, A. R. (1976.): Iz prošlosti kornatskog ribarstva, *Radovi Centra JAZU u Zadru* 22-23, 181-260.

Grandov, Š. (1956.): Narodni zapisi o ribolovu na Jadranu. Ribolovno-proizvodni odnosi kod Saljana, *Anali Jadranskog instituta*, 1, 405-421.

Jelić, R. (1985.): Ribarstvo i ribarski običaji u Malom Ižu, *Adriatica maritima* 4, 119-177.

Juraga, I. (2008.): Murter u prvoj polovici 20. stoljeća – tradicijski život i običaji, *Murterski godišnjak*, 8, 25-236.

Juran, K. (2005.): Kad i u kojim povijesnim okolnostima Murterini i Betinjani dolaze na Kornate?, *Povijesni prilozi* 28, 135-151.

Juran, K. (2013.): Kornati od XIV. do XIX. stoljeća u: *Toponimija Kornatskog otočja*, ur. V. Skračić, Centar za jadranska onomastička istraživanja Sveučilišta u Zadru, Zadar, 99-149.

Kulušić, S. (1965.): Kornatska otočna skupina, *Geografski glasnik* 27, 215-245.

Kulušić, S. (2006.): *Knjiga o Kornatima*, Murter: Murterski zbor.

Lorini, P. (1903.): *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskoga mora*, Beč: C. k. Naklada školskih knjiga.

Milić, N. (1955.). Zaštita ribljeg bogatstva i ribarstva na Jadranu, Zagreb: JAZU.

Skračić, J. (1944.): *Osunčani otoci*, Zagreb: Matica hrvatska.

Skračić, V. (1995.): Saljski toponomastički leksik u kornatskoj toponimiji, *Filologija* 24-25, 317-324.

Skračić, V. (2003.): Kurnaska gajeta – sveti brod, *Čakavska rič* 31 (1-2), 33-51.

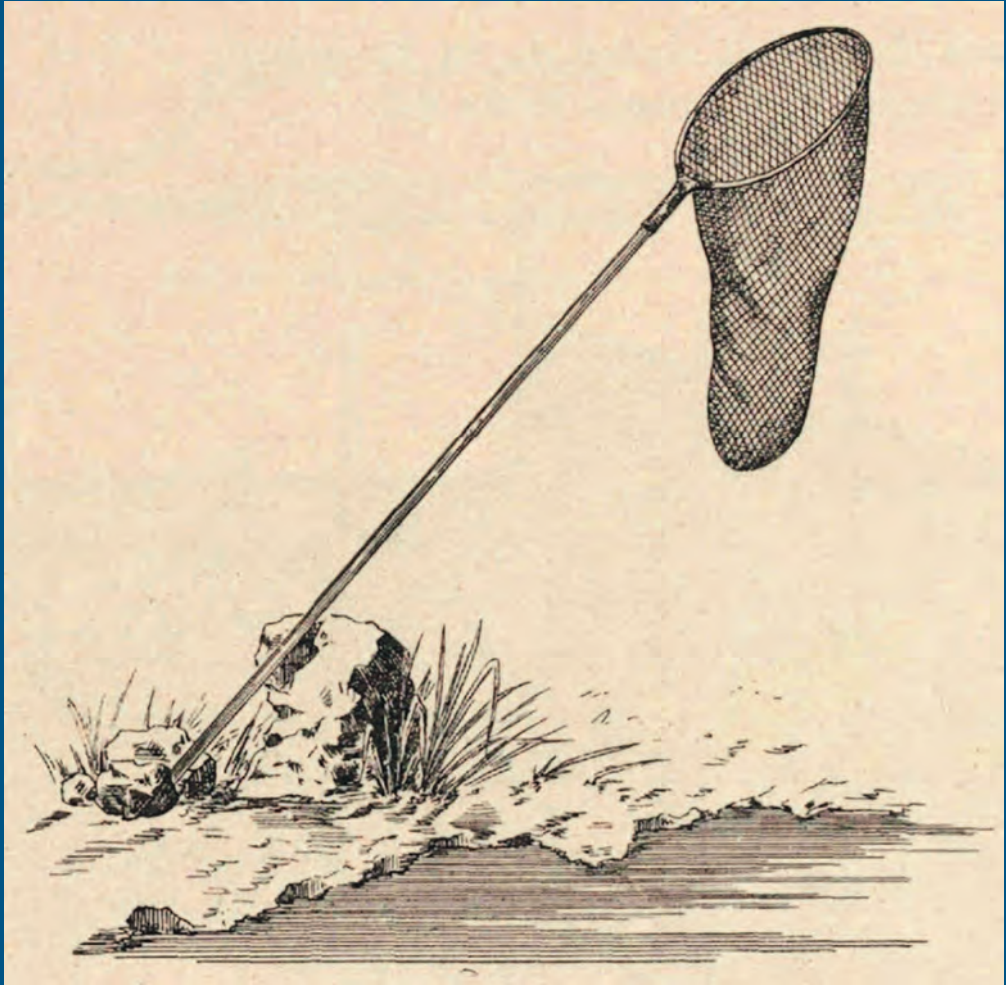
Skračić, V. (2021.): *Kornati kad su bili Kurnati – Intimni leksikon prošlosti arhipelaga*, Sveučilište u Zadru i Školska knjiga Zagreb.

Sorić, S. (2013.): Ribarsko naselje Piškera u prošlosti, u: *Toponimija kornatskog otočja*, ur. V. Skračić, Centar za jadranska onomastička istraživanja Sveučilišta u Zadru, Zadar, 159-169.

Vladimir Skračić

“If Lorini were alive, we’d still have fish in the Kurnati“

The goal of this paper is to present how Petar Lorini and his legislation were perceived in a space that is by and large unique. The area in question is the Kornati archipelago, the main fishing ground for small bluefish ever since the beginning of the 16th century. Although in Lorini’s time people from the Kurnati (mostly from the Murter island) owned all pasture plots in the archipelago, they were not allowed, due to the regulations that Lorini himself challenged, to fish with the same nets and at the same posts as Sali fishermen. Nevertheless, many of them believed – hence the appeal in the title of the article – that “Lorini’s laws” provided reasonable protection for the Kornati and its fish stock. They particularly emphasized the fair implementation of these laws, before which, according to those still alive and those we had the opportunity to talk to, everyone was equal. Lorini’s biggest problem was that he worked hard for technological progress and more efficient fishing with as little effort as possible for fishermen, although he was aware that any (technological) progress at the same time implied a threat of overfishing in a “small” sea with limited ichthyological resources. This is a kind of *Lorini’s paradox*.

Janka ili oprara (Lorini, 1903., 107)

Josip Faričić
 Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru
 jfaricic@unizd.hr

POGLED KROZ LORINIJEV DALEKOZOR: POZIV NA UMJERENOST I RAZBORITOST U RIBARSTVU NA HRVATSKOM DIJELU JADRANSKOG MORA

Petar Lorini je svojim djelovanjem ostavio neizbrisiv trag u razvoju hrvatskoga morskog ribarstva. Uronjen u višestoljetnu baštinu saljskih ribara, svoj je učiteljski poziv darovao domovini marljivim, sustavnim i inovativnim radom na polju obrazovanja i ustroja ribarskoga sustava na istočnoj obali Jadrana u političkim okvirima Austro-Ugarske Monarhije. Premda je njegov glas vikao u pustinji neznanja, nemara i bespoštednog „haranja“ prirodnih bogatstava prije više od 100 godina, njegova se jeka i danas čuje podsjećajući nas na sve radosti i brige ribara, ali i dobrobiti i opasnosti koje su povezane uz korištenje prirodnog bogatstva Jadranskog mora. Stoga je potrebno i dalje, primjenjujući Lorinijev obrazac, poticati na umjereno i razborito vrednovanje mora te održivo i pametno upravljati ribolovnim naporom i drugim ribarskim aktivnostima kako bi osjetljivi jadranski ekosustav i dalje činio jedan od najvrjednijih elemenata prirodne osnove hrvatskoga prostora.

Uvod

More i obala su prostor višestrukih kontakata i konflikata. More je atraktivan prostor, izvor života i medij komunikacije. Dragocjen je prirodni resurs i poprište pa i konačno odredište različitih pritisaka i otisaka čovjeka (bespoštednog iskorištavanja, onečišćenja i zagađenja). Među brojnim oblicima vrednovanja i iskorištavanja prirodnih resursa mora, na poseban se način ističe ribarstvo. Morsko ribarstvo čine ribolov, marikultura, ali i različite druge djelatnosti vezane uz preradu i prodaju ribe i drugih morskih organizama.

Ribolov je tradicijska djelatnost otočana i stanovnika obalnih kopnenih naselja koja, uz ekonomski, već tisućljećima ima i mnoge druge utjecaje na život na hrvatskom dijelu Jadrana (Basioli, 1984., Županović, 1995., I i II, 1998., III i IV). Kao gospodarska djelatnost, ima mnoge neposredne i posredne učinke na razvoj otočnoga i kopnenoga obalnog prostora, a potrebno ga je promatrati i kao način života (obogaćivanje jelovnika, tradicijske vještine, običaji i dr.).

Hrvatsko otočno stanovništvo i stanovništvo kopnenoga obalnog prostora nositelji su višestoljetne maritimne kulture koja je bitna sastavnica

hrvatskoga jadranskog identiteta. Međutim, među njima ima i onih koji se rugaju toj tradiciji, ali i budućnosti svojih potomaka neumjerenim, štoviše nerazboritim pritiskom na različite morske organizme, i, još gore, na cijele morske ekosustave.

Petar Lorini (1850. – 1921.) je djelujući prije više od 100 godina jasno prepoznao mogućnosti, ali i ograničenja pa i prijetnje u pogledu korištenja prirodnim resursima Jadranskog mora. Za održivo upravljanje, odnosno gospodarenje tim resursima, bilo da je riječ o ribolovu, o marikulturi, o nautičkom i kupališnom turizmu, o pomorskom prometu ili o nekom drugom obliku vrednovanja mora kao izvora života i medija komunikacije, vrlo je važna optimizacija opterećenja prostora ljudskim aktivnostima. Ona podrazumijeva ravnotežu, ili, bolje rečeno, harmoniju, između zadovoljenja različitih potreba čovjeka i potrebe da se ono što manje odrazi na stanje okoliša. To je permanentni izazov s kojim se nije lako nositi, ali u tome svi (su)dionici trebaju iskreno sudjelovati.

Petar Lorini je po temeljnom obrazovanju i djelovanju bio učitelj. Cijeli život posvetio je po(d)učavanju s ciljem podizanja kvalitete života stanovnika hrvatskoga primorskog prostora. Njegovo djelovanje nije bilo uokvireno zidovima učionica u školama u Kotoru, Korčuli, Salima i Zadru. Izlazio je među otočane i stanovnike primorskih kopnenih naselja nastojeći ih educirati s ciljem unaprjeđivanja njihovih osnovnih djelatnosti: poljoprivrede i, posebno, ribarstva. Taj odgojno-obrazovni rad temeljio je na sustavnim analizama i s konkretnim prijedlozima u smislu primjene tehnoloških inovacija, ali i obzirnoga odnosa prema okolišu. Kada je 1897. imenovan za ribarskog nadzornika pri Pomorskoj vladi u Trstu za sve dijelove sjeveroistočne obale Jadrana pod austrijskom upravom, s te je pozicije sustavno radio na modernizaciji različitih aspekata ribarstva (ribolov, marikultura, tvornička prerada ribe i dr.), donošenju mjera zaštite i drugim zakonskim rješenjima kao i njihovoj primjeni, što uključuje i nadzor kako bi se izbjegle nepravilnosti u vezi s primjenom nedopuštenih sredstava (npr. dinamita) te prekomjernim izlovom ribe i drugih morskih organizama.

Petar Lorini je na izvrstan način pokazao važnu ulogu obrazovanja koje može i treba svrhovito doprinositi gospodarskom razvoju. Poticao je edukaciju o ribarstvu i angažman učitelja u obrazovanju ribara, a k tome, predložio je osnivanje znanstvene ustanove koja će provoditi sustavna oceanografska istraživanja te istraživanja biologije i ekologije mora, kao i ribarstva i marikulture. Smatrao je da je najbolje da sjedište te ustanove bude u Splitu. Ta je njegova ideja ostvarena pa je i osnovana ustanova čiji je pravni sljednik Institut za oceanografiju i ribarstvo. U tom institutu djeluju mnogi vrsni i međunarodno priznati znanstvenici koji su sa svojim kolegicama i

kolegama na drugim prirodnoznanstvenim ustanovama, kao i na pojedinim hrvatskim sveučilištima, aktivni i plodni baštinici Lorinijeva nasljeđa.

Predmet, cilj i metodologija istraživanja

Predmet istraživanja koje je rezultiralo ovim tekstom jest problematika neumjerenoga, tj. nerazboritoga ribolova kojim se osiromašuju prirodni resursi Jadranskog mora i ugrožava jadranski ekosustav. To je, nažalost, samo jedan od problema koji su uzrokovani ljudskim aktivnostima koje na neodrživ način iskorištavaju obalni i morski prostor. Na njega je s pravom upozoravao Petar Lorini, po riječima istaknutih znanstvenika (Županović, 1995., II, Cetinić, 1997.), utemeljitelj modernoga hrvatskog ribarstva.

Cilj je istraživanja ukazati na Lorinijev doprinos hrvatskom morskom ribarstvu u pogledu skrbi o ekološki prihvatljivim oblicima ribolova te na aktualnost njegovih apela da je potrebno razborito pristupiti ribolovnom naporu te izbjegavati ribolovne alate i tehnike koji pogubno djeluju na ribu i druge morske organizme, ali i na cijeli morski ekosustav.

Na temelju znanstvene i stručne literature te statističkih i drugih izvora prostornih podataka, dan je prikaz Lorinijevih nastojanja da svi sudionici u ribolovu odgovorno obavljaju tu aktivnost iskorištavanja jadranskih prirodnih resursa, s posebnim obzirom na činjenicu da ti resursi nisu neograničeni niti su rezervirani samo za one koji su u prigodi što češće i u što većoj količini zadovoljavati svoje partikularne interese ne vodeći računa o tome da je more nacionalno opće dobro. K tome, Lorinijeve misli su uspoređene s onima drugih stručnjaka za morsko ribarstvo, na temelju čega je moguće zaključiti da je problem prekomjernog izlova konstanta koja s negativnim predznakom umnaža učinke različitih prostornih i vremenskih varijabli u smislu sve veće dostupnosti različitih staništa te sve većega prostornog obuhvata upotrebom sve bržih ribarskih brodova i brodica uz primjenu sofisticirane tehnike i tehnologije pomoću koje se riba pronalazi i lovi. Sudeći po opetovanim apelima artikuliranim u brojnim znanstvenim i stručnim publikacijama, riječ je o permanentnom izazovu s kojim se nose svi oni koji nastoje regulirati ribolov i organizirati učinkovitu primjenu normativnih akata kojima se uvode različita ograničenja i zabrane u lovu na ribu i druge morske organizme. Istraživanjem je utvrđeno da razmjeri ribolovnog napora nisu poznati jer svi sudionici u ribolovu nisu obvezni voditi evidenciju ulovljene ribe i drugih morskih organizama, a oni koji to jesu, to ne čine uredno. Tu tvrdnju nije moguće dokazati egzaktnim brojkama, ali empirijski dokazi poput osobnog svjedočenja ili fotografija objavljenih u novinskim člancima i na društvenim

mrežama jasno upućuju na to da se na moru i dalje, Lorinijevim rječnikom kazano, bespoštedno „hara“, s time da brze brodice i precizni sustavi orijentacije i navigacije te lociranja ribe, omogućuju gotovo neograničeni pristup čak i najudaljenijim lovištima, a zatim i istrjebljivanje posebno onih vrsta koje je moguće lako plasirati na ugostiteljskom tržištu uz jako dobru zaradu. Primjerice, osobno sam, često boraveći na mnogim hrvatskim otocima ili pak sudjelujući u rekreacijskom ribolovu – kao i mnogi drugi stanovnici hrvatskih otoka i priobalja – u mnogo navrata vidio sudionike u ribolovnim aktivnostima koje nisu bile dopuštene s obzirom na sezonski lovostaj (u vrijeme lovostaja na malu plavu ribu moguće je vidjeti plivarice u ribolovu), ili pak zone u kojima neke ribolovne tehnike nisu dopuštene (poput kočarenja, lova migavicom, ludra i dr.), ili upotrebe zabranjenih ribarskih alata i tehnika (pobuk, podvodni ribolov uz korištenje svjetla, vađenje prstaca i dr.).

Lorinijevi i drugi zazivi za razborit pristup ribarstvu

Mnoge su Lorinijeve zasluge za razvoj hrvatskoga morskog ribarstva. Petru Loriniju možemo i danas biti zahvalni što je u svojoj knjizi *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora*, objavljenoj u Beču 1903., opisao mnoge stare ribarske alate i tehnike koje se više ne koriste, kao i one koje se i danas primjenjuju, ali uz suvremenu opremu pa je njihov utjecaj na gospodarstvo i morski okoliš znatno veći nego li je Lorini mogao i pretpostaviti. Ta je Lorinijeva knjiga djelo koje ima obilježja udžbenika i enciklopedije. U njoj je prvi put na hrvatskom jeziku dan pregled oceanografskih obilježja Jadranskog mora, obilježja faune Jadranskog mora s popisom vrsta riba i drugih morskih organizama s pripadajućim hrvatskim i latinskim nazivima, opis ribarskih alata, ribarskih brodova i brodica te ribarskih tehnika.¹

¹ Lorinijeva knjiga iz 1903. nije prvo takvo djelo o ribolovu na istočnom Jadranu, ali je prvo djelo koje je tiskano i to na hrvatskom jeziku pa je stoga imalo veliki odjek. Prvo sustavno djelo o ribolovu na istočnom Jadranu napisao je u više zasebnih cjelina tijekom 50-ih i 60-ih godina 19. stoljeća Riccardo d'Erco, pomorski inspektor pri Središnjoj pomorskoj upravi (*Governo Centrale Marittimo*) u Trstu, osnovanoj 1850. Međutim, to d'Ercovo djelo nije bilo poznato široj javnosti jer je ostalo u rukopisu (uključujući crteže ribarskih alata i tehnika). Poslije djelomične objave 1860., veći dio d'Ercova rukopisa o ribolovu na istočnom Jadranu Jadranski institut tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dao je, na poticaj Mije Mirkovića, prevesti s talijanskoga na hrvatski jezik (što su učinili Vanda i Kruno Krstić), a zatim ga je za tisak 1973. priredio Branko Sambrailo koji je d'Ercova tekst dopunio uvodom i popratnim bilješkama.

Također, posebna cjelina posvećena je ribarskom zakonodavstvu, prijedlogu za osnivanje zajmovnih banaka za ribarstvo te zaklade za državne poticaje i socijalno osiguranje ribara. Vizionarska su poglavlja pod naslovima u obliku pitanja: *Zašto ribarstvom idemo na gore u Jadranskom moru? i Što da se preduzme, a da nam se ribarstvo podigne?* Do danas, unatoč bogatoj znanstvenoj publicistici, nije objavljeno niti jedno tako usustavljeno i sveobuhvatno djelo o hrvatskomu morskom ribarstvu. Znanstvenu evaluaciju te knjige, kao i cijeloga Lorinijeva opusa kojim je utemeljio suvremeno hrvatsko morsko ribarstvo, dao je Perica Cetinić, najprije samostalno (1997a), a zatim i u koautorstvu s Alenom Soldom. P. Cetinić je za Lorinijevu knjigu istakao: *To je njegovo najvažnije djelo o ribarstvu, koje nakon skoro čitava stoljeća, u mnogočemu i danas uporabljivo i aktualno i može biti koristan priručnik svakome tko se želi baviti morskim ribarstvom* (Cetinić, 1997a, 312).

Petar Lorini je bio glas razuma. Učiteljima kojima je u Komiži održao tečaj ribarstva obratio se 23. kolovoza 1897. uvodnim govorom u kojemu je, uz ostalo, napisao: *Naš ribar, koji bi najviše imao da čuva more i pazi na slobodno i mirno umnožanje riba, on je, upravo on, dobrim dijelom kriv što je ribe svaki dan to manje. Uz neracijonalne neke sustave ribanja, uz nemar i nepredvigjanje, uz fatalnu pohlepu za dobitkom, ribar, dandanas ne lovi, nego upravo satire; ne žanje, nego upravo hara, po toj Božjoj njivi, koja bi, pametno obragjena, mogla da ga dobro hrani.* (Lorini, 1897., 4). U svojem kapitalnom djelu u istom tonu piše, pozivajući svoje sunarodnjake: *U moru ne treba da sijemo, pošto na sjetvu misli priroda sama, preko nevjerojatne sposobnosti rasplodivanja svih riba; nama je na moru dosta žeti, ali po pravim kriterijima, da to bude razborita žetva, a ne samo haranje iza kojega ostaje pustoš.* (Lorini, 1903., 258). Na jednom drugom mjestu istakao je: *ribanje je većim dijelom postalo samo haranje mora* (Lorini, 1903., 259). Takve nečasne sudionike u morskom ribolovu nazivao je *neribarima*. Lorinijevim je tragom Vinko Belamarić u *Priručniku za ribare, ljubitelje ribarstva i ribarskog obrta* napisao: *Pošto je ribar onaj, koji je prvi pozvan, da čuva more, ovu svoju podvornicu, to on mora da zna potanko, kojim sredstvima da se služi, kako da prekomjerno ne zatire ribe, a s druge opet strane, da nastoji kako bi razumnim ribanjem i uporabom samo dopuštenih mreža i alata podpomagao sve to manje zatiranje, a sve to više razplodjivanje naših udomaćenih riba. Mnogi ćereći, da to sam ribar najbolje zna. Ovo je doduše istina, ali za to mnogi ribar ne mari. On kaže, meni je danas dobro, a za druge i za budućnost mala me je briga.* (Belamarić, 1909., 7). Isti autor poentira: *Prvi uvjet napredka ribarstva jest razumno ribanje.* (Belamarić, 1909., 23).

Nažalost, neribara je bilo i prije Lorinija, a i danas ih je mnogo među onima koji imaju povlastice za obavljanje gospodarskoga i maloga obalnog ribolova, kao i među onima koji imaju dozvole za rekreacijski i sportski ribolov, a nažalost, ima i onih koji sudjeluju u ribolovu bez ikakvih povlastica i dozvola. Zapravo, i danas odjekuju riječi koje je Vicko Dandolo, francuski namjesnik u Dalmaciji, napisao gotovo cijelo stoljeće prije Lorinija. Dandolo je, svjestan mnogih problema u ribolovu na istočnom Jadranu, angažirao više domaćih stručnjaka i na temelju njihova nacрта 1808. donio Pravilnik o ribolovu (*Regolamento sulla Pesca in Dalmazia*), koji je, poznat kao *Dandolov dekret*, uz manje preinake bio temelj zakonskog reguliranja ribolova na hrvatskoj obali sve do Lorinijeva vremena (Milić, 1955., D’Erco, 1973., Reiter, 2015.). Dandolo je, uz ostalo, objasnio potrebu donošenja pravilnika sljedećim riječima: *Dok je u jednu ruku pohlepa za zaradom poticala ribare, dotle ih je neznanje dovodilo do toga da štete zanatu, a time i svom vlastitom interesu. Počeli su po kanalima progoniti i napadati ribu raznim spravama i mrežama i naopakim načinom lova tako da je riba malo po malo dobrim dijelom uništena i nestala odselivši se, i nekadašnje je obilje opalo.* (Dandolo, 1808., prema d’Erco, 1973., 19).

Lorini je bio svjestan važne ekonomske, ali i socijalizirajuće uloge ribarstva: *Ribarstvo poboljšava pučanstvo u moralnom smislu. (...) Tko se ukrca u ribarsku lađu žrtvuje svoju osobnost, kao takovu te je spaja u zajedničku osobnost, sebičnost iščezava...* (Lorini, 1903., 2). Istodobno, bio je oštar protivnik „haranja“, uništavanja prirodnih resursa Jadrana i inzistirao na strogom nadzoru koji je provodila Ribarska straža. Njegov glas i danas više u hrvatskoj moralnoj pustinji! Naime, često se pri korištenju tradicijskih vrsta ribolova koriste moderni alati, i to u neprimjerenim veličinama i količinama, a primjenjuju se najnovije tehnologije (*fish finder*, izrazito jaki izvori svjetla, velika snaga motora, oprema za ronjenje i dr.) koji omogućuju precizno lociranje lovine, a zatim i izlov u količinama kakve su u tradicijskom ribolovu bile nezamislive. Pri svemu tome preklapaju se potrebe i interesi različitih sudionika u ribolovu pa na terenu dolazi do neugodnih situacija, primjerice, pri utvrđivanju prava prvenstva s obzirom na to jesu li se na istoj pošti zatekli gospodarski ili sportski ribolovci. Tada se ne staje na jezičnoj raskoši psovki koju omogućuje kreativno korištenje primorskih dijalekata. Posebno je žalosno kada su žrtve neumjerenosti nedorasli primjerci riba, rakova i glavonožaca koji stradavaju kao kolateralna lovina (koja se čak i ne skriva nego se pred očima svih prodaje na ribarnicama naših gradova), što uz brutalnu primjenu nekih tehnika ribolova (npr. kočarenja uz neposrednoj blizini obale, povlačenja migavica i korištenja

drugih potegača i različitih ribolovnih tehnika strašenjem, lova plivaričom pridnenih vrsta kvalitetne bijele ribe itd.), izravno pridonosi smanjenju ribljeg fonda, pa i istrjebljenju pojedinih ribljih vrsta i uništavanju staništa (npr. onih na kojima se nalazi posidonija). Ironija je da se pojedini ribari pozivaju na to da se bave tradicijskom aktivnošću koja je zaštićena kao kulturna baština. Doista, na temelju prijedloga koji su uputili Sveučilište u Zadru, Otočni sabor i Konzervatorski odjel u Zadru, Ministarstvo kulture je 2016. *tradicijske ribolovne vještine, vjerovanja i običaje na Jadranu* registriralo kao nematerijalnu kulturnu baštinu. Međutim, apsurdna je zloupotreba opravdavati suvremene ribarske tehnike koje s onima tradicionalnima imaju veze jedino u nazivu.

Potrebno je istaknuti da je P. Lorini migavicu smatrao *zloglasnom ostavštinom Dubrovačke Republike* (Lorini, 1903., 76), a ribolov sa strašilima rezultatom *nesretnog umovanja* koje je uslijedilo jer je *ponestalo ribe, a lov pravi i razboriti nije dao rezultate* (Lorini, 1903., 168). K tome, dodao je da se pisanja o strašilima, odnosno o tramati, fržati i ludru, uhvatio *baš preko volje i Hvala Bogu što nam nije da opišemo lov s klakom, mliječerom, levantinskom bobuljom, bucalom i dinamitom* (Lorini, 1903., 168-169). O pogubnosti tih istih tehnika pisali su i drugi stručnjaci za morsko ribarstvo. Primjerice, Vinko Belamarić (1909.) pisao je o tim štetnim tehnikama, a one koji su koristili dinamit za ubijanje ribe nazvao je *zloglasnim dinamitardima* (Belamarić, 1909., 19). Na štetnost upotrebe dinamita u svojem apelu upozorio je znanstvenik Tonko Šoljan (1938.), a Nikola Milić je o istoj temi napisao: *Nema sumnje, da tamanjenje ribe eksplozivnim sredstvima (dinamitom) ide u najpogubnije načine uništavanja ribe i svih živih bića u moru* (Milić, 1955., 81). Bono Sinimiatti (1938.) pisao je o štetnosti upotrebe mlječičke (njezina soka, tzv. mliječa) kojom su se ribe i drugi morski organizmi tjeroali iz rupa u podmorskim stijenama u koje bi se sakrili, dok je Milić (1955.) opisao korištenje levantinske bobulje koja se samljevena dodavala ribljem mamcu, od čega bi se ribe omamile, odnosno otrovale (a zabilježeno je da su se zbog konzumacije tako ulovljene ribe otrovali i ljudi). Isti je autor opisao i primjenu modre galice i vapnenog karbida koji su također korišteni za omamljivanje i tjeranje riba i hobotnica iz rupa u podmorskim stijenama.

Istaknuti hrvatski ekonomski povjesničar Mijo Mirković, poznatiji pod svojim pjesničkim imenom Mate Balota, u *Predgovoru* knjige *Zaštita ribljeg bogatstva i ribarstva na Jadranu* koju je napisao Nikola Milić, s pravom je istakao da zaštita ribarstva na moru ima za cilj *stvaranje uvjeta, koliko ih zaštita uopće može stvoriti, za trajno, racionalno i što više ravnomjerno iskorišćivanje morskog bogatstva* (Mirković, 1955., 5). Kao ekonomist istakao je ponajprije negativne

ekonomske efekte: *Bezobzirnost prema čuvanju i održavanju produktivnosti mora donosi teške ekonomske posljedice...* (Mirković, 1995., 6), a na kraju poentirao s boljkom koja do danas nije izliječena, navodeći da se propisi o ribolovu moraju dopuniti *propisima o kontroli vršenja propisa* te zaključio: *Zaštita bogatstva treba da postane ne samo predmet propisa, nego i sadržaj svijesti svih onih koji na moru rade.* (Mirković, 1995., 8). Te se Mirkovićeve zaključne misli nadovezuju na Milićeve uvodne riječi: *U ribarstvu kao i u ostalim privrednim granama treba se čuvati prekomjernog iskorištavanja, kako se ne bi prirodna bogatstva brzo iscrpla. (...) Također treba izbjegavati štetne alate i štetne načine ribolova, kojima se na lak način lovi, ali se s druge strane upropašćuje riblje bogatstvo uopće.* (Milić, 1955., 9). Milić je posebno apostrofirao i potrebu zaštite riblje mladi, odnosno nedoraslih (spolno nezrelih) jedinki, dok je u odnosu na Lorinija donekle blaže pristupao pojedinim ribarskim tehnikama poput korištenja povlačnih mreža (kočarenja), migavice i ribolova sa strašilima (tramata, ludar ili zagonica i fržata), ipak upućujući na potrebu razboritog korištenja tih oblika ribolova. Inače, ludar i njemu slične tehnike stoljećima su pratile kontroverze pa su bile predmet vremenskih i prostornih ograničenja ili potpunih zabrana još i u vrijeme mletačke vladavine nad najvećim dijelom sjeveroistočnog Jadrana (D’Erco, 1973.). Lorini se pak kritički osvrnuo na kočarenje i druge tehnike korištenja povlačnih mreža i potegača, ukazujući na štetno djelovanje tih oblika ribolova na pridnene zajednice riba i drugih morskih organizama, štoviše na cijeli ekosustav morskoga dna: *Nećemo ovdje da govorimo o ćozotskim kočama i tartanama koje osobitim spravama deru morsko dno, ter satiru sva riblja jaja tamo položena; nit o zloglasnim istarskim braganjama i gripima, nit o trogirskim i splitskim strašinima koji su prave strugače kojima se čupa morska trava i prevrće morski šljunak jedna i drugi često pokriveni ribljim jajima, niti napokon o našim također zloglasnim migavicama i kogolima jer smo o svim ovim paklenim izumima nešto već rekli...* (Lorini, 1903., 257). Potrebno je dodati da su u Lorinijevo vrijeme, ali i u razdoblju između dva svjetska rata, u skladu s odredbama Brijunske konvencije o ribolovu, talijanski ribari imali pravo kočariti i u teritorijalnim vodama tadašnjih država u sklopu kojih su bili hrvatska obala i otoci. To je zasigurno doprinijelo poimanju tih ribara kao stranih tamanitelja ribe u hrvatskom dijelu Jadrana pa se etnik *Ćozoti*²

² Tako su nazvani po ribarskoj luci Chioggia, odakle su mnogi među njima dolazili. Lokalno stanovništvo Chioggie na svom su dijalektu (*chioggiotto, ciosòto*) za tu luku koristili ime *Cióxa* (čita se 'tʃɔza).

premetnuo u pejorativni apelativ *ćozoti* za sve talijanske ribare u kojima su se vidjeli eksploatatori hrvatskoga nacionalnog blaga.

Saljanin Milić, dostojan baštinik Lorinijeva nasljeđa, svoju je knjigu napisao pola stoljeća nakon objavljivanja Lorinijeva *Ribanja*, a više od pola stoljeća nakon Milićeve knjige gotovo se ništa nije promijenilo, unatoč ustrajnim nastojanjima znanstvene zajednice i kodifikaciji putem *Zakona o morskom ribarstvu* i mnogih podzakonskih akata. Uzimajući u obzir D'Ercova, Lorinijeva i Milićeva djela, kao i mnoge kasnije znanstvene publikacije te normativne dokumente, stječe se dojam da je ribolov jedna od najnormiranijih djelatnosti, posebno u pogledu zabrane različitih ribarskih alata i tehnika te uvođenja sezonskih i prostornih lovostaja ili potpunih zabrana lova na neke morske organizme (npr. prstace, trpove i dr.). Unatoč tome, „kreativnost“ u pronalaženju novih metoda kojima bi se povećao ulov, posebno onih riba i drugih morskih organizama koje je moguće plasirati na tržište po visokim cijenama, uspostavlja dinamiku u morskom ribarstvu koju administrativni sustav koji upravlja cijelim ribarstvom ne može tako brzo pratiti, ne stoga što nedostaju motivi i kompetencije, nego što neke – Lorinijevim rječnikom kazano – *neribarske* prakse, strelovito brzo implementiraju različite tehnološke sustave i tehnička sredstva s neograničenim mogućnostima zloupotreba. Reguliranje ribolova stoga je izazov, a ujedno i aktivnost koju treba permanentno i promptno ažurirati. Takvo reguliranje za cilj ima planiranje morskog ribolova *takvog intenziteta koji će omogućiti najveći dozvoljeni ulov, a da se pri tom ne ugroze iskorištavane populacije* (Cetinić i dr., 1998., 163) morskih organizama. Znanstvenici nastoje prirediti temelj reguliranju ribolova definiranjem optimalnog ribolovnog napora (Jukić, 1994., Cetinić i dr., 1998.). Ribolovni se napor definira kao umnožak kapaciteta i aktivnosti ribarskog plovila u pojedinim oblicima ribolova, a za grupu plovila to je zbroj ribolovnog napora svih plovila. Optimalni ribolovni napor je pak moguće utvrditi identifikacijom populacije, posebno njezine prostorne i vremenske rasprostranjenosti, te istraživanjem obimnosti i iskorištavanja morskih organizama namijenjenih konzumaciji, razinom njihova iskorištavanja te obnavljanja i gubitaka (Crnković, 1981., Sinovčić, 1994., Jukić, 1994.). Naravno, kao i u drugim oblicima iskorištavanja prirodnih resursa, pitanje mjere nije statično jer se to korištenje stalno mijenja pa je kontinuirana zadaća brzo normativno reagirati na uočene probleme, a zatim osigurati primjenu tih normi.

Bilo bi promašeno generaliziranje, tj. upućivanje na probleme u ribolovu i drugim oblicima ribarstva koje bi dovelo do zaključka da ih uzrokuje svi

ribolovci ili pak da to čine samo profesionalni ribari. Ipak, činjenica je da problematičnih praksi i njihovih počinitelja ima vrlo mnogo. Zašto je to tako? Ponajviše, zbog zahtjeva tržišta (posebno u ugostiteljstvu tijekom turističke sezone koja je sve dulja), osobnih ambicija, nezasitnosti i bezobzirnosti jer za mnoge pojedince i ribarske skupine nikada nema dovoljno ribe pa kad se naiđe na dobru poštu, nema predaha u izlovu svega što se na njoj zatekne (glasoviti su neki brakovi u *kulfu*, nekoliko milja udaljeni od Dugog otoka, na kojima su pojedinci posljednjih godina ulovili stotine kilograma kovača, do te mjere da su tom skupom ribom „zasitili“ ugostiteljsko tržište u Zadarskoj i susjednim županijama). S obzirom na to, ne uvažavaju se uvedene mjere zaštite, krše se vremenska i prostorna ograničenja (lovostaji), što je posebno pogubno u osjetljivo vrijeme kada se riba mrijesti ili kada su takvom izlovu izložene vrste koje ne migriraju u potrazi za hranom, već tijekom života nastanjuju ista staništa.

Danas su možda ponajviše aktualna dva glavna problema na koja su upozorili P. Lorini 1903., te N. Milić i M. Mirković 1955.: nedovoljna svijest dionika u ribarstvu i nedovoljno učinkovita provedba mjera zaštite, odnosno neučinkovit nadzor nad provedbom regulacije ribolova u pogledu vremenskih i prostornih lovostaja ili pak potpunih zabrana pojedinih vrsta ribolova i korištenja pojedinih ribarskih alata. P. Cetinić je posve jasno istakao da se suvremeni ribolov *ne može više obavljati gdje i kada se želi, jer riba i drugi morski organizmi nisu neiscrpiljiva bogatstva, kako se to još uvijek ponekad misli* (Cetinić, 1997b, 402), a k tome je podsjetio na važnost primjene zakonske odredbe o vođenju očevidnika (dnevnika) ribolova te na dostavu podataka o ribolovu mjerodavnim službama, kao i osiguravanje nadzora, svjestan činjenice da ribarskih inspektora i drugih koji su ovlašteni nadzirati ribolov nema dovoljno (Cetinić, 1997b, 407).

U tom su duhu Ivan Jardas i Armin Pallaoro s pravom još prije 25 godina istakli: *Za otklanjanje takva stanja* (lošeg stanja u pogledu osiromašenja bio-zaliha mora – op JF) *prvenstveno nam je potrebna dobro organizirana tehnička služba, koja bi bila sposobna prikupljati točne podatke morskom ribolovu. Bez točnih podataka o količini i kvalitativnom sastavu lovine te području na kojem je ona ostvarena i uz koji ribolovni napor, ne mogu se donositi prave mjere za razumno gospodarenje bio-zalihama.* (Jardas i Pallaoro, 1997., 395.). Po svemu sudeći, takve **dobro** organizirane tehničke službe koja bi došla do **točnih** podataka Hrvatska ni danas tema, a sami ribari, preciznije oni među njima koji imaju povlastice za obavljanje gospodarskog ribolova i maloga obalnog ribolova, najbolje znaju koliko pedantno vode očevidnike

o ribolovu. Korisnici dozvola za sportski i rekreacijski ribolov nemaju obvezu obavještavati o količini i vrsti ulovljene ribe. Nema ograničenja u broju dozvola za te dvije vrste ribolova pa zasigurno i oni znatno doprinose ribolovnom naporu.

Prema službenim podacima koje objavljuje Državni zavod za statistiku, broj ribara se smanjuje, smanjuje se i broj izdanih dozvola za rekreacijski ribolov, a povećava se broj dozvola za sportski ribolov. Stalno se smanjuje broj ribarskih brodova i brodica. Istodobno, količina ulovljene ribe do 2019. se smanjivala, da bi se 2020. povećala i približila onoj iz 2016., a količina uzgojenih riba i školjkaša se u istom razdoblju konstantno povećava.

Tablica 1. Odabrani statistički podatci o hrvatskom morskom ribarstvu 2016. – 2020.³

Godina	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Ukupan broj ribara*	7.746	6.565	6.668	6.607	6.582
Broj ribara u gospodarskom ribolovu	5.049	3.179	3.113	3.075	3.030
Broj ribara u malom obalnom ribolovu	2.697	3.386	3.555	3.532	3.552
Ukupan broj dozvola za sportski ribolov	–	31.736	43.118	42.974	47.551
Godišnji broj dozvola	–	21.402	26.617	28.963	33.528
Broj dozvola za parangal (sport. rib.)	–	1.731	3.249	3.184	3.679
Ostale dozvole	–	8.603	19.985	19.841	24.418
Ukupan broj dozvola za rekreacijski ribolov	–	62.640	42.350	43.427	31.366
Godišnji broj dozvola	–	42.814	14.234	17.210	14.447
Broj dozvola za parangal (rekr. rib.)	–	3.462	1.796	1.672	1.827
Ostale dozvole	–	16.364	26.320	24.545	15.092
Broj ribarskih brodova i brodica	7.746	7.559	7.573	7.614	7.555
Ulovljena riba, rakovi, glavonošci i školjkaši (t)	71.793	69.476	69.832	63.883	70.973
Ulovljena plava riba (t)	65.405	63.173	63.814	58.010	65.057
Ulovljena ostala riba (t)	3.564	3.801	3.699	3.814	3.883
Ulovljeni rakovi, glavonošci i školjkaši (t)	2.824	2.502	2.319	2.059	2.033
Uzgojena riba i školjkaši (t)	13.235	13.842	16.781	17.343	18.992

Godina	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Uzgojena plava riba (t)	2.934	2.162	3.227	2.747	3.323
Uzgojena bijela riba (t)	9.538	10.698	12.619	13.588	15.152
Uzgojeni školjkaši (t)	763	982	935	1.008	517

* na temelju Ugovora Republike Hrvatske i Europske komisije broj malih obalnih ribara koji dolaze iz bivše kategorije malog ribolova (negospodarska djelatnost) može biti maksimalno 3500; po Zakonu o morskome ribarstvu je dozvoljeno ugasiti povlasticu za gospodarski i prijeći u mali obalni ribolov (samo umirovljeni ovlaštenici povlastice za gospodarski ribolov) te će se zbog toga u budućim godinama broj povlastica za gospodarski ribolov smanjivati, a broj povlastica za mali obalni ribolov povećavati (Uprava za ribarstvo, Ministarstvo poljoprivrede)

Izvor: Državni zavod za statistiku, Priopćenje – Ribarstvo u 2016., Priopćenje – Ribarstvo u 2017., Priopćenje – Ribarstvo u 2018., Priopćenje – Ribarstvo u 2019., Priopćenje – Ribarstvo u 2020.; Podatci Uprave za ribarstvo Ministarstva poljoprivrede, Zagreb, 2022.

³ Iz Uprave za ribarstvo Ministarstva poljoprivrede poslali su mi uz podatke i sljedeće napomene:

- u podatke o prodanim dozvolama za športski i rekreacijski ribolov nisu obuhvaćeni podaci o prodanim dozvolama u Parkovima prirode i Nacionalnim parkovima;
- podaci o povlasticama za gospodarski ribolov i mali obalni ribolov su promjenjivi podaci jer se navedeni podaci mijenjaju na dnevnoj razini (učestale su promjene povlastica za gospodarski ribolov sa jednog ribara na drugog ribara zbog prodaje plovila ili prodaje same povlastice ili prodaje plovila s povlasticom);
- jedna (1) povlastica = jedno (1) plovilo – što znači da jedna važeća povlastica može biti upisana samo na jedno plovilo kojim se može obavljati ribolov (ribolov može obavljati samo jedan ovlaštenik povlastice odnosno registrirani obrt tj. tvrtka za obavljanje gospodarskog ribolova);
- što se tiče malog obalnog ribolova samo jedna osoba (ribar) može obavljati ribolov na plovilu za mali obalni ribolov. Kao i kod gospodarskog ribolova i ovdje jedna povlastica može biti izdana samo na jedno plovilo;
- podaci o povlasticama za mali obalni ribolov se također mijenjaju na mjesečnoj razini zbog brisanja povlastice za M.O.R. (smrt ovlaštenika povlastice ili jednostavno odustajanje od malog obalnog ribolova) – povlastica za mali obalni ribolov je neprenosiva;
- budući u današnjem trenutku ne možemo prikupiti podatke iz povijesti na točno određeni datum (moguće je vidjeti samo stanje na današnji datum) za podatak o broju povlastica za mali obalni ribolov je godine od 2015. do 2017. upisana brojka od 3500 povlastica jer je toliki broj malih obalnih ribara dogovoren ugovorom o pristupanju RH u EU budući je iz nekadašnje kategorije malog ribolova moglo 3500 ribara prijeći u kategoriju malog obalnog ribolova;
- kako je našim propisima moguće umirovljenim ovlaštenicima povlastice za gospodarski ribolov prijeći u kategoriju malog obalnog ribolova (pod uvjetom da u tu svrhu brišu povlasticu za gospodarski ribolov) broj povlastica za M.O.R. će se u određenim trenucima povećavati dok će se broj povlastica za gospodarski ribolov smanjivati (što se u praksi i događa).

Državni zavod za statistiku još nije objavio podatke o morskom ribarstvu za 2021. godinu (planirano je da će ti podaci biti objavljeni krajem 2022. godine). Međutim, Uprava za ribarstvo Ministarstva poljoprivrede prikupila je i obradila neke podatke za 2021. Te godine bilo je 3015 povlastica za gospodarski ribolov i 3547 povlastica za mali obalni ribolov (ukupno 6562 povlastice). Iste godine izdano je ukupno 50.550 dozvola za sportski ribolov (od toga 34.985 godišnjih dozvola za sportski ribolov, 860 150-dnevnih dozvola, 4.147 dozvola za parangal i 10.531 ostalih dozvola) i 43.558 dozvola za rekreacijski ribolov (od toga 19.814 godišnjih dozvola, 1224 150-dnevnih dozvola, 1908 dozvola za parangal i 20.612 drugih dozvola). To znači da u ribolovu godišnje sudjeluju ukupno 6.562 osobe koje za tu djelatnost imaju povlasticu za obavljanje gospodarskog ribolova i maloga obalnog ribolova i imaju obvezu vođenja očevidnika te k tome 54.497 osoba koje imaju godišnju dozvolu i 2084 osoba koje imaju 150-dnevnu dozvolu za sportski i rekreacijski ribolov koje nemaju obvezu vođenja očevidnika. K tome ukupno je 3544 osoba u 2021. dobilo dozvolu za sportski ribolov tijekom 1, 3 i 7 dana, a za iste vremenske raspone te godine dozvolu za rekreacijski ribolov dobilo je 17.684 osoba. To znači da je 2021. ukupno u ribolovu, nepoznatim intenzitetom (jer broj izdanih dozvola ne znači ujedno i u kojoj mjeri su one iskorištene), sudjelovalo 40.429 sportskih ribolovaca i 38.722 rekreativna ribolovca koji su ulovili nepoznatu količinu riba i drugih morskih organizama. Dakle, podatci o ukupnoj količini ulovljene ribe u hrvatskom dijelu Jadrana nisu cjeloviti. K tome, izražavam sumnju u pouzdanost objavljenih službenih statističkih podataka i zbog toga što brojne medijske objave i objave na društvenim mrežama, kao i spoznaje do kojih se dolazi na terenu, svjedoče o nedopuštenim ribolovnim aktivnostima ili o velikoj količini ribe koju su ulovili oni koji nisu specijalizirani za njezin lov, a koriste za takve riblje vrste neselektivne, odnosno nedopuštene alate (primjerice, velike količine podlanica ulove se plivaricama namijenjenim za lov na malu plavu ribu, pri čemu taj ulov može biti unutar ili izvan dopuštenih granica) pa razumljivo, takav ribolov statistički ne evidentiraju iako im samohvala i ponos ne dopuštaju da ne snime pokoju fotografiju kojom će uvijek večiti svoj uspjeh. Prema *Pravilniku o obavljanju gospodarskog ribolova na moru okružujućom mrežom plivaricom – srdelarom*, u ulovu je dozvoljeno imati do 20% težine ulova neciljanih vrsta u jednoj ribolovnoj operaciji. Ako ribari preberu neciljane vrste koje, s obzirom na udio, čine dopuštenu težinu ulova, mogu ih prodati legalno pa je opravdano očekivati da u tom slučaju ribari evidentiraju ulov. Međutim, empirijski dokazi ne upućuju na to da se to uvijek čini (Slika 1.).

Slika 1. Krivolov „ulovljen“ na društvenoj mreži. U plivarici, namijenjenoj za lov male plave ribe, ulovljena je velika količina podlanica. Moderne ribarske tehnike, plovila i sredstva omogućuju dostupnost lovišta, precizno lociranje ribe i, konačno, izlov čiji razmjeri nisu poznati!

Izvor: <https://hr-hr.facebook.com/Plivarice/photos/d41d8cd9/10152472392641699/>, datum objave 4. studenog 2014.

Statistički podatci jasno upućuju na zaključak da se uzgoj ribe i školjkaša intenzivno povećava. Marikultura je zasigurno važna sastavnica hrvatskoga ribarstva, s mnogim pozitivnim financijskim efektima, a ujedno se smanjuje pritisak na prirodne populacije riba i školjkaša. Međutim, i u pogledu uzgoja ribe trebalo bi biti više razboritosti, odnosno više osjećaja za morski ekosustav. Logičan je poriv investitora, tj. koncesionara da postigne maksimalnu dobit, ali to ne bi smjelo biti nauštrb kvalitete ekosustava, životnog prostora lokalnoga stanovništva i ostalih dionika. Slobodan sam ukazati na dvije systemske greške. Prvo, studije utjecaja na okoliš naručuju investitori. Bojim se da ekonomika pritom nadvlada etiku pa su zaključci mnogih takvih studija unaprijed napisani, paušalni i pozitivni za naručitelja, a ne prethode im sustavna i vremenski dulja istraživanja koja u obzir uzimaju sve potrebne

parametre koji kvantitativno i kvalitativno oslikavaju početno stanje okoliša. Međutim, tu nije problem što investitori naručuju studije utjecaja na okoliš, nego je upitna evaluacija tih studija od onih koji su ih ovlaštteni razmotriti i na temelju njih donijeti zaključke. Naime, studija je sastavni dio postupka procjene utjecaja zahvata na okoliš i prirodu, koje provodi nadležno ministarstvo. To ministarstvo (sada je to Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja) imenuje povjerenstvo koje razmatra te prihvaća ili odbacuje studiju. To znači da odgovornost za ono što je u studiji utvrđeno i zatim odlukom resornog ministarstva potvrđeno imaju svi uključeni dionici. Povjerenstvo može zatražiti dodatnu procjenu bilo kojeg aspekta utjecaja koji smatra izostavljenim i važnim, ali sudeći po sadržaju studija o utjecaju na okoliš u kojima se često posebnost neke lokacije prepoznaje samo u njezinim geografskim koordinatama, mnogi dijelovi takvih studija mogu se odnositi na bilo koji prostor i logično je pitanje je li povjerenstvo odgovorno evaluiralo takve studije.⁴

Drugo, kada za neki dio akvatorija ovlašteno tijelo donese odluku o koncesiji na pomorskom dobru u svrhu gospodarskog korištenja, tj. obavljanje marikulture, ne provodi se učinkovit nadzor u smislu permanentne provjere drže li se koncesionari dopuštene količine uzgajane ribe i provjerava li se redovito ekološko stanje mora čestim uzorkovanjem morske vode i morskog dna te radi li se cjelovita analiza biocenoze u prostoru s kaveznim uzgojem ribe. Stvoreno je ozračje nepovjerenja prema onima koji organiziraju uzgoj ribe, a zabrinuti građani često nemaju djelotvorne mehanizme kojima bi participirali

⁴ Kao ilustraciju apsurdna sustava mogu izdvojiti slučaj s prijedlogom za proglašenje otoka Rave u Zadarskoj županiji značajnim krajobrazom. Zadarska županija je, na poticaj *Nature Jadere – Javne ustanove za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode na području Zadarske županije*, 2015. godine pokrenula proceduru za zaštitu Rave u kategoriji značajnog krajobraza. Tom procedurom predviđeno je da resorno ministarstvo dâ stručno mišljenje o opravdanosti proglašenja zaštite prirode. Ovlašteno tijelo Ministarstva gospodarstva i održivog razvoja u sadašnjoj organizacijskog shemi je Zavod za zaštitu okoliša i prirode. Taj je Zavod 1. rujna 2021. dao stručno mišljenje u kojemu se navodi: *zaštita otoka Rave u kategoriji značajni krajobraz ne može doprinijeti ostvarivanju nacionalnih prioriteta i ciljeva europske Unije u kontekstu zaštite bioraznolikosti. Razmatramo prirodoslovne značajke otoka Rave i okolnog mora za stroži režim zaštite, ali s obzirom na trenutno korištenje prostora na kopnu i moru (ribogojilišta) te planirane aktivnosti vezane uz razvoj otoka mišljenja smo da se ovakav tip zaštite teško može uspostaviti.* (Klasa 612-07/17-01/12, Urbroj 517-12-2-2-1-21-2 od 1. rujna 2021.). Prethodno je Zadarska županija dala koncesiju za uzgajalište ribe u Ravskom kanalu na temelju studije utjecaja na okoliš u kojoj je utvrđeno da se očekuje da takvog utjecaja neće biti. Tu studiju verificiralo je isto tijelo državne uprave koje smatra da se ne može uspostaviti režim zaštite otoka Rave zbog ribogojilišta u ravskom akvatoriju! *Sapienti sat!*

u identificiranju razmjera i vrste onečišćenja koje laički detektiraju gledajući masne mrlje neugodna mirisa ili pak mutnu morsku vodu u razdobljima kada se takve pojave ne mogu pripisati cvjetanju mora ili drugim prirodnim pojavama, a podudaraju se s čišćenjem mreža uzgojnih kaveza, razdobljima hranjenja ribe ili s pojavama ribljeg mortaliteta. Normirano je da procjena zahvata propisuje i program praćenja stanja okoliša koji treba provoditi ovlaštena institucija, a koji obuhvaća i procjenu stanja biocenoza na odabranim transektima (u prostoru točno određenim zonama kojima duljina i širina ovisi o predmetu istraživanja te o lokalnim geografsko-oceanografskim značajkama). Uzgajivač to treba financirati i treba se toga pridržavati. Međutim, problem je kada je stanje u neskladu s očekivanjem/procjenom jer u tom slučaju nema propisanih korektivnih mehanizama. Naravno, svaki uzgoj ribe i drugih morskih organizama utječe na okoliš u odnosu na stanje koje je prethodilo tom uzgoju, međutim, razmjeri tog utjecaja ne moraju biti štetni. Naime, utjecaj na okoliš umnogome ovisi o odgovornosti uzgajivača. Primjerice, morski okoliš može se povremeno nekontrolirano onečišćavati ili se na vrijeme ne uklanja uginulu ribu koja se raspada, što prati širenje neugodnih mirisa. Međutim, to nije posljedica akvakulture nego nekulture, tj. loše proizvođačke prakse, a ona može biti rezultat precijenjenog ili premašenog kapaciteta na koncesioniranoj lokaciji ili pak neodgovornog gospodarenja.

Potrebno je stoga precizirati i postrožiti regulativu da bi se prevenirale nedopuštene aktivnosti ili pak brzo reagiralo na uočene probleme. U općem nepovjerenju prema državnim i drugim institucijama, koje nije uvijek bezrazložno, treba konkretnim djelima dokazivati neovisnost i objektivnost, a time dignitet i integritet nadzornih i svih drugih nadležnih tijela. Profesionalna etika je minimum koji se pritom očekuje od različitih inspekcija, agencija, povjerenstava i drugih tijela na svim razinama odlučivanja, a zatim i od svih drugih dionika u marikulturi koji trebaju pravovaljano reagirati na utvrđeni problem te sanirati učinjenu štetu, a ako se to ne dogodi, gubitak koncesije je najblaža moguća mjera. Međutim, potrebno je naglasiti i sljedeće: pohvalni su odgovornost i briga angažiranih u marikulturi koji optimalno koriste svoja znanja te svoje tehnike i alate, a koji ne sudjeluju u nečasnim i za okoliš neprihvatljivim radnjama kojima je osnovni kriterij postizanje što većeg profita.

Umjesto zaključka

Prije nego li za hrvatski dio Jadranskog mora (koje volimo nazivati **našim morem** referirajući se na sintagmu korištenu u jednoj ispravi hrvatskoga srednjovjekovnog vladara Petra Krešimira IV.) konkretnije i sustavnije iskorake učine mjerodavne vlasti (što znači da i dalje treba raditi na mjerama zaštite i, posebno, provedbi učinkovitoga nadzora te pravednom sankcioniranju prekršitelja), zadnji je trenutak da i svi (su)dionici u ribarstvu nešto učine. Imajući na umu sve probleme, potrebno je da svi koji na bilo koji način sudjeluju u ribolovu, marikulturi i drugim oblicima ribarstva poštuju norme, da brinu o obalnom i morskom okolišu te da vode računa o tome da morski resursi nisu neiscrpni te da postoji opasnost da će budući naraštaji mnoge riblje vrste i druge morske organizme poznavati samo iz literature. U protivnom, svojim grijesima i propustima naš će naraštaj posve zakazati. Našim potomcima, pravim vlasnicima mora koje mi sada koristimo, uništiti ćemo ono što nismo sami stvorili već smo naslijedili od prirode i naših predaka. Budimo dostojni Lorinijevi baštinici!

Literatura

- Basioli, J. (1984.): *Ribarstvo na Jadranu*, Znanje, Zagreb.
- Basioli, J., (1973.): Petar Lorini i njegovo djelo, *Morsko ribarstvo*, 25 (1), 1-3.
- Belamarić, V. (1909.): *Priručnik za ribare, ljubitelje ribarstva i ribarskog obrta*, Hrvatska tiskara Dr. Krstitelj i drug, Šibenik.
- Božanić-Bezić, N. (1972.): Prvi tečaj pomorskog ribarstva za pučke učitelje, *Školski vjesnik*, 21 (2), 155-159.
- Cetinić, P. (1997b): Razvoj ribarstva i zaštitne mjere, u: *Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata*, ur. Božidar Finka, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Odbor za obilježavanje Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata i Institut za oceanografiju i ribarstvo u Splitu, Zagreb, 401-410.
- Cetinić, P. (1997a): Doprinos Petra Lorinija razvoju hrvatskog morskog ribarstva, u: *Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata*, ur. Božidar Finka, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Odbor za obilježavanje Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata i Institut za oceanografiju i ribarstvo u Splitu, Zagreb, 309-317.
- Cetinić, P., Dulčić, J., Soldo, A. (1998.): Zaštita živih bogatstava mora reguliranjem ribolova, *Pomorski zbornik*, 36, 161-176.
- Cetinić, P., Soldo, A. (2000.): Petar Lorini – utemeljitelj suvremenog ribarstva u istočnom Jadranu, *Annales*

- *anali za istrske in mediteranske študije. Series historia naturalis*, 10 (19), 115-120.
- Crnković, D. (1981.): Biološki resursi našega obalnog mora – problem regulacije, evidencije, gospodarenja i samoupravljanja, *Pomorski zbornik*, 19, 579-598.
- D'Erco, R. (1973.): *O ribolovu na istočnom Jadranu – Historijsko-pravna, ribarstveno-politička i ekonomska građa*, Uvod, bilješke napisao i tekst za štampu priredio Branko Sambrailo, Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Grandov, Š. (1960.): Mriža Lorini – prilog historiji plivarice i historiografiji Petra Lorinija, *Morsko ribarstvo*, 12 (10), 158-159.
- Grandov, Š., (1956.): Petar Lorini, *Zadarska revija*, 5 (1), 49-52.
- Jardas, P., Pallaoro, A. (1997.): Stanje i gospodarenje priobalnim bio-zalihama mora, u: *Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata*, ur. Božidar Finka, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Odbor za obilježavanje Tisuću godina prvog spomena ribarstva u Hrvata i Institut za oceanografiju i ribarstvo u Splitu, Zagreb, 381-399.
- Jukić, S. (1994.): Hrvatsko morsko ribarstvo – stanje i prijedlozi za unapređenje, *Pomorski zbornik*, 32, 521-546.
- Lorini, P. (1897.): *Govor c. k. nadzornika za ribarstvo gosp. Petra Lorini-a, izrečen pri otvoru prvog austrijskog tečaja za ribarstvo u Komizi, dneva 23 kolovoza o. g.* (Državni arhiv u Zadru, Knjižnica, Sign. Ma-534).
- Lorini, P. (1903.): *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim vodama Jadranskoga mora*, C. K. Naklada školskih knjiga, Beč.
- Milić, N. (1955.): *Zaštita ribljev bogatstva i ribarstva na Jadranu*, Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Mirković, M. (1955.): Predgovor, u: Milić, N., *Zaštita ribljev bogatstva i ribarstva na Jadranu*, Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 5-8.
- Petešić, Č. (1973.): Petar Lorini i ribarstvo, *Morsko ribarstvo*, 25 (3), 126-131.
- Siminiatti, B. (1938.): Mlječika (*Euphorbia Wulfenii*) sredstvo za tamanjenje ribe, *Ribarstvo*, 1 (3-6), 94-96.
- Sinovčić, G. (1994.): Morsko ribarstvo Republike Hrvatske – stanje i projekcije razvoja, *Pomorski zbornik*, 32, 503-520
- Šoljan, T. (1938.): Propaganda za narodna imena riba i akcija protiv uništavanja riba dinamitom, *Ribarstvo*, 1 (1-2), 39-44.
- Zaninović, M. (1979.): Petar Lorini (1850 – 1921). *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio društvenih znanosti*, 18 (8), 241-252.
- Županović, Š. (1995.): *Hrvati i more – Od koga Hrvati naučiše ribarstvo i ribarsku terminologiju*, Prva knjiga: *Ribarstvo*, AGM i Udruga Vila Velebita – Split, Zagreb.
- Županović, Š. (1995.): *Hrvati i more – Od koga Hrvati naučiše ribarstvo i ribarsku terminologiju*, Druga knjiga: *Ribarstvo*, AGM i Udruga Vila Velebita – Split, Zagreb.
- Županović, Š. (1998.): *Hrvati i more*, Četvrta knjiga: *Ribarska terminologija*, AGM, Zagreb.
- Županović, Š. (1998.): *Hrvati i more*, Treća knjiga: *Ribarska terminologija*, AGM, Zagreb.

Josip Faričić

A view through Lorini's binoculars: a call for moderation and prudence in fishing in the Croatian part of the Adriatic Sea

The work of Petar Lorini has left an indelible mark on the development of Croatian sea fishing. Immersed in the centuries-old heritage of Sali fishermen, he gifted his teaching vocation to his homeland by doing diligent, systematic and innovative work in the field of education and organization of the fisheries system on the eastern Adriatic coast within the political boundaries of the Austro-Hungarian Monarchy. Although his voice was ringing in the desert of ignorance, negligence and ruthless “plunder” of natural resources over 100 years ago, its echo is still heard today, reminding us of all the joys and worries of fishermen, but also of the benefits and dangers associated with exploitation of the Adriatic's natural resources. Therefore, it is necessary to push on with Lorini's model and encourage moderate and prudent utilization of the sea, and manage fisheries and other fishing activities sustainably and sensibly, so that the sensitive Adriatic ecosystem continues to be one of the most valuable natural resources in Croatia.

Lorinijevo brončano poprsje ispred Osnovne škole Petar Lorini u Salima, rad akademskog kipara Ante Orlića (Sali, 1933. – Zagreb, 2004.)